

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO LITTERARIA

1959

IRODALOM

ЛИТЕРАТУРА

LITERATUR

II.

SZEGED

1959

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO PHILOLOGICA

NYELV ÉS IRODALOM

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

SPRACHE UND LITERATUR

IV/2.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

SECTIO LITTERARIA

1959

IRODALOM

ЛИТЕРАТУРА

LITERATUR

II.

SZEGED

1959

sz. helyő: f. sz.: 415
sz. helyő: sz. helyő: 415

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000920127

SZERKESZTIK:
KOLTAY-KASTNER JENŐ, HALÁSZ ELŐD
ÉS
KIRÁLY ISTVÁN

SZTE Klebelsberg Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2.

SZTE SZEGED

B20 356 1

VILÁGIRODALOM

UGO FOSCOLO*

II.

Demokratikus érzésmódjáról Foscolo akkor is tanúságot tesz, mikor a császárrá lett Napóleon Anglia ellen tervezett támadásában résztvevő olasz hadtest kapitányaként Valenciennesben tartózkodik. De Valenciennesben tartózkodása alatt sem mutat valami nagy francia barátságra, hogy egy internált angol család leányával, Fanny Emeryttel keletkezik szerelmi viszonya, miközben Sterne »Szentimentális útazás«-át fordítja olaszra. Tőle kislánya születik, akivel majd regényes körülmények közt találkozik vagy húsz évvel később londoni számkivetése alatt, s aki mellette lesz életének utolsó éveiben.

Hajlamosak vagyunk arra is, hogy a közkeletű magyarázattal szemben a kellő hajóhad hiánya miatt csődbe került napóleoni vállalkozás ellen némi gúnyt lássunk Foscolonak e korban írott egyedüli versének, a Montihoz intézett költői levélnek néhány sorában. Mit csinál Foscolo?

Fékezi lovát, hogy ne vágtsasson Angliába át, melynek partjait messziről üdvözli!⁹⁹

Emberség és jó szív jellemzi Foscolót később is katonáival és az egyszerű néppel szemben való magatartásában. Mikor megszabadul valenciennesi besorozásától, Milánóban mint katonai védőügyvéd működik. »Szánalom és becsület« vezeti egy gyilkossággal vádolt négy gyermekes százados ügyével foglalkozván, másszor pedig a haditörvényszékről siet megírni új bresciai kedvesének, Maria Martinengónak: »Szegény katonáimat mind felmentették. Boldog vagyok virrasztásaimért és fáradozásaimért.«¹⁰⁰ Mindig megvan győződve, hogy a katonai fegyelmet érzelmi ráhatással lehet csak biztosítani: »Il cuore umano è la sorgente da cui s'hanno sempre a derivare argomenti per persuadere o dissuadere i soldati.«¹⁰¹

* A tanulmány I. részét l. az *Acta* 1958. kötetében.

⁹⁹ 8—11 ss. Russo-kiad. 132 l. — Nem igen szoktak a tengerpart puha fővenyén nyargalni úgy, hogy a hullámverés a ló lábát érje. — Russo is így magyarázza a helyet.

¹⁰⁰ Ed. Naz. XV. 144, 209 ll. — Marzia kocsisának fiát; egy jó szakmunkást juttat álláshoz (uo. 272; XVI. 524—25 ll.); Pietro-inasa anyját segítyezi (*Opere* VII. 95).

¹⁰¹ *Sritti militari*. Id. kiad. 85 l.

Mégis Foscolo néhány sommás megjegyzése alapján akadt irodalomtörténész, aki tagadta Foscolo demokratizmusát és főleg Parini klasszicizáló ízlésében irt legszebb és leghíresebbé vált költeménye, a *Sepolcri* (1806) alapján művészetének arisztokrata-voltát hangsúlyozta.¹⁰² Irt Foscolo már előtte ugyanebben a modorban két ódát: egyet Genovában Luigia Pallavicini lovaszerencsétlenségéről (*A Luigia Pallavicini caduta da cavallo*, 1800); a másikat Antonietta Fagnani-Aresehez felgyógyulásakor (*All'amica risanata*, 1802), melyekben ugyanolyan könnyedén mozog a görög hitrege meséi közt, mint a szintén görög eredetű André Chénier a maga költeményeiben. De a bennük ünnepelt görög szépségeszmény nem felejteti el vele a másodikban, hogy Bellona most sisakját és pajzsát az Anglia elleni támadásra készíti elő.¹⁰³ A *Sepolcri*-nak pedig van az egész néphez szóló haladó, biztató mondanivalója, melyet jól meglátott már Császár Ferenc, mikor 1844-i olaszországi útján a pisai campo santon bolyongva Foscolo »A sírboltokról« írott költeményére emlékszik, melyet itt szemelvényekben, később »Olasz költőkből« című kötetében teljes egészében lefordít:

*A küpressz-árnyban s a könnytől üdített
Hamvedrek éjén a halálos álom
Talán kevésbé kínos?*

»Vajha ide írhatnám minden szavát — lelkesedik —, hogy hatná meg a keser-édes hang keblét honfiainknak, kik olly könnyen feledik és feledtetik nagy és kedves elhunytait, kiknél olly későn ébred a tisztos sírhalmokról gondoskodás... Ha tőlem függne, itt kezdeném a nép nevelését: a temetőkön.« S idézi a sírok inspiráló erejére vonatkozó sorokat:

*Nagy tette gyűjtja a hős kebleket
A hősök hamvát rejtő sírveder,
S melly befogadta azt, szentté, kiessé
Avatja a helyt a bús vándoroknál.*¹⁰⁴

A reformkorban és az abszolutizmus alatt volt mondanivalója Foscolónak az Ortison és Sirokon keresztül, a magyar néphez is.

Ismeretes, hogy az osztrák kormány már 1768-ban elrendelte, hogy a temető távol kell, hogy legyen a várostól vagy lakott helytől, s hogy Napóleon 1804. jún. 12-én Franciaországban és 1806. szeptember 5-én a Saint Cloud-i rendelettel újra rendezte a temetkezések ügyét. Young, Parnell Éjszakái, Hervey Sírjai, Gray Elégiája egy falusi temetről akkoriban közismertek voltak Itáliában. De e műfajnak volt egy újabb francia szociális tartalmú ága is, melyet Legouvénak a párizsi akadémián 1797. okt. 6-án felolvasott és 1801-ben kinyomtatott költeménye indított el, s melyet 1806-ban Delille »Imagination« című költeménye követett. Mindkettő a sírok elhanyagoltsága, a nagy embereknek holtukban való meg nem becsülése —

¹⁰² E. Santini, id. cikke. Giorn. Stor. Lett. It. CX. köt (1937), 103 l. Politikai szereplését is antidemokratikusnak mondja, sőt az Ortisban sem talál demokratikus elemeket!

¹⁰³ 70—72 ss. Russo-kiad. 103. l.

¹⁰⁴ Császár Ferenc, Utazás Olaszországban. Budapest, 1844. II. köt. 103—106 ll. — Olasz költőkből 39—42 ll.

»auprès des scélérats git l'homme vertueux«, panaszkolja Legouvè —, a temetések dísztelensége ellen szólal fel és a síremlékek nemzetnevelő értékét emeli ki.

Foscolo átveszi tőlük, néha határozott szöveg-reminiscenciákkal, a szociális tartalmat¹⁰⁵ s a Csokonaink »Lélek halhatatlanságáról« írott versével is rokon felvilágosodott látásmódot. De aktuális politikai élt ad költeményének, mikor Napóleont teszi felelőssé Parini sírjának elfeledettségéért (51 kk. ss.) és mikor gúnyolja a Napoleon által Itáliában létesített választói testületek hármasságát — tudósok, nemesek, kereskedők — rendjét.¹⁰⁶ Talál módot arra, hogy megbélyegezze az Itáliát megszálló kapzsi hatalmakat, mi Napoleonra értendő titokban.

S az olasz hősi ellenállásnak szólnak a Hektorhoz intézett zárósorok is:

*E tu onore di pianti, Ettore, avrai
ove fia santo e lagrimato il sangue
per la patria versato, e finchè il Sole
risplenderà su le sciagure umane* (292—295. ss.).

Garibaldi azt tartotta, hogy e négy sor különösen sokat tett az olasz hazafias érzés felélesztésére és ébrentartására.

A francia pénzen megjelenő *Giornale italiano*-ban Guillon meg is támadja mindjárt megjelenése után a költeménynek Parini sírjára vonatkozó részét (1807. jún. 22.),¹⁰⁷ mi Foscolo irodalmi s egyben politikai szatírái ellentámadásának kiindulópontjává lesz.

Aimé Guillon Foscolót a valóság meghamisításával vádolja, holott ő úgy érzi, hogy mindig, még legelvontabb költeményében, a Grazie-ben is ragaszkodott az igazsághoz. Ezt a nagy költeményét, melyben egész életnézetét akarta összegezni, 1803 és 22 közt írta, de már első, 1796-os tanulmányi tervében megvan a csirája, míg magja 1812—13-ban keletkezett, de végül is töredék maradt.¹⁰⁸

Célja: vigasztalni az idegen elnyomatás alatt szenvedő nemzetet. A vigasztaló Szépség fantáziaképei közt azonban újra meg újra felmerül a szomorú valóság képe. 1812 után Itália megint hadszíntérre lett, mely testvérek csontjait követeli áldozatul.

Az I. himnuszban Eleonora Nencini, a firenzei kedves a zene és dal vigaszát képviseli. A II.-ban a bresciai Cornelia Martinetti a költészet vigaszával jön. Az olasz irodalom történetének költői összefoglalását kapjuk itt

¹⁰⁵ L. R. Belvederi, id. mű 45. l. — V. Cian, *Per la storia del sentimento...* Giorn. Stor. Lett. It. XX. köt. (1892) 205—235 ll. Nem kívánunk kitérni a Foscolo szokása szerint több részletben, hosszabb időközben írott költemény tárgyi hátterére, az Ippolito Pindemonti sírkölteményéhez való viszonyára, valamint e kérdések körül kifejlődött polémiaira sem.

¹⁰⁶ Tarle, id. mű. 116 l.

¹⁰⁷ Garibaldi ítéletét id. Bulfaretta, id. mű 233 l. — Guillon támadásáról l. Chiarini, Életrajz 180 l.

¹⁰⁸ Bulfaretta, id. mű 362 l. — Először Orlandini adta ki az Opere IX. kötetében (195—274 ll.), de a kiadás helytelen szerkesztési elveivel a töredékeket önkényesen befejezett művé komponálva. A hibát Chiarini ültette helyre az Opere XII. kötetében (305—435 ll.), a töredékeket sorjában, mint olyanokat, közölve. Ezt teszi Russo is az általunk idézett kiadásban (160—262 ll.).

a nemzeti szempont kiemelésével. Magában a nimnuszban azután a milánói Maddalena Bignami, a tragikus sorsú asszony, ki érte öngyilkosságot kísérelt volt meg, a tánc vigaszát hozza. De itt is felmerül a tudat, hogy Itáliát ismét oly háború fenyegeti (1813. júl.—aug. hadi készülődései), hogy nincs benne város, hol a Gráciák oltárához járulhatna Jenő alkirály felesége, Amalia Augusztia bajor királylány, hogy hattyúáldozatával megköszönje az isteneknek, hogy urát az orosz hadjárat veszélyeitől megmentették. A hattyú részletes leírása szinte szóról szóra Buffon munkájából van véve,¹⁰³ annak bizonyosságul, milyen konkrét képekkel dolgozik Foscolo fantáziája. A áldozattal Foscolo beleszövi az alkirályné és az alkirály dicséretét. S jellemző, hogy Jenő alkirály valóban kitűnő helytállását akkor, mikor a sereget, melyet Napóleon és az opportunizmus hőse, Murat nápolyi király elhagyott, az Elba mögé vezette vissza és az orosz támadásnak ott ellenállt (Inno II. 561—65 ss.), Ulissesnek Ajace dicséretére mondott szavaival dicsőíti, miket abból a drámájából írt át (549—560 ss.), melynek előadását és kinyomását épp az alkirály tiltotta el a benne Napóleonra magyarázott célzások miatt. (Ajace III. fv. 3. jel. Opere. IX. 79. l.)

Az *Ajace* előadása a Scalaban 1811 december 11-én volt. A betiltás két nappal későbből van keltezve. A közönség ugyanis Agamemnonban, aki egész Görögország uralmára vágyik, Napóleonra; a ravasz Ulisseben Fouché rendőrminiszterre; a lázadó Ajaceben a Napóleon által félretett Moreau tábornokra vélt ismerhetni. Kétségtelen, hogy Foscolónak igaza volt, mikor — nemcsak azért, hogy a cenzorokat mentse — mindig erőlyesen tiltakozott az ellen, hogy az Ajacet kulcsdrámaként értékeljék,¹¹⁰ de az is bizonyos, hogy Ajace történetében nem egy célzást rejtett el a napóleoni uralom ellen. A darab aktuális értelméről maga tesz bizonyosságot, mikor öt évvel később Londonból azt írja, hogy »az Ajace olyan szenvedélyeket ébresztgetett, melyek most Itáliában halottak és nevetség tárgyai: alig adtak nagy-lelkű életjelt magukról, mikor a darabot írta, de a szívek immár halottak ama szenvedélyek számára.«¹¹¹ S nem világos-e a célzás a Napóleon seregében értelmetlenül küzdő olasz ifjúságra, mikor Calcante főpap, kiben az egykorúak VII. Pius pápa alakját vélték felfedezni,¹¹² így fakad ki Napóleon ellen:

*A traverso le folgori la notte,
Trassero tanta gioventù che giace
Per te in esule tomba, e per te solo
Vive devota e morta?*¹¹³

A polgári irodalomtörténetírás tagadja, de világos, a darabnak propagandisztikus szándéka és titkos Napóleon-ellenes éle. S Michele Leoni így számol be Genovából Foscolónak a betiltás hatásáról Párma-Ancona-i útazása kapcsán: »Mi történt az Ajaceval? Mit mondanak, mi fog történni?

¹⁰⁰ L. Russo jegyzeteit, id. kiad. 232. kk. II.

¹¹⁰ Ed. Naz. XVI. 547—48, VIII. 248, 294; Opere VIII. 294.

¹¹¹ Opere VII. 159.

¹¹² Antona-Traversi, id. mű III. 45—46.

¹¹³ Ajace II. fv. I. jel. Opere IX. 65 l. Ezt Foscolo be is ismeri a Lettera Apologetica-ban. Opere V. 531 l. — Pecchio leírása: Antona-Traversi III. 28, 59.

Olvasta? Láta előadását? Oh, de boldog! Ezek a kérdések hangzottak fülembe mindenütt, ahol egy kicsit megálltam, de még a postakocsiban is. Egy verssort elmondani belőle felért egy búcsúosztással.«¹¹⁴ A hazafiasan gondolkodó kortársak tudták, miről van szó.

S tudták azok is, akik két évvel később Bolognában Foscolo másik tragédiáját, a középkori tárgyú Ricciardát látták megbukni Foscolo büszke önfejűsége miatt, mellyel nem volt hajlandó a közönség követelésére a függöny előtt megjelenni, hogy mit kell érteni ott a két vadul vetélkedő testvér, Guelfo és Averardo párbeszédén a II. felvonás 3. jelenetében.¹¹⁵ Averardo itt Itália szeretetéről beszél, de az ádáz Guelfo így vág vissza:

*Amor d'Italia? A basso intento è velo
Spesso: e tale oggimai s'è fatta Italia,
Ch'io, non che dirmi suo campione, e inulto
Lasciar per essa d'un mio figlio il sagnue,
Io sdegnerei di dominarla, ov' anche
Sterminar potess'io tutti i suoi mille
Vili signori, e la più vil sua plebe.*

S Averardo machiavellii biztatása is a kortársaknak szól, bizonyos módosítással:

*...co' pochi magnanimi terremo
I molti e dubbi itali prenci a farsi
Non masnadieri, o partigiani, o sgherri,
Ma guerrieri d'Italia. Ardua è l'impresa,
E incerta forse; ma onorata almeno
Fra la rovina; e degli antichi al nome
L'età future aggiungeranno il nostro.*

Korholást és programot jelentenek e szavak a kortársak felé. Nem hiába félt Foscolo a darab előadása előtt attól, hogy megint célzásokat fognak benne találni,¹¹⁶ s nem tartjuk meglepőnek, hogy a tragédia csak erősen cenzúrázva jelenhetett meg azután olykor vidéki színpadokon, 1820-i londoni kiadását pedig, melyet Itáliában azonnal utána nyomtak, az osztrák kormány is sietett betiltani.¹¹⁷

Az Ajace-ből vett szavak Beauharnais Jenő alkirály dicséretére tehát némi titkolt maliciát takarnak.

¹¹⁴ 1812. máj. 11-i levél. Opere VIII. 385. Az Ajace csak 1829-ben jelent meg Nápolyban és épp az a Lampredi adta ki, aki legbuzgóbb volt a darab titkos értelmének felfedésében és feljelentésében. Donati id. mű 81 l. — A kiadás valószínűleg sűgőpéldányából történt. Szarvashibáiról l. G. A. Martinetti, *Sul testo delle tragedie di U. Foscolo*. Giorn. Stor. Lett. It. XXIII. köt. (1894) 220—225 ll.

¹¹⁵ Opere, IX. 129—130 ll.

¹¹⁶ Teotechí-levelek, id. kiad. 84 l. — Foscolo, Opere VI. 478, 492, 510—13, 569, VII. 98 ll. A róla írott egykorú kritikák: Antona-Traversi III. 143 kk. ll.; Ed. Naz. VIII. 374—75 ll.

¹¹⁷ Opere, VIII. 578; Antona-Traversi III. 154—55 ll.

A harmadik Himnuszban Foscolo a Casti Animali parlantijában is szereplő mesés Atlantis szigetre vezet, melyben a kor Pláto alapján az európai kultúra bölcsőjét látta (III. 85 kk. ss.). Azonban megint csak felmerül benne a hatalomra éhes Napóleon alakja, aki minden kihívás nélkül megtámadta az orosz népet, bilincset készítve számára, de csak gyászt szerzett a magáénak.

Foscolo egész életnézetét, természetesen mitológiai képekben megnyilvánuló fantáziáját öntötte ebbe a költeménybe. Képzelet és valóság, volt kedvesei és antik Gráciák, egy Zante-szigeti mesevilág és a közvetlenül őt Itáliában környező életvalóság egyesülnek benne. Az I. hiraszus gyönyörű üdvözlete Zacintonak (48 kk. ss.), szülőházájának szól, s a III. himnuszban hasonló lírai költeménnyé emelkedik elbeszélése: szerelmi vallomássá Maddalena Bignami-hoz. Itt az már nem Grazia, de szíve hölgye. A Grazie is tele van tehát a költő érzelmi valóságának és benne az egykorú Itália politikai állapotainak tükrözésével.

Mikor az utóbbival szemben bíráló magatartása különösen elkeseredetté lesz, satírárt vagy kis gúnyos epigrammát ír. Különösen az udvar szolgálatában álló és azt meghunyászkodóan kiszolgáló irodalmat nem szenvedhette. Valóságos szervezett gárda volt ez, mely Agostino Paradisi gróf vezetésével¹¹⁸ egy gombnyomásra szolgáltatta az ilyen vagy olyan alkalomhoz illő hízeglő költeményeket, dicsérő ódákat. Te deum! Kiált fel Foscolo egy epigrammájában. Megszületett a »római király«! Monti — aki az »Il bardo della Selva Nera«-ban (1806) dicsőítette Napóleont — ír majd ez alkalmából ódát, Luigi Lamberti szonettot, Rossi drámát; Giuseppe Bossi, a hivatalos festő s egyben költő, vásznon örökíti meg, de ő maga csak ezzel a »strambotto«-val áldoz. Külön külön is megcsipkedti őket¹¹⁹, nem kímélve öreg mesterét, Cesarottit sem, mikor ez a »Pronea«-val beáll a dicsérők karába, s vele anyagi előnyöket, érdemrendet arat.¹²⁰ Elvi ellentét is állt fenn közte és az írói érdekszövetség között. Foscolo költészetében a szabadság mellett foglal állást forma szempontjából is; az utóbbi tagjai a szabályokon lovagolnak. Egyiküket Foscolo azzal gúnyolja, hogy inkább a »rossz halált« választotta, semmint, hogy megsértette volna a szabályokat.¹²¹

Nagyobb satírái közül csak kettőben nem fogyott ki a lélekzete. A többi, négy sermone és egy capitolo, töredék maradt. Az elsőben felpanaszolja, hogy a katonaköpenyre, szintén katonatiszt Guilio öccsére és szegény édesanyjára való tekintet nem engedi meg neki, hogy nyíltabban szóljon, de majd ha öreg lesz...

Most a sas-Octavius uralkodik és Róma nem hazája többé a rómaiaknak. De a gyávák és vakok mindig vonzzák a tiranusokat, s legjobb, ha ilyesmiről csak suttozva beszél az ember!¹²²

¹¹⁸ Ellene írt epigramma Opere IX. 190 l.

¹¹⁹ Opere, XII. 477—79 ll. — Feletteseinek megbízásából azonban le kellett írnia az ünnepi alkalmából 10 000 katonára részére 30 000 néző jelenlétében rendezett bankett lefolyását, ami párhuzamba állítható Parini néppünnpély-leírásával. Ed. Naz. VIII. köt. 339—343 ll.

¹²⁰ Opere, IX. 190 l.

¹²¹ Uo. XII. 477—79. ll.

¹²² Uo. IX. 176 és XII. 438—442 hosszabb változata. L. az első capitolo bevezetését is: uo. IX. 191—192 ll.

A szatíratöredékek arra mutatnak, hogy az ingadozó — »Nappal ateista, éjjel a gyóntató szakállát imádó« — ingatag magatartást,¹²³ a Napóleon által meghonosított spicilirendszert, a nők franciás divatörületét akarta gúnyolni s Alfierivel vallotta, hogy ilyen időkben kár a népességet új rabszolgákkal szaporítani.¹²⁴

A politikai, társadalmi és irodalmi szatíra Foscolo életművének jelentős részét képezi. Persze ezt a polgári irodalomtörténet nem ismeri el igazi, »tisztá« költészetnek. »Già la satira, in genere, ben di rado riesce ad esser poesia — írja pl. Citanna Foscoloval kapcsolatban¹²⁵ ... La satira ... può esser arte solo a patto che non riveli altro fine che quello meramente estetico, vale a dire quando è rappresentazione di tipi ...« Foscolo szatírái mostoha sorsban részesültek.

A polgári szentimentális mellett Foscolo fejlődése során mindinkább ez a szatirikus hajlam jut érvényesülésre. Werther mellett don Quijote. Ő maga, aki Cervantes rajongója, »bús képű lovag«-nak érzi magát, aki egy politikai ábrándképért, Itália-Dulcineajáért küzd szélmalom-harcokat. Ortis, egy antik grammatikus nevét véve fel, Didimo Chiericoba változik, aki Sterne »Szentimentális utazás«-ának művészi fordításában keres menedéket. »Szeretem az irodalmat, és nevetek rajta — írja egyszer —; megbecsülést mutatok a tudomány iránt és nevetek rajta. Talán csak hazám szeretem melegen, vakon ... A szeretet hevében írok, de a toll olyan eszköz a kezemben, melyet csak annyiban értékelek, amennyiben fel tudja ébreszteni másokban azt a szerelmet Itália iránt, amit lelkemben érzek ...«¹²⁶

Foscolo igen komoly erudícióval rendelkezett, miben kitűnő emlékezőtehetsége nagy segítségére volt. Az antik és olasz irodalomban, a felvilágosultság filozófiájában — de Kant iránt is érdeklődik — való tájékozottsága igen tekintélyes.¹²⁷

¹²³ A vallás részére legfőljebb unalmat űző illúzió (Frammenti su Lucrezio, *Cian, Prose I. 195—205 ll.*), de az államnak kell, hogy alárendelve legyen. A plébánosok legyenek megfelelően fizetett állami hivatalnokok, házasodhassanak, szünjenek meg misztikus szertartásokat kiszolgáltatói, úgyhogy »minden polgár pap és minden pap polgár legyen«. Vallási felfogására jellemző az, hogy Samuel Carter Hall — aki 20 éves korában egy ideig titkára volt Londonban — ezt írja róla 1883-ban megjelent emlékirataiban: »Foscolo nem hitt semmiféle „első ok“-ban, nemcsak megváltóban, de teremtőben sem ... Emlékszem, hogy egy ízben rámutatott az asztali lámpára és azután a mennyezetre, így szólva: Látja azokat a rovarokat? Ami nekik ez a lámpa, az a maga számára isten.« *Id. Viglione, id. mű 78 l.* — Inasának haláléfélmével kapcsolatban *l. Ed. Naz. XV. 251 l.; Teotochi-levelezés id. kiad. 42 l.*

¹²⁴ *Opere, XII. 443—461 ll.*

¹²⁵ *Citanna, id. mű 78—82 ll.*

¹²⁶ *Ed. Naz. XVI. 121 l. Grassinak, Torinóba írt levél.*

¹²⁷ *L. V. Cian id. cikkét »U. F. erudito« (1907) és Donadoni id. könyvét (1910), melyek megváltoztatták azt a felfogást, mely Foscolóban elsősorban változatos szerelmek hősét, sőt csak azt látta és kutatta egészen kivételesen szép szerelmi levelein keresztül. Ezek majdnem mindig irodalmilag művelt asszonyokhoz szólnak. Háromnak közülük híres irodalmi szalónja van Velencében (Isabella Teotochi), Bolognában (Cornelia Martinetti), Firenzében (Albany gr.-nő, de ez nem szerelmi tárgyú levelezés), melyet idegen írók, művészek Olaszországban jártukban mindig felkeresnek. Antonietta Fagnani-Aresevel, aki jól tud németül, a Werthert akarja újra lefordítani az Ortis művészi stílusában. Még Angliában is állandó szükségét érezte szerelemnek, barátságnak. Irodalmi művei kedveseivel, barátjaival folytatott társalgásban alakultak ki (pl. a Sepolcri; *l. Chiarini, Életrajz 387 l. is*). Azután*

A Callimachus-Catullus költeményéhez írott *Commentario alla Chioma di Berenice* (1803) kezdetben talán komoly filológiai tanulmánynak indult. »Veszedelmesebb« írások elől akart általa szabadulni, mint Niccolini-barátjának a bevezetésében írja. Négy hónapi munkával teljesen beleélte magát a filológus adatot imádó gondolkodásába s tanulmánya munka közben csak félig szatírája az ő nagy és messzi ágazó forráskutatásuknak, idézetkeresésüknek; csak a végén lesz teljesen azzá, mikor így ábrándítja ki meglepett olvasóját: »Ha készpénznek vettél mindent, amit írtam, rosszul tetted: valóban ritka dolgokat mondtam el itten, sokat tréfából, nem keveset se nem komolyan, se nem nevetségből... Most itt a szemüveg, amivel megkülönböztetheted őket... Azt hiszem úgy írtam, ahogyan valami pedáns híresség, görög-tudós vagy könyvtáros írt volna: mert többé kevésbé ezek ugyanaz a koponya különböző keblekben... Úgy tele van a fejük abc-kel és idézetekkel, hogy eszük oda is behatol, ahol a szívnek kellene lennie...« Azért írja a tanulmányt, mert az egy évvel korábban megjelent teljes »Ortis«-ban kritikusan kifogásolták, hogy az sok gondolatot merít Marcus Aureliusból s máshonnan a forrás megjelölése nélkül. Most aztán meg akarta mutatni, ha csak arról van szó, tud ő is források alapján filológiai munkát végezni és bőven citálni, ha nem regényt ír, melyben az érzelmek kell, hogy uralkodjanak.¹²⁸

Első Milánóba érkezésekor valami könyvtárosi állásért folyamodott, de csak 1809-ben sikerült rövid időre a katonai pályánál neki megfelelőbb foglalkozást találnia. Mire azonban megtartja székfoglaló előadását a pavai egyetem ékesszólási katedráján, azt a napóleoni kormány az olasz királyság valamennyi hasonló tanszékével együtt már el is törli.¹²⁹ Benne a francia felvilágosodással és annak történetellenes racionalizmusával szemben vicci elveket vall, melyek e tanítványaihoz intézett biztatásban összegezhetők: »O Italiani, io vi esorto alle

írta le őket, rendesen több fogalmazványon keresztül tömörítve, ahogy ő mondja, »lakonizálva« mondanivalóját (Opere, VIII. 86, Chiarini, Életrajz 387 l.). Abból a tényből, hogy ilyen munkatársi szerelmet nem igen találhatott a polgárosszonyok között, Foscolo demokratikus érzésmódját kétségbe vonni, helytelen. A bankárfeleség, Maddalena Bignami és az Alfierivel egykor Sienában jó viszonyban levő kereskedőcsalád leánya, a meghatóan hűséges Quirina Magiotti Mocenni, »Donna gentile«-je, kivételek. (Az idézettekén kívül I. Michaela Saponaro, Vita amorosa ed eroica di U. F. Miláno, 1940.) Levél Arese grófnőnek, aki hirtelen haragjában elbocsátotta egy régi írását: »vigyázz, hogy egy kis feudalizmus vagy düh ne követtessen el veled igazságtalanságot«. S Ambrogio marad. (Ed. Naz. XV. 282 l.) Levélírói szenvedélyének is ez a nyitja: »minden postával írok, részben, hogy magamat kielégítek...« (Ed. Naz. XV. 276 l.); »haszontalan és hideg leveleket írni olyasvalakinek, aki csak szórakozásból felel, olyan luxus, ami nem az én esetem« (uo. 352—53); »nem tudom, azért írok-e, hogy elhessegessem szomorú gondolataimat, vagy hogy orvosságot találjak az unalomra. Ha nem csinálók semmit, rosszabbul érzem magam, mint a szegény ember, aki várja a váltólázát.« (Uo. XVI. 152 l.) A levél már irodalmi mű is számára. 1802-ban Milánóban az Arese-szeralem idején, Svájcban a Pestalozzi- és Londonban a Calliroe-szeralem kapcsán állandóan kísérti a terv, hogy levelei alapján új regényben fesse a maga érzelmi életét. E törekvés olykor befolyással van szerelmi történetének alakulására.

¹²⁸ Cian, Prose II. 228, 337—339 ll. Ciannak is az a véleménye, hogy a cikk komoly filológiai tanulmánynak indult. L. Foscolo erudito, id. cikk 9 l.

¹²⁹ A tanszék eltörléséről l. »Della letteratura italiana« Opere, XI. 299—300 ll. — A »Dell'origine e dell'ufficio della letteratura« c. székfoglalóját és előadásainak szövegét l. Ed. Naz. VII. 3 kk. ll. s róluk I. Sanesi id. cikkét, valamint E. Santini bevezetését az Ed. Naz. VII. köt.-hez.

storie!«¹³⁰ Láttuk, hogy Lomonaco útján ismerkedett meg vele. Már a Chioma di Berenice-ben vallotta a nagy nápolyi filozófussal, hogy a mitológiában és »a népek teológiájában el vannak mindég rejtve politikájának és erkölcsi felfogásának alapelvei«,¹³¹ s ugyanott annak »corso e ricorso«-elmélete alapján Danteról úgy beszélt, mint a visszatért barbár kor alkonyulásának költőjéről.¹³² Most ismételtlen kiemeli, hogy »az irodalmi vizsgálat alapja mindig a történet kell, hogy legyen«,¹³³ mert a mindenkori társadalom szükségszerű megnyilatkozását kell benne látni. S Foscolo szívvel-lélekkel tanár, nem úgy, mint elődje, Monti, aki csak immel-ámmal látta el katedráját és sietett a kényelmesebb udvari történetírói állásba menekülni tőle. Előadásai lelkesítő hazafias szózat az ifjúsághoz, melyet — ha ki is adta nyomtatásban prolusióját — a napóleoni kormány annál kevésbé láthatott szívesen, mert Foscolo minden baráti rábeszélés ellenére sem volt hajlandó az akkori szokás szerint miniszterekhez folyamodványt írni,¹³⁴ hogy jelenjenek meg első előadásán és ünnepélyes bemutatkozását a császár dicséretével kezdeni, mit egy mellékmondatba rejtett bókkal intézett csak el.¹³⁵

Az író hivatásáról, ki nem pénzért és nem dicsőségért dolgozik, magasztos eszményképet fest, Parinit állítva követendő példaként hallgatói szeme elé. De a tudós Voltát leszámítva kartásai aligha értették meg. Egy későbbi cikkében Foscolo sötét képet fest az egyetemi oktatás tudományos és erkölcsi színvonaláról. Carminati orvosprofesszorra a kormány olyan elmaradott kézikönyv előadását akarta rákényszeríteni, amit ez nem volt hajlandó elfogadni. Piccioli prof. erkölcsi előéletét nem vizsgálták meg kinevezése előtt. Brunaccit az elégedetlen diákok lekergették a katedráról, egy másikat világos nappal megverték; egy harmadik nyíltan sétál szeretőjével, egy negyedik óráin diákjainak folytonosan panaszkodik nyomoráról; az ötödik irodalmi munkára előleget vesz fel, de esze ágában sincs a munkát elvégezni...¹³⁶ Csak azt tartja Foscolo nyereségnek, hogy Napóleon kiküszöbölte a papi embereket a közoktatásból, »e distrusse una selva popolata di mostri che da più secoli frapponavan, dividendo la vostra mente dalla mente della nazione«, mit azonban az olaszok épp oly kevéssé tudtak hasznukra fordítani, mint az egyetemi hallgatók katonai oktatását, melynek rövid paviai szereplése alatt épp ő volt a vezetője. Pedig »parevami che quattro o cinque anni della loro educazione militare accademica, ove fosse stata procurata da letterati cittadini (akik értenek a nemzeti propagandához,) avrebbe popolato il regno d'una generazione di cittadini guerrieri«.¹³⁷

A kormányhű írók köre ekkor már növekvő ellenszenvvel nézte Foscolo elzárkózását s Monti is ellenségei közé állt. Azt híresztelték, hogy megnyitó előadása tele volt plágiummal.¹³⁸ Vicoi retorika-ellenes elvei, az ékesszólás olyatén való felfogása, hogy az a szenvedélyek kifejezésének tana, tehát voltaképp irodalom- és nyelvtörténet, valóságos époszi invokációval kezdődő be-

¹³⁰ Ed. Naz. VII. 34 l.

¹³¹ Cian, Prose II. 262 l.

¹³² Uo. 268 l.

¹³³ Ed. Naz. VII. 73 l.

¹³⁴ Ed. Naz. XV. 22. l.

¹³⁵ Sanesi, id. cikk 427 l. jgyz.

¹³⁶ Ed. Naz. VII. 187—193 ll.

¹³⁷ Lettera Apologetica. Opere, V. 513—514 ll.

¹³⁸ Teotochi-lev., id. kiad. 61—62 ll.

mutakozásának emelkedett költői stílusa sem tetszett nekik.¹³⁹ A Crocegentilei filozófia is a legnagyobb zavarban van Foscolo erősen materialista jellegű gondolatának és politikai elveinek értékelésében.¹⁴⁰ Nem tudnak pl. mit kezdeni Foscolo ilyenfajta kijelentéseivel: »A természet nem akar egyebet mozgásnál, tűznél, sűrűlődsoknál az emberek között, szóval szenvedélyeket, s minél inkább összeütköznek, egybevágnak, összefornak, annál inkább nő a társadalom mozgalmassága, termékenysége és gazdagsága...«¹⁴¹ Kétségtelen, hogy a történeti kritika, az esztétikai stílusvizsgálat vele veszi kezdetét és hogy, mint tudós, egy általa tervezett olasz nagyszótárra vonatkozólag is olyan elveket fejt ki, melyek ma is megszívlelendők.¹⁴²

A Homeros-fordítással szemben igen magas igényekkel lép fel. Szinte egész életében küzdött az Ilias hű s egyben költői tolmácsolásával, anélkül, hogy részletek és töredékek megvalósításánál többre jutott volna. 1816-ban azt írja, száz évre volna szüksége, hogy elkészüljön.¹⁴³ Monti, Lampredi, Ippolito Pindemonte gyorsabban dolgoztak. S mikor ő, ki magával szemben mindig őszinte kritikát sürgetett,¹⁴⁴ Pindemonte Odyssea-fordítási próbájával kapcsolatban 1810 májusában polemizáló hangon mondja el véleményét a kérdéstről,¹⁴⁵ megharagudtak rá. De cikkének néhány oldalvágása a milánói sajtó komolytalan irodalomkritikája és a nyomdászok önkényeskedése ellen, vihart támasztott. Az újságírók — mondja — »a csiganyálgát is ezüstnek nézik és náthás orral sok író parókáján babérszagot éreznek«; a nyomdászok egynémelyike még olyan klasszikus író stílusába is belejavít, amilyen Alfieri.¹⁴⁶ A cikkre névtelenül Ugo Lampredi a *Corriere Milanese* máj. 16-i számában mint újságíró, és N. Bettoni, Foscolo eddigi bresciai kiadója, mint nyomdász külön füzetben válaszol »*Alcune verità*« címen. Utóbbiról a Pezzi szerkesztése alatt álló hivatalos »*Corriere Milanese*« jún. 14-i számában ad hírt s még »*Alcune nuove verità*«-t csatol hozzá a vitát személyes térre terelve.

Foscolo Lampredi cikkére irodalmi szatírával, a *Ragguagli d'un adunanza dell'Accademia de' Pitagorici*-vel válaszol.¹⁴⁷

¹³⁹ E. Santini, *Poesia e lingua...* id. cikk. — Donadoni Chateaubriandéhoz hasonlítja Foscolo költői prózáját.

¹⁴⁰ L. Eva Zóna id. cikkét (1914) és U. Rivarola id. füzetét.

¹⁴¹ Ed. Naz. XVI. 151 l.

¹⁴² L. 1812. aug. 27-i levelét Schulthesiushoz. *Opere* VI. 422—428 ll. A katonai irodalom területén is jelentős munkódot fejt ki. Montecuccoli műveit adja ki és értékezést ír a Sz. Gotthárdi csatáról, amihez az szolgáltatott alkalmat, hogy Napóleon győzelmét a magyar nemesi felkelők felett katonai körökben és a sajtóban Montecuccoli e győzelméhez és jelentőségéhez hasonlították, mert Győr német nevét (Raab) összetévesztették a Sz. Gotthárd fellett foolyó Rába folyóval s azt hitték, hogy a két csata ugyanazon a helyen folyt le. Foscolo felvilágosít a tévedésről, de bennünket azután Zrínyi révén egészen más emlékek fűznek az ütközethez! — Machiavelliről írandó tanulmányhoz is gyűjtött anyagot Foscolo.

¹⁴³ »Esperimento di volgarizzazione di Omero.« Brescia, Bettoni, 1807. — *Opere*, VII. 168 l.

¹⁴⁴ Teotochi-lev. 33,76 ll.

¹⁴⁵ »Intorno alla traduzione dei due primi canti dell' *Odissea*« a Rasori »*Annali di scienze e lettere*« c. újonnan megindult folyóiratában jelent meg. Chiarini, *Életrajz* 215 l. Kiadva: Ed. Naz. VII. 197—230 ll.

¹⁴⁶ 215—16, 220—225 ll.

¹⁴⁷ Ed. Naz. VII. 231—281 ll.

Foscolo ugyanis Odyssea-cikkének egy jegyeztében tréfásan célzott egy Milánóban valóban létező baráti körre, melybe ő is beletartozott,¹⁴⁸ s mely küzdve a megvásárolható irodalom ellen, lenézte az anyagi előnyök után törtető kartársakat. Lampredi válasza ennek az »akadémiá«-nak állítólag május 10-én tartott üléséről készült beszámoló képében támadta Foscolo Odyssea-fordításokról írott cikkét. Foscolo viszontvlaszát úgy állítja be, mintha ugyanez az akadémia május 15-én megtárgyalná soha meg nem tartott ülésének apokrif Lampredi-féle jegyzőkönyvét.

»Kiadok egy regényt — írja már május 25-én — Swift, Sterne, Don Quijote, Plátó dialógusainak, szóval magam sem tudom kinek a modorában. De az irodalom örültjeit és csalóit tárgyalja, ahogyan Swift a filozófusokat, Sterne az utazókat, Cervantes a kóbor lovagokat és Platon az ő szofistáit... Ezren érzik majd magukat általa sértve, s fognak kiabálni és tiltakozni... de polgártársaim észre fogják venni, hogy Itália iránti szeretetből beszélek, melynek mindinkább mártírává leszek az irodalom becsülete és ama elvek bensőséges átérzése miatt, melyeket hasznosaknak és igazaknak vélek...«¹⁴⁹

A Pitagorikusok tiltakoznak Foscolo szatírájában, mely Rasori folyóiratában jelent meg, a hamisítás ellen és azt szakaszról szakaszra ironikusan kommentálják. De közben a tárgyalás hangja komolyra fordul és Foscolo beleszövi a páviai előadásaiiban kifejtett erkölcsi elveket az író függetlenségéről, önérzetéről, hazát szolgáló lelkesedéséről (242—45). Az öreg akadémikus dicséri Locke filozófiáját, minek nem akadt még olasz fordítója (252) és széleskörű vita fejlődik ki az igazi irodalomról és tudományról, melyről a sarlatánoknak fogalmuk sincsen.

Erre a francia La Folie felügyelete alatt álló egész milánói sajtó felzúdul Foscolo ellen. Filippo Rossi egyenest politikai feljelentésre vetemedik.¹⁵⁰ A Corriere Milanese mellett, melynek szerkesztője azzal fekszik bele az ügybe, hogy »mint újságírónak joga van megragadni az alkalmat, bárhonnan jöjjön is, olvasóinak¹⁵¹ mulattatására«, beleszól a vitába a Corriere delle Dame, melyet Foscolo ellenségeinek, Giuseppe Lattanzinak felesége szerkeszt.¹⁵² De főleg Lamberti lovag acsarkodik ellene Montinak újonnan megindult lapjában, a Poligrafo-ban.¹⁵³ Mint Urbano Lampredinek Montinhoz írott leveleiből kitűnik, a frivol kampányt ő irányította La Folie tudtával és Monti támogatásával. Hyen kifejezések vannak bennük: »Porra törjük ezt a Nabucco-kolosszust«, »a kutya mindig dühösebb lesz és jobban ugat«. Talál rá Foscolo jellemrajza: »mindenen nevet... s összeáll minden újsággal csupán azzal a szándékkal, hogy gyakorolja céltalan és korlátlan szatirikus kedvét.«¹⁵⁴

A Poligrafo valóságos pergőtűzet indít. Már első számában támadja Foscolot, mint olyan újítót, ki mindenféle műfajt és stílust összezavar. A másodikban kifejti, hogy a kormány által támogatott írók a kiválóak; a többi semmit sem ér és akár éhen is halhat. Amazokról, tehát önmagukról, elmondja, hogy

¹⁴⁸ Uo. 222 l.

¹⁴⁹ Uo. XVI. 388.

¹⁵⁰ Uo. VIII. 179, 212 ll.

¹⁵¹ Uo. XVI. 424.

¹⁵² Róla Dejob, id. mű 220 l.

¹⁵³ Della letteratura italiana. Opere, XI. 301 l.

¹⁵⁴ G. Antonio Martinetti, Da lettere di Cesare Arici... id. cikk. Giorn. Stor. Lett. It. XXIX. köt. (1897) 392—402 ll.

ők a politika- és ékesszólástan szabályainak tisztelői; hogy Napóleon — mint Augustus — meg tudja különböztetni a Vergiliusokat (Monti) a Meviusoktól (Foscolo); sőt arra az ostoba kijelentésre ragadtatja magát, hogy az okos és jó alattvalók tisztelik a kormány által támogatott írókat, hogy ne ütközzenek össze Napóleon véleményével (18. sz.). A közben előadásra került Ajace-t is igyekszik mindenkép bukáshoz segíteni, mikor azt »a heroikus történet egy darabja nyomorult paródiájának« nevezi (38. sz.), s így nem kevéssel járult hozzá a Monti-kör által már első előadásán mindenáron ironizált darab betiltásához.¹⁵⁵

Foscolo a csúnya újságpolemíát, mely nyilvánvalólag tervszerűen elhallgattatására volt irányozva, egy *Ultimato contro i ciarlatani*-val zárja le.¹⁵⁶ Ez már főleg N. Bettoni nyomdász ellen irányul, kit ő személyében nem támadott, de aki ellene piszkolkodik s rágalmaz. Nem hogy ő tartozna neki, de »sapete voi quale credito io avrei verso alcuni stampatori? Il credito di tutto il denaro ch'essi mi frodano, ristampando alla macchia i miei scritti e vendendo per poco in brutte, spilorcie edizioni i miei libri che per certa mania io stampo sempre con lusso e con eleganza...¹⁵⁷

Jellemző azonban, hogy az *Annali di Scienze e lettere*-ben megjelent cikkeire garmadával kapja a leveleket, cikkeket, könyveket, úgy hogy tiltakoznia kell: ő nem kapitalista, nincsen nyomdája, nem szerkesztője a lapnak.¹⁵⁸ Egy szabad nacionalista irodalom képviselőjére máris minden felől felfigyelnek. S ha a támadók szándéka mögött több volt, mint amennyit belőle elárultak, Foscolonak védekezését is rejtett okok fűtötték. Meg van ugyanis arról győződve, hogy a Montiék hízelgő irodalma rontotta meg a napóleoni olasz köz-társaság, majd királyság sorsát. Ha csak azt dicsérik Napóleonban, mi jó benne, irányíthatnék volna a közvéleményt és rajta keresztül a franciák itáliai politikáját.¹⁵⁹

Ebből az időből származik Foscolo másik teljes verses szatírája, melyben a Napóleon-korabeli újságírás hősenek képét rajzolja meg. Leír egy rettenetes szörnyet, mely össze-vissza fal minden könyvet s azután valami latin-olasz-görög emésztetlen ételt hány vissza. Éjjel-nappal kiabál, de mindig csak visszhang. Meg van keresztelve, de nincsen hite. Nincs sem szíve, sem neme. Akitől tart, annak pénzért hízeleg. Az éhség mindenre képessé teszi. De csak suttogva szabad beszélni erről a szörnyről, mert bosszúálló, figyelmezteti Leopoldo Cicognarat, akihez a verses szatírárt levélként intézi.¹⁶⁰

Egy másik szatirikus levéltöredékben sok ma már érthetetlen célzás közt a kapzsi Bettoni nyomdászt támadja meg, akivel való anyagi vitában egy általuk választott döntőbíró azt állapította meg, hogy Foscolónak nem tartozása, de követelése áll fenn vele szemben.¹⁶¹

Az Eunuchok háborújának mondja Foscolo a fizetett udvari költők érdek-közösségének rút támadását, mindjárt az események után, sőt már korábban,

¹⁵⁵ Bulfaretto, id. mű 262 l. és Antonio Martinetti bírálata Wickels, Vita di U. F.-járól. Uo. XIX. köt. (1892) 125—127 ll.

¹⁵⁶ Ed. Naz. VII. 296—323 ll.

¹⁵⁷ Uo. 307 l.

¹⁵⁸ Uo. VIII. 339 l.

¹⁵⁹ Opere, V. 516 l. Lettera Apologetica.

¹⁶⁰ Bellosguardo, 1813. jún. I. capitolo. Opere, IX. 191—92.

¹⁶¹ Al signor Zanetto. Opere, XII. 465—68 ll.

az Aimé Guillonak a »Sepolcri« ellen írott bírálata idején Milánóban kezdett latin prózai szatírájában, a *Hypercalipseos liber unicus*-ban, melyet csak később, Svájcban ad ki. Addigra későbbi keserű tapasztalataival is bővült az írás, úgy hogy a száműzetésbe induló hazafi kétségbeesett kiáltásává lett. Foscolónak e legátfogóbb szatírájára ezért később kerítünk sort.

Az Eunomachia és az Ajace előadásának betiltása után Foscolo a belügy-miniszter tanácsára eltávozik Milánóból és 1812 augusztus közepétől 1813 novemberéig Firenzében tartózkodik. Kiadja a firenzei népnyelv hatása alatt¹⁶² átdolgozott franciaországi Sterne fordítását, s megírja a Ricciardá-t, melynek cenzúrai engedélyezése ügyében egyedül szakítja meg rövidebb időre ottani tartózkodását.

Milánóban, Páviában és most — miközben főleg a Grazie-t írja — elegáns, a Byronéhoz és Puskinéhoz hasonló dandy-életet él. A Firenze-környéki halmon, Bellosguardóban inast, szobalányt tart. D'Albany asszony szalonját látogatja, hol megismerkedik Sismondival. A hűséges Quirina és a Grazie egyik ihletője, Eleonora Nencini a kedvesei.¹⁶³

Ebből az idillből ragadja ki Napóleon hatalma megingásának híre. Nem ugyan Milánóban, hol kibuktatták, de az »adriai tartomány«, azaz Velence részéről 1807 óta a választói testületek tagja volt,¹⁶⁴ tehát bírt némi joggal ahhoz, hogy az elhatározó pillanatban bekapcsolódjék újra az olasz királyság politikai életébe.

A nyugdíjas kapitány és páviai egyetemi tanár, november 21-én reaktiválását kéri s Milánóba utaztában találkozik volt parancsnokával, a titkos függetlenségi mozgalom legtekintélyesebb vezetőjével, Pino tábornokkal, akivel

¹⁶² Erre már a firenzei Giornale enciclopedico 1813. júliusi száma felfigyelt. Antona-Traversi, id. mű III. 129 l.

¹⁶³ L. Sismondi, Epistolario. Firenze, 1933. I. Albany gr.-nőnek 1812. okt. 14-én: »J'ai vu, il y a huit ou dix ans, M. Foscolo: il était alors très jeune; il avait une superbe figure mélancolique et passionnée, tout à fait semblable à celle qu'on aurait supposé à son héros Jacopo Ortis; il avait en même temps une vivacité, une abondance, une impétuosité dans la conversation qui le rendaient très agréable à rencontrer. Il ne lui manquait ni l'imagination inflammable d'un poète, ni un certain mélange d'extravagance. Mme Albrizzi en a fait un portrait qui donnait lieu d'attendre de lui les plus grandes choses: mais qu'est-il donc devenu pendant dix années? Il ne me semble pas qu'il ait ni écrit ni agi d'une manière qui ait été remarqué, qui répondit le moins du monde à l'attente qu'il avait excitée. Ses lettres, il est vrai, n'étaient qu'une copie de Werther, mais on y trouvait des sentiments à lui, un vrai patriotisme italien. Est-ce l'ambition, est-ce les plaisirs qui l'ont détourné du sentier de la gloire, où il semblait devoir entrer? Je n'ose espérer que ce ne soit ni l'un ni l'autre, et que ses sentiments soient demeurés au milieu des ruines de l'univers aussi purs qu'ils étaient alors.«

Albany grófnő jelleméről igen szánalmas képet adnak azok a levelek, melyeket Foscolo 1814 áprilisi politikai szereplésével és emigrálásával kapcsolatban írt hozzá. L. A. v. Reumont, id. mű II. köt. 166 kk. II. és E. Bertana id. cikk Giorn. Storn. Lett. It. XLV. (1905) 89 ll.

L. Chiarini, Életrajz 401 l.; Byronnal való analógiáról O. Costanzi, id. mű 33. l. és Gu. Mazzoni bevezetése Chiarini, Életrajz-kiad. XVIII. l. — Catenazzi prof. aki szökésekor Comoból elkísérte a svájci határig, meséli, hogy Foscolo két öszvér hátára kötött málháinak egyike kibomlott és a toilette-szerek, illatszerek tömege hullott ki belőle, min Foscoli igen bosszankodott. Chiarini, Életrajz 294—95 ll.

¹⁶⁴ Lettera apologetica. Opere, V. 533. De a vele együtt megválasztott Canova aligha lehetett a nagy szobrász, ahogy ezt Chledowski (id. mű 421. l.) és a Giorn. Stor. Lett. It. 1907. 2 l. mondja.

»ezer tervet hánytak-vetettek meg arról, hogyan lehetne a háborút új (az olasz szabadságot szolgáló) cél felé terelni.«¹⁶⁵

Milánóba érkezése után játszott szerepéről az eseményekkel kapcsolatos írásain kívül az ott 1814 máj. 20-án Verri gr.-hoz írott levele, Svájcban tervezett védekező írásának (*Servitù d'Italia*) fogalmazványai és Londonban készített »Lettera apologiteca«-ja adnak számot. Luigi Fassò, aki Napóleon bukásának és az osztrák hatalomátvételnek körülményeit, valamint bennük Foscolo szerepét legújabban tisztázni igyekezett, bevallja, hogy a központjukban álló »esernyős forradalom« okai homályban maradnak és talán soha sem lesznek tisztázhatók.¹⁶⁶

Az ő kutatásait egyéb forrásokkal s főleg Helfert osztrák szempontú feldolgozásával kiegészítve, a költő politikai tevékenységét, mellyel hazafias lelkesedéssel igyekezett valóra váltani nemzeti egységet, szabadságot és függetlenséget hirdető eszméit, a következőkben kíséreljük meg felvázolni.

Foscolo Milánóba érkezésekor az osztrák már az Adige és Reno folyók vonalán fenyegette elárasztással az »Olasz királyságot« s a lipcsei csata után haza irányított olasz csapatok gyengének mutatkoztak, hogy huzamosan elment tudjanak állni.¹⁶⁷

A császár hallgatott s mivel másfél évtized óta mindenki, de különösen az alkirály hozzá volt szokva, hogy Napóleontól várja a rendelkezéseket, a legnagyobb tájékozatlanság uralkodott Milánóban.¹⁶⁸ Melzi kancellár már október 12-én figyelmezteti Beauharnaist a városban keringő rémhírekről arra célozva, hogy önálló kezdeményezéssel kellene a veszélyes helyzetet megoldaniok, de Jenő alkirály azzal felel, hogy a kormány, képviselők, szenátorok meneküljenek Bolognába s ott várják be, míg Napóleon fordít újból egyet a szerencse kerekén. Azonban e terve ellenállásba ütközik. Az államkincstár üres s a piemonti származású, merevsége miatt igen népszerűtlen Prina pénzügyminiszter durva, ironikus modora, mellyel minden kifizetést megtagad, még fokozza a zavart. Mialatt Murat, a nápolyi kalandor-király már közeledett a szövetségesekhez, Beauharnais ellentáll Melzi minden sürgetésének, hogy lépjen közvetlen tárgyalásba Bellegarde osztrák főparancsnokkal, aki egy 1814 január közepén kerülő úton megkísérelt tapogatózásra csodálkozását fejezte ki, hogy Napóleon nem hatalmazta fel Beauharnaist, hogy külön tárgyaljon Itália sorsáról. Mivel Napóleon ily értelmű felhatalmazás-kérésre sem felelt, április 11-én Melzi azt ajánlja az alkirálynak, hívja össze a három választói testületet, mire alkotmányos joga van — kétévenként való összehívásuk kötelezettségének ugyanis régóta nem feleltek meg — ez majd proklamálja a függetlenséget és felszólítja őt, fogadja el a koronát, mit a szenátus és »a kommunák« szentesíteni fognak: az önrendelkezés jogát hangoztató szövetségesek kénytelenek lesznek azt helybenhagyni.¹⁶⁹ Foscolo, aki már Fontanelli hadügyminiszter segéd-tisztje, mint erre céloz, e sürgetésekről és Beauharnais ellenállásáról tájékozva

¹⁶⁵ Foscolo levele Verri grófhhoz, 1814. máj. 20. Ed. Naz. VIII. 294—95 és Előszó LVII. kk. II.

¹⁶⁶ Id., Ediz. Naz. VIII. köt. Bevezetés LXIII. l.

¹⁶⁷ Verri-levél, Ed. Naz. VIII. 294—95 II. — Lettere Apologetiche. Opere, V. 555 l.

¹⁶⁸ Opere, V. 558 l.

¹⁶⁹ Melzi, id. mű II. köt. 370—431 l.-on közölt levelek.

van,¹⁷⁰ s arra a meggyőződésre jut, hogy a hadseregnek és a katonái közt igen népszerű Pino tábornoknak kellene a kezdeményezést magához ragadnia.¹⁷¹

1814 március elején úgy látszik levélbeli érintkezést keresett régi barátjával, Brunetti ezredessel, aki Mantova rendőrparancsnoka, hol a főhadiszállás tartózkodott, valamint a vezérkar új főnökével, Mazzuchelli tábornokkal, Pino generális bizalmasával, aki az elégedetlen tiszti csoport élén állt.

Közvetlenül az április 16-i Schiaffiano-Rizzino fegyverszünet előtt személyesen is volt a seregnél. A lengyel Dombovszki tábornokkal — kinek feleségével, Matilde Viscontival bensőséges viszonyban állt — szintén volt valami kapcsolata, bár személy szerint nem viseltetett iránta rokonszenvvel.

Milánóban a legnagyobb zavar uralkodik. Beauharnais vagy Murat királysága mellett egy Melzi vagy Pino elnökségével alakítandó köztársaságnak is van pártja.¹⁷² Utóbbihoz tartozott, úgy látszik, Foscolo.

De a régi lombardiai nemesség Ghislieri gr. osztrák emisszárius izgatására amellettsz áll síkra, hogy egy Habsburg-házból választandó fejedelem alatt Lombardia külön független királysággá legyen.¹⁷³ Ezért, mikor Beauharnais végre nagy későn rászánja magát, hogy vegyes katonai és polgári küldöttséget menesszen az osztrák főhadiszállásra, a szenátus megbuktatja az alkirály jelöltjeit, akik Beauharnais királysága mellett foglaltak volna állást, és osztrákpártiakat választ meg a feladat teljesítésére. Céljuk elérésének biztosítására azonban egyes főnemések tovább mentek s olyan helyzetet igyekeztek előidézni, minek ürügyén a fegyverszüneti kikötések ellenére Bellegarde meg szállhassa Milánót.

Az alkirály alkotmányellenes intézkedése, mellyel a választási testületek összehívása helyett a szenátussal akart döntést elérni, erre azután utat is nyitott.

Ezalatt Foscolo Mantuában egy szűkebb körrel, melynek élén Mazzuchelli tábornok állt, arra esküdött össze — s egyáltalán nem vagyunk De Sanctissal egy véleményen, ki ebben szégyelni valót lát —,¹⁷⁴ hogy az alkirályt, aki egy kiáltványában a francia sereg távozását rendelve el, máris Itália királyaként lépett fel,¹⁷⁵ ha a sereghez jön, kényszerítik, hogy a francia csapatokkal együtt hagyja el Itáliát és várja meg az olasz nép döntését királyságát illetően. Annak ellenére, hogy az összehesküvők teljes sikerben reménykedtek,¹⁷⁶ a dologból mégsem lett semmi, mert többen a tisztek közül az utolsó pillanatban viszáriadtak a vállalkozástól.

Az osztrákpárti főnemések vezetői határozottabban cselekedtek. Felizgatták a népet a jogbitorló szenátus ellen, s annak egy csoportja megtámadta épületét, lehetetlenné tette határozathozatalát. Hogy Pino generális a szenátus elleni támadás hírére a helyszínre siet Foscoloval és még egy tisztársával,

¹⁷⁰ Lett. Apol. Opere, V. 566 l. és Storia del regno italico. Ed. Naz. VIII. 329 l.

¹⁷¹ Uo. 557 l. — Pinot Melzi szeretné valahogyan eltávolítani Milánóból. Melzi, id. mű II. 438—40 ll.

¹⁷² Melzi, id. mű 336 l.

¹⁷³ Uo. 333—335 ll.

¹⁷⁴ Első, 1855-ben Foscolóról írott cikkében. Saggi, id. kiad. II. köt. 289 l. A másodikban, melyet 1771-ben, a Santa Croce-i temetéskor közölt, már nagy hazafit lát benne. Uo. IV. köt. 151—193 ll.

¹⁷⁵ Foscolo, Storia del Regno d'Italia. Ed. Naz. VIII. 329 l.

¹⁷⁶ Lett. Apol. Opere, V. 559 l.

akik igyekeznek a tömeget lecsendesíteni, de a gyűlölt Prina pénzügyminiszter meggyilkolását nem tudják megakadályozni, az események iránti élénk érdeklődésre mutat. Abból, hogy Pino nem vezényelt ki karhatalmat a rend helyreállítására, az ügyben való politikai érdekelttségére következtettek.¹⁷⁷

A választói testületek összehívása sem járul azonban hozzá a helyzet tisztázásához. Ezek ugyanis, ismét csak a nemesség sovinizmusának hatása alatt, kizárják Modenát, Velencét, Bolognát képviselő tagjaikat s a nemzeti egységet képviselő zöld-fehér-piros kokárdát a lombardiai vörös-fehérrel váltják fel egy »olonizmus« (Olona, a milánói járás folyójáról), sőt »ambrosianizmus« (milánói sovinizmus) jegyében. Egy Habsburg-király elfogadására készülő Lombardia érdeke legfőljebb egy olasz konföderációba tagként való beleilleszkedés lehetett.¹⁷⁸

Napoleon lemondásának híre csak 20-a táján lett ismeretessé Milánóban.¹⁷⁹ Ideiglenes kormány és polgárőrség — *guardia civica* — alakul, mely utóbbihoz Foscolo Visconti őrnagy nevében kiáltványt fogalmaz: Bízbanak Pino generálisban — az ideiglenes kormányt csak mellékesen említi —, ő a szövetségessel az olaszok legtisztább kívánságait (»i voti più puri degli Italiani«) közölni fogja.¹⁸⁰ Mikor a választási testületek Foscolót, mint az Adria-tartomány, azaz Velence képviselőjét kizárták kebelükből és így őt is a megvetőleg »giacobini pagnottanti« (kenyérpusztító jakobinusok) közé sorolták,¹⁸¹ lemond katonai rangjáról. De Pino visszatartja és április 26-án kinevezi őrnaggyá, azaz végre megadja neki azt a rangot, amit évek óta hiába kért és sürgetett számos folyamodványában.

A választói testületek küldötteinek Bellegarde hipokrita kézdörzsöléssel azzal felel, hogy nem akarja megsérteni sem a fegyverszüneti megállapodásokat, sem a kevesebb munkát, több kenyeret követelő milánói nép szuverénitását, tanácsokat sem akar osztogatni a szabad nép törvényhozó testületének, de a rend biztosítására kénytelen egyelőre néhány ezredet küldeni a városba.¹⁸²

Bellegarde Milánóba történt bevonulása után Foscolo újra felveszi az érintkezést volt összeesküvő társaival és van újabb adatunk arra, hogy járt a mantuai főhadiszállás tisztjei közt. Halvány sejtelemmel sem bírván arról, hogy 1813 nyarán Prágában Castlereagh angol külügyminiszter és Metternich közt létrejött egyezmény alapján Ausztria szabad kezet kapott Itáliában,¹⁸³ az a tervük, hogy angol segítséggel akadályozzák meg a Habsburguralom visszatérését Lombardiába, és az olasz sereg kapitulációját feltételekhez kössék.¹⁸⁴

Foscolo elmondja, hogy éjjel ott megszervezendő maradék csapatokkal váratlanul a Bergamasco, Valsassina, Valtellina és Grigioni hegyszakadékait akarták elfoglalni és a milánói osztrák ezredeket elvágni tartalékaiktól... Nem hiányoztak baráti polgártársak, akik több városból titkon felajánlották,

¹⁷⁷ Uo. 361 kk. II.

¹⁷⁸ L. D'Ancona id. tanulmányát. *Unità e federazione* 326 l.

¹⁷⁹ Uo. 442 l.

¹⁸⁰ Kiadva: Ed. Naz. VIII. 291 l.

¹⁸¹ Lett. Apol. Opere, V. 575 l.

¹⁸² Uo. 568 l.

¹⁸³ Helfert, id. mű 1—2 II.

¹⁸⁴ Della Servitù, Ed. Naz. VIII. 167.

hogy egy hónapra ellátják őket municióval, élelemmel, és siettek is az előkészületekkel. »Előreküldtünk néhány katonát, akinek korábbi foglalkozása nyomdászsegéd volt, egy nyomdagéppel. Közben néhány szomorú magatartású patricius nemeslelkű fia lakásomon virrasztott és másolt szövegeket, melyekkel a sajtón keresztül akartunk szólni a sivatagból Itáliához. Azonban, ha az angolok megkötik a genovaiak kezét és az Alpesek és Piemont lakóseit visszatartják attól, hogy hallgassanak ránk, utolsó harcosaink éhen vesztek volna a hegyek között, vagy útonálló rablókká kellett volna válniok.«¹⁸⁵

Lord Bentinck, a nápolyi angol sereg főparancsnoka, Genovában van. Foscolo hozzá siet 27-én, társai megbízatásából. De útközben megtudja, hogy lord Bentinck megbízásából Mac Farlane tábornok 28-án már Milánóba érkezett. Visszafordul tehát és őt keresi fel, megkérdezve őt, hogy katonai ellenállás esetén számíthatnak-e angol támogatásra. Határozott nem rá a válasz.¹⁸⁶ Ennek ellenére 30-án Foscolo a Guardia civica tisztjeinek kérésére előterjesztést ír Mac Farlane-hoz, melyben Felső-Itáliának független királysággá való kikiáltását kéri.¹⁸⁷ Minderről jelentés megy Castlereagh külügyminiszternek, aki az ideiglenes kormányt és hadsereget azután arra inti, hogy várja meg nyugodtan a szövetségesek döntését.

Foscolo most hadügyminisztériumi rendeletre — mi arra mutat, hogy a kétségbeesett hazafias vállalkozásnak ott voltak pártfogói — május 1—3-án Cremonában, Bozzolóban, Bresciában, Bergamóban jár, kétségtelenül azért, hogy a szándékolt ellenállási vonalon ottani tisztársait a terv bukásáról értesítse.

Foscolo mozgolódása nem maradt titok az osztrákpártiak előtt. Május 6—10-e körül el volt terjedve Milánóban, hogy a Guardia civica kaszárnyáiban szónoklatokat tart a függetlenség érdekében,¹⁸⁸ hogy társaival e célból aláírásokat gyűjt... s hogy ezért le is tartóztatták,¹⁸⁹ mire a rendőrség valószínűleg készült is, de az ideiglenes kormány egyes tagjai megvédték.¹⁹⁰

Foscolónak azonban hamarosan meg kellett győződnie annak lehetetlen voltáról, hogy az egymással vetélkedő politikai pártokat az egységes olasz királyság mellett való állásfoglalásra lehessen rábírní. Láta, hogy a patriciusok tele vannak izzó gyűlölettel és ellenségeskedéssel. Piemontiak, lombardiaiak, velenceiek, firenzeiek, mind a maguk hatalmi körét féltik egy közös államba való beolvadástól. Szét kellene rombolni és újra kellene építeni Itáliát, hogy ez a helyzet megváltozzék!¹⁹¹ Már május 6-án Pino generális segítségével hadügyminisztériumi rendeletet szerzett magának, mely megbízza, hogy az Elba szigetén és másutt szétszórt olasz csapatokat szedje össze. Így azzal a szándékkal távozik Milánóból, hogy a mind szövevényesebbé váló intrikákból kikapcsolódik, az osztrákbarát patriciusok kezében levő rendőrség várható üldözésétől megszabadul és Firenzébe vonul vissza. El is jut Bolognáig, hol Eckhardt generális, osztrák városparancsnok megadja neki

¹⁸⁵ Lett. Apol., Opere, V. 570—71 ll.

¹⁸⁶ Részletes elbeszélés: Lett. Apol., Opere, V. 372—73 ll.

¹⁸⁷ Közölve: Ed. Naz. VIII. 291 l.

¹⁸⁸ Levél Verrihez és a milánói rendőrfőnökhöz. Ed. Naz. VIII. köt. 296—97 ll.

¹⁸⁹ L. Teresa Confalonieri levelét. Id. Bulfaretti, id. mű 284 l.

¹⁹⁰ Az ideiglenes kormányban ülő barátainak támogatásáért később is igen hálás. L. Verri-levél, Ed. Naz. VIII. köt. 296 l.

¹⁹¹ Lett. Apol., Opere, V. 493—95 ll.

az útlevelet a továbbutazásra, de a következő nap azt Milánóból érkezett besúgás folytán Bellegarde utasítására visszavonja, s azt ajánlja, térjen vissza Milánóba. Foscolónak nem is marad más választása. Itt előbb Carlo Verri grófhhoz, az ideiglenes kormány elnökéhez és a milánói rendőrfőnökhöz intézett leveleiben igyekszik magatartását igazolni — de szavainak épp oly kevéssé szabad feltétlen hitelt kölcsönöznünk, mint azoknak a személyi lapoknak, melyeken a forradalom idején szerény —, a császárság korában régi ióni szigeti nemes család leszármazottjának mondja magát.¹⁰² Mazzuchelli vezérkari főnök és Pino ideiglenes hadügyminiszter támogatása már mit sem ér. Mindketten, Fontanellivel együtt, átálltak az osztrákok pártjára.¹⁰³ Az igazi hadügyminiszter: Sommariva osztrák marsall.

Foscolo elhatározza, hogy magához Bellegardehoz fordul. Ez udvariasan fogadja a híres költőt, kit a lombard szardanapálok — ahogyan a főnemeseiket a Sepolcri-ban gúnyolta — idegennek akarnak bélyegezni, és védelméről biztosítja őt.

Foscolo minden követ megmozgat, hogy Velencébe, családjához távozhasék és a diplomáciai kurirként Londonból érkezett »olasz-angol« ifjú — Augusto Bozzi-Granville — titkos megbeszéléseivel szemben elutasítóan viselkedik.¹⁰⁴ E napokban ismételten így nyilatkozik leveleiben: »Itália halott... hagyjuk békén a halottakat és igyekezzünk mi is békében élni«; vagy »Itália hullá, nem szabad hozzányúlni és megmozdítani, nehogy még rútabb bűzt terjesszen«; vagy ismét »azt hallom, hogy némely örültek fel akarják támasztani, de — ami engem illet — szeretném magammal együtt eltemetni és a tenger fenekére süllyeszteni..., hogy a jelen és jövő nemzetek elfelejtsék századunk gyalázatát.«¹⁰⁵

Volt tisztársainak muratista összeesküvésében, melyet, úgy látszik, épp Bozzi-Granville árult el az osztrákoknak,¹⁰⁶ már nem vett részt, bár legbizalmasabb barátai, Brunetti ezredes, Rasori katonaeorvos bele voltak keverve. 1814. december 14-én, illetve a következő év január 15-én fogták el őket.¹⁰⁷ Murat-hoz őt különben sem kötötték jó emlékek. Az »Orazione per il congresso di Lione«-ben a francia közigazgatásról mondott éles kritikája miatt Murat ellenséges érzülettel viseltetett iránta. Foscolo neki tulajdonította valenciennesi, »internáltatással felérő« katonai beosztását.¹⁰⁸ De egyébként is Foscolo annyira exponálta magát az előző eseményekben és valószínűleg ebből kifolyólag a rendőrség annyira szemmel tartotta, hogy a kétségbeesés hangulatába zárkozó költőt volt barátai nem is keresték fel újabb terveikkel.

Az osztrák hatóságnak azonban szándékai voltak Foscolóval. Bellegarde és Ficquelmont generálisok egy, a milánói közvéleményt osztrák érdekek szerint irányító folyóirat szerkesztésével akarták megbízni. Az erre vonatkozó tárgyalások meg is indultak februárban. Hogy mi volt Bellegarde szándéka e tervvel, azt elég világosan megmutatja Bécsbe, Haager báró rendőrmiszternek márc. 20-án küldött jelentése. Olyan kiváló író, mint Foscolo,

¹⁰² Ed. Naz. VIII. 292—299, 333—336 ll.

¹⁰³ Servitù, E. Naz. VIII. 244 l.

¹⁰⁴ A Lett. Apol.-ban franciának mondja. Opere, V. 574 l.

¹⁰⁵ Opere, VII. 58 l. — Antona-Traversi III. 253 l.

¹⁰⁶ Lett. Apol., Opere, V. 574—575 ll.

¹⁰⁷ Antona-Traversi III. 281 l. jgyz.

¹⁰⁸ Ed. Naz. VIII. 302 l.

a hódítónak vagy el kell hallgattatnia, vagy meg kell nyernie. Elhallgattatására nincsen megfelelő ürügy, hiszen az utolsó tisztí összeesküvés kapcsán sem merült fel semmi gyanú ellene. Neve és múltja egy általa szerkesztendő folyóiratnak viszont a semlegesség színét kölcsönöznék s az independentisták közt nagy zavart okozna. Ha végül »legrosszabb esetben Foscolo magatartása nem bizonyulna őszintének, a folyóirat szerkesztése lenne éppen a legjobb és egyedüli mód arra, hogy igazságtalanság színe nélkül a közvélemény előtt őt lehetetlenné tegyék, mert ha — miután kétszer megváltoztatta köztudomásúan vélekedését — harmadszor is megtagadná meggyőződését, végleg elvesztené az irodalmi és politikai világ előtt hitelét és ezáltal legalább a jövő számára ártalmatlanná válnék.«¹⁹⁹

Foscolo, ez időben írt leveleinek tanúsága szerint, el volt határozva, hogy külföldre szökik, mi igazolja azt a feltevést, hogy a megbízatás elfogadásával csak az időt akarta húzni és jövő lépésének érdekében minden gyanút magától elhárítani.²⁰⁰ Nincs azonban kizárva, hogy Parini példájára, aki régen szintén szerkesztett az osztrákok által kiadott milánói lapot, ügyesen kikerülve az érdeükben várt politikai propagandát, kezdetben hajlott az ajánlatra. A részletes tervezetben, melyet benyújt és melyet Bellegarde 1815. március 20-án Bécsbe felterjeszt, a folyóirat címéül a *Documenti di letteratura*-t javasolja, mi tisztán irodalmi szándékra vall, s »inkább az utókornak, semmint a kortársaknak akar írni«, azaz aktualitásokon felülemelkedő, elvi értékű cikkeket akar csak közölni. Így pl. vizsgálni akarja a két ellentétes: metafizikai és materialista világnézet tanait, nem kétséges, hogy az utóbbi javára foglalva állást. Hivatkozik kedves Montaigne-ének könnyeden mindenről csevegő stílusára, mit az angol Spectatorral együtt példaképül kíván maga elé tűzni.

Igaz, hogy kompromisszumot köt a Bellegarde által elébe tűzött célokkal is. »Minden uralkodóház szüksége, joga és kötelessége — írja —, hogy az alattvalók közvéleményét kormányának módszereihez hangolja, de ebben igen vigyázatosan kell eljárni... a természetüknél fogva mérsékelt eszközök közé tartozik az irodalom, melyet arra a kizárólagos célra kellene felhasználni, hogy lecsendesítse a szenvedélyeket, vagy legalábbis más szenvedélyekkel helyettesítse őket... Így az irodalom közvetítőként szolgálhat az államérdek és a nép szenvedélyei között... Az irodalomban rejlik a népszenvedélyek mérséklésének művészete, mert az úgy mutathatja be az államérdeket, mint ami nem csupán számítás eredménye; így lassan-lassan a fejedelem kormányzati rendszere és a közvélemény kiegyenlítődnek a köznyugalom érdekében.«²⁰¹ Azonban, hogy az ideológiai kompromisszumtól eltekintve Foscolónak a folyóirat tartalmára és rovatainak beosztására vonatkozó elgondolása mennyire gyakorlati értékű volt, annak legjobb bizonyítéka az, hogy a firenzei Gino Capponi később, Londonban elkérte tőle a tervezetet s az a Vieusseux által alapított »Antológia« c. folyóirat megindításában mintául szolgált.

Ha esetleg volt is Foscolóban némi hajlandóság a folyóirat szerkesztésének vállalására, alkalmasint hamarosan végleg meggyőződött, hogy Parini

¹⁹⁹ Közölve Helfert, id. mű 362—64 ll.

²⁰⁰ Lett. Apol., Opere, V. 580—81 ll.

²⁰¹ Közölve: Ed. Naz. VIII. 315—320 ll.

kora és a Napóleon utáni Lombardia, de Mária Terézia és I. Ferenc módszerei közt is nagy különbség van. Az osztrák reakció mindjobban erősödött. Így, mire Bellegarde megkapja Haarger bécsi rendőrminiszter hozzájárulását (Ed. Naz. VIII. 308 l.), március 30-án éjjel Foscolo már átszökött a svájci határon. Elhatározásának keresztülvitelét késleltette az, hogy barátainak le tartóztatása után nem akart abba a gyanúba kerülni, hogy hasonló sorsból való félelemben szökik, viszont sürgette az, hogy következő nap a törzstisztekkel együtt le kellett volna tennie az esküt az osztrák kormányra. Még előző este Ficquelmont tábornokot eziránti hajlandóság fitogtatásával félre is vezette, miért Svájcban ápr. 25-én siet tőle bocsánatot kérni, magatartását igazolva. A milánói rossz nyelvek persze arról pletykálnak — míg a rendőrség volt szállásán házkutatást tart —, hogy valójában az osztrák kormány titkos megbízásával ment ki az átszökött olasz tisztek visszazsuppolásának kieszközlésére: »Io partiva e parevami di vedere manifesti i presagi della dissoluzione di ogni nodo sociale in Italia.« A város tele volt árulással, feljelentésekkel. S mindenki ben feljelentőt gyanítottak.

A folyóirat alapítására irányuló osztrák terv csak késéssel és egy másodrendű Acerbi szerkesztőségével volt megoldható a »Biblioteca Italiana« megindításával, mit Bellegarde ugyancsak fájlal, mikor a muratizmus veszélyes terjedése ellen kívánna áprilisban védekezni.²⁰²

Még Foscolo milánói tartózkodása alatt ott, az osztrák rendőrség által fogánatosított ellenintézkedések megkerülésével elterjedt egy, 1814 novemberében Párizsban megjelent névtelen röpirat. Ez az április 20-i forradalom szerzőségét a patríciusok egy frakciójának tulajdonította, mely eszközül három »jótorkú demagógot« használt fel: egy elmaradt előléptetése miatt neheztelő brigádgenerálist, egy olasz zsoldban álló idegen nemzetiségű tábornokot és »egy, a miniszterek asztalánál élőködő« külföldi irodalmárt. A célzásban mindenki ráismert Mazzuchelli és Dombowski tábornokokra, valamint a velencei, sőt még messzebből származó Foscolóra. A párizsi röpirat igaztalan vádja az osztrák kormány tilalma ellenére, a megtámadottak által részben Svájcban kinyomatott válaszok s újabb viszonyválasz útján piszkolódo polémiaivá mérgesedett Foscolo ellen is.²⁰³ Pino generális és Federico Confalonieri válaszai után²⁰⁴ Foscolo is készült már Milánóban egy védekező írás megfogalmazására, mit nagy lendülettel folytat Svájcba érkezésének első heteiben. Julius Strassoldo, az új milánói rendőrminiszter azonban már április 29-én tiltakozik br. Mercacci milánói svájci ügyvivőnél Foscolo luganói és roveredói tartózkodása és egy politikai röpirat megjelentetését célzó terve ellen, mi a költő üldöztetését vonja maga után az Olaszországgal határos kantonokban. A jó »hegyi Landmann«-ok adtak pénzért szállást és szereztek neki útlevelet a szomszéd kantonba.²⁰⁵

²⁰² L. a Ficquelmont-hoz írt levelet: Ed. Naz. VIII. 244—319 ll.; Fassò bevezetését XLIV—LXXXII. ll. és a Lett. Apol.-t, Opere, V. köt. 492, 576—81 ll.

²⁰³ A párizsi röpirat szerzőjének Foscolo: Diego Guicciardit, a szenátus volt irodafőnökét, az osztrákok egyik leghívebb kiszolgálóját tartotta. Ma már tudjuk, hogy Leopoldo Armadori írta a szenátorok egy csoportjának a nevében. A részletet I. L. Fassò kitűnő bevezető tanulmányában, Ed. Naz. VIII. köt. XLV—LVI. ll.

²⁰⁴ Melzi, id. mű II. 668 l.

²⁰⁵ Lett. Apol., Opere, V. 583 l.

Foscolo első, a Mesolina és »a Rajna völgyében, közel forrásaihoz« írt fogalmazványaiiban és fejezetcímeket előlegező tervezeteiben erősen meglát-
szik küszködése, hogy felülemelkedve az egyéni séremlen, a vitát elvi és
történelmi sikra helyezze át. Ebben segítségére lehettek Alesandro Tassoninak
a spanyol uralom ellen írott Filippikái, melyekkel Coirában régebbi ismer-
őse, Giovan Gaspero Orelli ismertette meg, aki azután Foscolónak »Della
servitù dell'Italia« címen kifejeződő munkájának németre fordítását vál-
lalta. Angol kiadást is tervezett.

Azonban Foscolo állandóan küzdött azzal a gátlással, hogy az április
20-ával kapcsolatos szerepét nem tudja úgy megvilágítani, hogy egyrészt
elvbarátai nevét is bele ne keverje, mi Ausztria részéről üldöztetésüket vonta
volna maga után,²⁰⁶ másrészt, hogy önmagának ne szerezzen zaklatásokat
svájci száműzetésében. Az alkalmazandó stílus felől is bizonytalanságban
volt. Sűrítő, »lakonizáló« módszeréről érezte, hogy nem volna a helyén, mert
művészi homály helyett prózai világosságra van szüksége.

Strassoldo érdeklődése máris Zürichben s Baselben is az ottani rendőr-
ségi szervek firtatását, olykor a tartózkodási engedélyek megvonását, leve-
leinek lefoglalását eredményezte. Kifakadásai a svájci állapotok ellen olykor
igen elkeseredettek. »Ha látnád — írja Bernből 1817. aug. 17-én Quiriná-
nak —, micsoda erkölcsi és politikai rothadással van tele ez a patriarchális
ország!« A svájci Jakob Heinrich Meisterrel folytatott levelezése is tele van
felháborodásának kifejezésével.²⁰⁷ Csak Capo d'Istria grófnak, az ióni szige-
tek szülöttjének, aki e szigetek orosz megszállása alatt orosz külügyi szol-
gálatba lépett, svájci követté lett, majd a bécsi kongresszuson Svájcnak
Ausztria és Franciaország közt való felosztása ellen küzdött eredményesen,
közbenjárása hártott el feje felől nagyobb kellemetlenséget.²⁰⁸

Valóban tett is kísérletet Foscolo politikai röpiratának kiadására. De
úgy látszik, erre a vele baráti viszonyt tartó Orell Füssli kiadó cég sem mert
vállalkozni. Hiszen a latin Hypercalipsis kinyomására is csak hamis nyomda-
és évszám-jelzéssel volt kapható és Orell a róla írott ismertetésben is tagadja
ennek igen világos politikai célzását a közelmúlt politikai eseményeire.

Foscolo John Murray londoni könyvkiadóhoz 1822. aug. 20-án írott leve-
lében ez okokhoz még azt is hozzáteszi, hogy Giulio-öccse sorsára, aki mint
az osztrák hadsereg tisztje Magyarországon állomásozik — a Fejér megyei
Móron —, azaz jobban mondvá ott tartják őt túszként, tragikus hatással
lehetne egy Ausztria-ellenes munkájának megjelenése. S mi lesz akkor édes-
anyjával, akiről annyi szeretettel emlékezik meg e viharzó politikai jegye-
teiben is?

Igy a műnek ki vannak dolgozva nagyobb összefüggő részei, de
a kiadás, sőt a végleges megfogalmazás állapotáig sem jutott el soha.
Bevezető fejezetét először Mazzini adta ki 1844-ben Luganóban, Foscolo

²⁰⁶ Ed. Naz. VIII. 168, 210 l.

²⁰⁷ A következőkben a Servitù, Ed. Naz. VIII. köt. lapszámaira hivatkozom.
Foscolo különösen melegen emlékezik meg bizonyos Clemente Marcáról: »Ez volt
az a nemeslelkű ember, aki Valle Mesolinában nemedéket adott nekem és soha
sem akart a svájci katonák kezére adni, akik Ausztria megbízásából kerestek.«
Id. Bulfaretti, id. mű 302 l. L. Svájból írott leveleit: Opere, VII. és VIII. köt.

²⁰⁸ Lett. Apol., Opere, V. 582 l.

Scritti politici inediti c. kötetében, mit az olasz patrióták kitörő örömmel fogadtak. Az Összes művek firenzei kiadói, a risorgimento nagy előkészítője iránti lelkesedésből, már — ugyanúgy, mint a Machiavelli-töredékekkel tették — egységes művé gyúrták össze a livornói Labronica-akadémián a tárgyról talált összes kéziratokat, melyeknek kritikailag hű kiadását csak az Edizione Nazionale (VIII. 151—314) hozta meg.

Ahogy a Pitagorikusok akadémiaja című szatírjában — mint láttuk — feldolgozta az irodalom erkölcsi vonatkozásairól szóló egyetemi előadásának anyagát, úgy itt beiktatta »Az Igazság eredetéről és határaitól« tárgyaló doktorrá avató beszédének egy Hobbes hatásáról bizonykodó részletét.

A Bevezető fejezetről fennmaradt nem kevesebb, mint 15 fogalmazványban Foscolo a Szenátorok röpiratára válaszolva, mindenekelőtt fájdalmát fejezi ki, hogy a különböző pártok és frakciók, ahelyett, hogy a nemzet méltóságát bukásában hallgatásukkal őriznék meg, egymást vádolják, mibe az ő nevét is belekeverték. Bellegardehoz százával érkeztek a feljelentések és Bécsbe garmadával mentek a kérvények, mik a régi municipális külön provinciák visszaállítását óhajtották.

Pedig nem lehet visszafordítani az idők kerekét: »Napóleonnak megvolt az az érdeme, hogy újra fegyvert adott Itáliának és hogy nemcsak egyesítette összes provinciáit ugyanazon törvények alatt, de az emberek lelkét is a franciák elleni gyűlöletben... s a visszafordulni akarás politikai örülete..., mely szembeszáll azzal a fellebbezhetetlen természeti törvénnyel, hogy nem az emberek és fejedelmek kormányozzák az idöket és dolgokat, hanem épp ellenkezöen, a dolgok és idök irányítják kedvük szerint az emberi nemet, azt pedig, aki nem engedi magát vezetni, elsodorják, ... egy új alkalommal felébresztheti Itáliát, ... ha a többi nemzetek érdeke valamely alkalmat nyújt rá; de a mainál rosszabb helyzetbe már nem kerülhet és minden megmozdulás valamilyen hatást vált ki: csupán a tétlenség semmisíti meg a nemzeteket.« (Ed. Naz. VIII. 166, 274 ll.)

Az utolsó milánói hónapok kétségbeesése után az új remény felcsillanását jelenti és szinte mazzinii állásfoglalást: a nemzet hazafias nevelése érdekében való minden áron cselekvés programját!

Egy másik fogalmazvány-töredékben meg is mondja, milyen várható jövő európai eseményektől reméli a kedvező fordulatot: »Ismétlem Európa népeinek és fejedelmeinek, ha méltatnak engem meghallgatásra, Európa bölcseinek ama megállapítását, hogy nem lesz soha nyugalom és béke Európában, míg — Foscolo egyelőre a realpolitikus szemével mér — Itália, egy vagy két királyságra (Nápoly és Milánó, pápai állam nélkül, bár másutt a pápaság világi hatalmában olasz hatalmi érdeket lát), vagy több konfederált önálló államra osztva, nem járulhat hozzá súlyával Európa mérlegének egyensúlyához...« (169) Más jegyzetében — mi 1850-ben az Összes Művek szerkesztőinek oly rosszsalásával találkozott, hogy elhagyták — Nápolyt, Toscanát, a pápai Rómát és Milánót (Piemontra kiterjedően) jelöli meg négy olasz állam fővárosainak, melyek federációba lépnének. Egyedül egy erős Itália tudná — mondja — orosz szövetség segítségével ellensúlyozni Ausztria hatalmi törekvéseit (258 l. jegyz.). De a bécsi és párizsi kongresszus néhány

részvevőjétől tudja, hogy a nagyhatalmak képviselői Itália földrajzával sincsenek tisztában.²⁰⁹

A második diskurzusban Foscolo igyekszik objektív történeti szükség-szerűséggel magyarázni az 1814-es év lombardiai eseményeit. A pártok, frakciók és szekták keletkezését és mechanizmusát s az osztályok harcát készül vizsgálni. Másutt is visszatér arra, hogy a főprobléma abban rejlik, hogy közös nevezőre hozzák Itália különböző szektáit: a polgárok különböző fajtáit, patriciusokat, klérust, írókat, hivatalnokokat, kereskedőket és gazdag »popolani«-t, mert a nincstelen »plebe«-t itt sem veszi számításba (224). A felvilágosodott abszolútizmus hatalmi egyensúlyát is abban látja, hogy a fejedelem kijátssza a polgárságot a nemesség ellen (278). Gyakran Machiavelli módján az egykorú megfigyeléseket az antik történetből vett párhuzamokkal világítja meg. Felfogása határozottan francia forradalom-ellenessé lett (189 kk. II.), miben »fejlődése« hasonló az Alfieriéhez. Machiavelli ihleti reálpolitikai alapelvét is: »aki a mienkéhez hasonló nemzethez beszél... nem kezelheti a legjobb elképzelése szerint, de csak a végtelenül szomorú helyzet szerint, melyben van, s a politikai igazságnak csak ama részét mutathatja meg neki, mely felemelésére alkalmas.« (196)

Mik az esetleges történeti okai? A háromszáz éves, tíz generáción keresztül beidegződött szolgasors, mely nem engedi, hogy húsz év felszabadulási lehetőségét a nép meg tudja ragadni (253 kk. II.). Azonkívül az olasz forradalom a franciával szemben mindig csak »passzív« volt. A francia megszállás megszűntével megszűnt hatásaiban.²¹⁰

Látóhatára ismét elborul a *Questioni intorno alla indipendenza italiana* című késői fejezetben, avagy külön kis tanulmányban: »Zászlóitokat kitűztétek Európa déli és legészakibb tájain; bekalandoztátok győzőként: de hol van Itáliának csak egyetlen városa is, mit megőriztetek volna magatok, amint megszűnt támogatni az idegen hite, szövetsége és parancsnokolása!« (255) S fájdalmasan kiált fel Castival: »Italiani, voi non siete più popolo, non dovete più avere storia... Adunque siate servi e tacete.« (256)

Persze — s itt Kantra hivatkozik Condorcet-val szemben — »le cose degli uomini non si cambiano a gradi; bensì, quando sono arrivate all'estremità del peggio, allora solo passano d'un subito all'ottimo« (257). Ily hirtelen minőségi ugrást nem tart azért kizártnak.

A szent szövetség Bécsi Kongresszuson tanácskozó fejedelmait viszont kitanítja, hogy »a nemzetek újrendezőinek az a kötelességük, hogy olyan helyzetbe hozzák őket, melyben rendkívüli zavar nélkül gyakorolhatják összes képességeiket«. De mivel ez nincs így és a kormányok politikai titokzatosságának fátyla is fellebbent, a nép pedig megmérhette politikai tanácskozásai mélységét, mely csak kacagásra indíthat, »a béke, minek dicsőséges szerzői kívánnak lenni, nem fog biztos alapokkal bírni, ha nem nyugszik igazságon nép és nép, fejedelem és fejedelem, kormányzók és kormányzottak között« (268).

Felhívja a figyelmet az angol kapitalisták monopóliumainak a francia és európai iparra gyakorolt sorvasztó hatására is. Az eddig gazdag manu-

²⁰⁹ Uo. 555 l. Ekkor Itáliában is kompromisszumos federatív tervek uralkodtak. L. D'Ancona, *Unità e federazione*, id. mű 339 kk. II.

²¹⁰ *Storia del Regno Italico*. Ed. Naz. VIII. 329 l.

fakturájából élő városnak »lesz-e majd annyi kenyere, hogy elégedett maradjon, ha az angol kapitalisták monopóliuma szab törvényt az iparnak, a munkának, a hajózásnak, a forgalomnak?« Ez pedig új forradalmak előidézője lesz (273).

Miközben így ír, már búcsúzik Svájctól. Bár Sismondi Párizsba hívja, a Stuart Rose által közvetített útlevelet veszi át az angol követségen,²¹¹ s Londonba indul a közben Firenzéből a Donna Gentile segítségével hozzá kikergetett Andrea Calbo nevű fiatalemberrel együtt, aki szintén ióni szigeti görög születésű és titkári szerepet vállalt mellette. Az Orell—Füssli-cég Londonban lebonyolítandó papírbeszerzési megbízatás címén utazási költségeket részben fedezi, az első angliai hónapokra pedig Magyarországról, Giulio öcsétől kapott jelentékeny pénzátutalást. Londonban talán kiadhatja védekező írásból fejlődött politikai értekezését, melyet a különböző fogalmazványokból már csak végleges alakba kellett volna öntenie. Életének további viszonyosságai magyarázzák, hogy erre soha többé nem került sor. Búcsúja Svájctól a luganói Gazette 1815. április 24-i számában jelent meg.²¹²

Foscolo svájci tartózkodásának keserű hangulatában fejezte be és adta ki latin szatírját, a *Hypercalipsist*. Mint láttuk, Guillonnak a Sepolcri ellen írott bírálatára való válasz volt az első magja, azután az Eunocomachia idején a Napóleont kiszolgáló irodalom szatírjává szélesedett,²¹³ végül most a nemzeti bukás politikai gúnyiratává fejlődött végső svájci fogalmazásban. E rétegek gondos filológiai vizsgálattal éppúgy különválaszthatók, mint ahogyan ezt az Ortisban láttuk.

Az utóbbi eseményekről írt már közvetlenül a milánói forradalom után egy kisebb igényű szatírárt, melynek világos célzásait a szenátus és arisztokrácia gyáva viselkedésére és a segítségére siető osztrák mentő kézre az olasz irodalomtörténet nem ismerte fel, s ezért a költemény maró, elkeseredett gúnyát nem értékelte.

Milánó patrícius lovagjainak egyike — meséli ez a verses novella²¹⁴ —, akik nem azért festetik magukat lóháton, mintha katonák lennének, de mert a színházban rágalommal tudnak hadakozni, s ezért egy királynak sem kellenek, elmondja, mi történt a bálterem melletti szobában, hol frissítő italokat szoktak élvezni. Egyszerre segélykiáltás hallatszott:

Morirò dunque come un ateista,
Senza un' anima buona che mi assista,
Io che sono cattolico ambrosiano,
Sincero milanese,
Nemico nato d'ogni maledetto
Forestiero italiano,
Che ci consuma l'aria del paese ... (470)

Kérdezik, ki ő, honnan kiált:

Io son quell' io che chiamano i plebei
Il pigmeo de' pignei,
Io son ...

²¹¹ Lett. Apol., Opere, V. 583 l.

²¹² Angol fordításban l. Viglione id. könyvében.

²¹³ L. Carlo Porta értesítését, Antona-Traversi IV. 63—64 ll. jgyz.

²¹⁴ »Novella sopra un caso avvenuto in Milano a una festa di ballo. Opere, XII. 469—476 ll.

De erre összeszaladnak:

I marchesi cugini
 Gl'inglesati contini,
 Duchì senza ducati e senza squadre,
 Principi ch'han cent'avi e più d'un padre,
 E i Don, a quai le gonne
 Mancano a parer Donne. (472)

Összeülnek tanácskozásra. Ott vannak az új bárók is, de azok nem ülnek le. A szenátus áprilisi ülésének e szatírájában valamennyien egyszerre beszélnek állathangot hallatva. De két kappanhang a többit túlharsogja. Egyik biztatja a társaságot, bizonyítsák be, nincs igazuk azoknak, kik — mint Foscolo is —

Ci chiamano bastardi,
 In pria de'Longobardi e Visigoti,
 Poi de'Visconti e de'Sforzeschi eroi,
 Che in Romagna guidavano buoi.

Ne hagyják magukat, hiszen újabban már:

Il valore lo studio ed il decoro
 Frutta a'pitocchi titoli e denari;
 Ed or ci van del pari,
 E ci ridon in faccia,
 E talun d'essi insieme ci minaccia...

Ez célzás a demokratákra és Foscolóra (474). Fogjon össze a nemesség, ment-sék meg bajba jutott társukat. E szónoklat után

Tornò a sedere e domandò un sorbetto;
 Poi fece un sonno; che pareva a letto.

A többiek keresni kezdik, honnan jönnek a segélykiáltások, de hogy, hogy nem, a nagy sietségben, avagy

Del magnanimo ardire,
 (Come attesta di Pezzi la Gazzetta)

mind eltűnnek, míg az »incremento agosto« fulladozásában Párizsban készült szép hamis fogait köpdösi már ki.

Erre azonban — szerencsére — egy szép valcer-táncosné odaszalad; a szorbetes-pohárból a patrícius lovagot kihúzza s így magyarázza hőstettét:

Questo cavalierino
 È sì ardito e piccino,
 Che se il ciel non m'avesse qui mondata
 Purtroppo ei s'annegava
 In un bicchier d'insipida semata. (476)

Aki Foscolo szatírástílusát és torzító fantáziáját ismeri — például szol-gálhat az Arese-szerelem szakítása után írott prózai szatíratöredék —,²¹⁵

²¹⁵ »Senuccio«. Ed. Naz. V. 31—32 ll.; »nevetséges bizarrságokról«, miket szórakozásból ír, beszél Isabella Teotochinak frott, 1811. máj. 14-i levelében is. Id. kiad. 86 l.

ráismer itt a milánói forradalmat megelőző áprilisi szenátusi ülés szatírájára. Napóleon bukásakor a milánói patriciátus fulladozik. A szenátus — melyben az új napóleoni bárókat most már épp csak megtűrik — gyáva és tehetetlen. Végül is a valczerező Ausztria menti ki a nevetséges haláltusából. Foscolo keserűen céloz a maga szerepére is az április 20-i eseményekben, és a Corriere Milanese magatartására.

Foscolo, aki vicói szemmel a bibliának s különösen az ószövetségnek nagy olvasója volt, mert benne egy primitív nép történetét és mitológiáját kereste egyrészt, másrészt képzelete »erőt merített belőle«, már korábban, Ruth könyvével kapcsolatban is gondolt valami bibliai stílusú szatírára.²¹⁶ Mikor a Hypercalipsisba belefogott, Cagliostro Roveretóban írt »utolsó evangéliuma« is szemei előtt lebegett.

A Jelenések könyvének homályosan allegorizáló stílusában 19 fejezetbe foglalt, 333 bibliai versben van előadva a látomásszerű szatíra.²¹⁷ A »kulcs« felvilágosításainak értékesítésével, magyarázatainkat zárójelbe foglalva, a következő képet adhatjuk róla:

I. Jeromomo (Lampredi) a »királyról, nyájról, törvényről, prófétákról« írt diakonátusa (Montihoz való csatlakozása) előtt, (újság-) naplójegyzeteket szerzett. Pénzsovár, parasztnyúzó pap, akitől Didimo (a költő és író Foscolo) eltávolodott. — II. Didimo a ciprushalom szülőtte látomásában 21 és fél éves korában Firenze mellett, a dögtetetőben (az újságpolemia) van. Egy fügefá alá fekszik, melyet egy kardos-kürtös katona (a hazafi és apostol Foscolo) megráz, de csak az éretlen fügek hullanak arcára, az érettek a fán maradnak (értéktelen irodalmi vitája). Ijedtében felébred, elmenekül s egy szénacsomón alvó öregasszony, Margareta paraszt-kunyhójába (a néphez) fut. A katona utána, s a küszöbön rohamot fúj. — III. A parasztok és állataik a kúrthangra megbomolnak, csak az öreg Margit marad nyugodt, megöleli s egy édes fügét dug a rémületében felkiáltó Didimo szájába. A katona felszólítja: ültessen gyümölcsöst és szőlőt s ne várja, hogy szájába essen a füge. (Az igazi irodalom művelése. Jeremiás XXIV. fejezete szerint a füge a jó zsidók szimbóluma, kiket Isten kiment a babiloni fogságból. Az egyedüli füge talán azt jelenti, Martinetti szerint, hogy Didimo az egyedül érdemes e menekülésre.) — IV. A katona Didimót a küszöbről inti apokaliptikus hangon ne hízolgó-ócsárló, szegyetlenjes hangon napi eseményesekről írjon, de igaz prófétaként tanítsa a gyermekeket, szegényeket, parasztokat és dolgozókat, hogy el tudják viselni a gazdagok kizsákmányoló gonoszságát (9), hogy majdan mikor elpusztulnak, »törvények, nyájak, királyok, a földművesek és munkások imádvá felkiáltanak: legyen meg az isten akarat« (10). — V. A katona folytatja intelmeit. Ismeri Didimo ellene elkövetett bűneit (hogy napi vitába bonyolódott), de megbocsát, mert tudja, gyűlöli Jeromomot (Lampredit). Az legyen pap a gallusok és austrok (osztrákok) alatt aposztata lel-külettél; népe elátkozza. A termékeny Lombardiában a Viscontiakat a Sforzák váltják fel, majd V. Károly spanyoljai, osztrákjai uralkodnak. A szabadság erős aszszonya szajhájukká lett. Jött azután a sas (Napóleon), a kis csirkével (Beauharnais Jenő alkirály és társai), akiknek gondjaira bízta a szárnyas oroszlánt (Velence), a piemonti bikát, a halász tengerpartjait (pápai állam), Lombardián kívül. A csirke (Beauharnais) kezdetben jól uralkodik: a szépség és tisztaság csókolóztak nászágyában, de a Doktorok zsinagógája (Akadémia) és a paraziták szenátusa hízolgóesikkel elkapatták. Napóleon-Nabukodonozor hű, kizsákmányoló Baldassar-fiává lett. Jeromomora bízta a korbácsot s Kaldea (Itália) nevelőjévé tette őt. — VI. Az írók irányítására és kémként Napóleon a Gallus homo-t, (Guillon) volt abbát küldi Milánóba, aki a Giornale italiano-ba jó pénzért ír mások által olaszra fordított cikkeket az olasz

²¹⁶ Ed. Naz. XVI. 606 l. — Cian, Prose II. 337 l. a Chioma di Berenice-ben.

²¹⁷ Didimi Clerici Prophetæ minimi Hypercalipseos. Ed. Naz. VIII. 67—118 ll. — L'Ipercalisse tradotta ed illustrate da Antonio Martinetti. Saluzzo, 1884 s a Giorn. Stor. Lett. It. róla írt bírálata.

nyelv és irodalom gyalázására. (1803: De quelques propriétés particulières de la langue française, comparativement à l'italienne — Lettre en réponse à M. l'abbé Vald...) Eden-satrapa (Paradisi gr. a szénátus és akadémia elnöke) a pártfogója. Pedig méltó lenne, hogy csendőrök kísérjék a mantuai börtönbe. A zsiros Milánóban, a kisebbik Babilonban uralkodik. — VII. De a sást elkergetik fészkeből, Jeromomo művei értéktelen lommá lesznek, az elemerida (újság)- olvasók elhagyják. Volt hívei (Anelli, Monti, Lamberti, Bettoni) sem tartanak ki mellette. Mammon szolgája: élő próféták és bukott királyok ellenségei valamennyien, akik Vaccari volt belügyminiszter, a jó pásztor asztalánál dözsöltek volt! Tartózkodj tőlük, kerülj társaságukat! Hálátlan árulók. Jeromomónak csalánnal kell majd arcát dörgölni, hogy pirulni megtanuljon. Az embereknek csak három A-ra van szükségük: Ara, Aratro, Arbore di patibolo. De a hízeglő, megvásárolható írónak csak egy dolog kell: hóhér. — VIII. A katona kivezeti a kunyhóból kivont fényes karddal, melynek egyik oldalán a bibliai Est Est, másikon Non Non áll! — IX. Egy 60 éves meztelen nő jelenik meg, Anna, kinek igazi nevét nem mondja meg a Kulcs, de őt »minden tudós nő« szimbólumának nevezi. Kopasz, fogatlan, lötytyedt testű. Az állatok dögtetemét megrágja s kiköpve tentávé lesz, miközben szemérmetlen gesztussal combja belsejére üt! — X. Utána feltűnik Filippo eunuch iskolamester (Filippo del Rosso firenzei származású tanár, a Brera gimnáziumban tanított. Paradisi gr. kéme. Maga nem írt semmit, mert félt.) Sánta, pápaszemes ember értesíti Annát, hogy meghalt Jeromomo, s a temető kivetette testét. Társai, Anna szeretői jönnek őt temetni. Anna nősténykutyaként vonít a mester halálán. Kikel a hűtlen apostolok, Filizia, Agirte, Goes, Psoriona ellen, kiknek csókjait megszámlálhatni combjain, s kétségbeesett valomást vonít. — XI. Combja belsejére írja a tintaköppel szeretőinek nevét, melyek rút keléseké lesznek. Nyelve helyén mérge nyelvű kígyó sziszeg. Filippo eunuch ássa közben a sírt. — XII. A katona figyelmeztetésére Didimo hátrafordul. Pizskos derengésben, kénes világításban repülő 600 000 denevértől kísért bárkával érkezik a holttest. Kisérik Bettoni, bresciai nyomdász (Agirte), Anelli Garda-tól mellől származó vígopera-szerző (Fliria); Lodovico Lamberti, a Braidense-könyvtár igazgatója (Psoriona); Monti (Goes), aki műveit is hozza, melyek címei (gúny Monti pálfordulásai ellen): a törvényt, a törvény ellen; a királyért, a király ellen; a nyájért, a nyáj ellen. Tele diszharmóniával az éneke, s a Kulcs szerint máris az osztrák császárnak hízeleg, akit előbb szidott. Felesége kicsapongó és sokszorosan felszarvazza. A szimatikus, azaz Didimótól elszakadt Mustoxidi, görög barátja, után egy óriás lép ki a bárkából: Bossi-festő, Leonardo Utolsó vacsorájának irodalmi méltatója. Maga nagyképű, művészetére beképzelt Júdás. — XIII. A koporsót az óriás emeli ki és teszi a sírgödör szélére. Didimo könnyezik, látva ifjúkori barátja koporsóból kifordított holttestét. »Az igazak könyöröltesek«, helyesel a katona. Majd Didimo ellenségei is rájönnek igazára! Bossi rögtönzött sírfelirata az elhunytat »kutya-rókának« mondja. Menekülj! Harap! — XIV. Lamberti és Monti közt versengés, »eunocomachia« tör ki, mert egyik halotti beszéddel, a másik költeménnyel akarja az elhunytat dicsérni. Mindketten a Nabukodonozortól (Napóleon) kapott hatalomra hivatkoznak, melynek el nem ismerése: felségsértés. »En Didimo« mondja a Kulcs — hallottam ezeket a hihetetlenül igaz érveket« (l. Poligrafo). A sértések röpködnek, a többiek is két pártra szakadnak, vagy gúnyosan multanak. Anna (Vadori) csókkal marja meg a kibékítendőket (a Foscolo ellen szövetkezett írók Anna Vadori írónő szalonjában szoktak volt összegyűlni). A vita kiterjed a »de lege, rege, grege« (monarchia, törvény, nép) tárgykörre. Kövel, állati csontokkal dobálják egymást. Az eunocomachiának — Filippo eunuch sántítva szalad Eden satrapához, hogy a harcot kiterjessze (12. vers) — hatalmas földrengés vet véget. A föld megreped, s belőle nyúzott számár kel ki és rohángász ordítva. De az ordítás panaszos kantilénává alakul. — XV. Apáim, rokonaim, állatstestvéreim békét találtak a halálban. De Ti gonosz emberek, a kéz és beszéd fensőbbségének tudatában lenéztek, s most is megzavarjátok nyugalmatot! Mikor a dézsmát és termékeket vitette velem gazdám a paphoz, hallottam, hogy égi dolgokat fürkésztek. Pedig talán nincs is különbség közöttünk: »ki tudja Ádám fiainak lelke valóban felfelé száll-e és a kancáé le a föld alá.« Kiváltásokat rosszra használtátok: nyelveteket rágalmazásra, karokatok öldöklésre! A törvényt megszegitek, a királynak hízelegtek, magatok nyáj vagytok, mely felfal és melyet felfalnak. Késhegyig vitáztok a három közül melyik előbbrevaló, de a nyáj: a nép; a törvény: a nyájörző kutya, a király: a pásztor. »Tehát a király legelőbbre való,

mert pásztor nélkül nincsen sem kutya, sem nyáj, azonkívül bojtja is van». Ellen-séges tetemet akartok most közénk csempészni. Pénzéhségben engem is Jeromomo nyüzött meg. Nem mentek el innen, míg a magatok gyomrába nem temetitek bará-totokat. — XVI. Újabb földrengés elnyeli a szamarat. A denevér-világítás kialszik. A 8 barát, az eunuch és a vénasszony jajgatnak. Viperák, kigyók, békák másznak elő. A bárka elúszott a tirréní tengerre, nincs menekvés. Valamennyien az eunuch jeladására nekiesenek a holttest elfogyasztásának. De a katona megguhogtatja kard-ját, mire Jeromomo húsa eltűnik, csontjait az állatok széthordják. A katona nem öli meg a vérrel borított lakmározókat, bár tudja, hogy tönkre fogják juttatni. Bosz-szújának ideje még nem érkezett el. — XVII. Didimo éjfél hall útni, az ifjú kato-nával egyedül maradvá, Firenze egy tornyából szózatot hallanak a négy Babilon-ról. A legnagyobb Párizs, mert megtalálta — de el is árulta az igazságot. 3000 lépés széles, 4000 hosszú és Párizs falai magasságával azonos mélységű tó telne meg a fran-ciák által kiontott vérről. Az örök Babilon, Róma, mely világosságot kapott az ég-ből, de pásztorai szép dombjait ködbe burkolták, hogy könnyebben felfalhassák a maguk és mások nyájait pénzsóvár kapzsiságukban. A kisebbik Babilon: Milánó, mely nem keresi az igazságot, de minden idegennek alázatosan hódol. Tele van rá-galommal, irigységgel. A gazdag Babilon: London. Valamennyi gonoszságát a katona megsiratja »vigasztalhatatlan sirással«. — A XVIII. fejezet a katona Didimónak szóló utasításait tartalmazza: Ciprusdombján ültessen gyümölcsöst és szőlőt, hogy az öregasszonytól (Margaréától) kapott üres fügeskosarat munkája gyümölcsseivel meg-töltse. Azután térjen vissza városába, és semmi ellenértéket el nem fogadva, hir-desse az igazságot. Bizonyosságot büszke szegénysége fog mellette tenni. Tegye félre a napi-irodalom hiúságait, s az »egyetlen kötet«-ből profétáljon. Vonja felelősségre a paraziták szenátusának tagjait, honnan vették gazdagosságukat. Meg van írva, hogy pártfogójuk, a sas viharban-fagyban (oroszországi hadjárat) megy tönkre. El fogják őket úzni. Ha seregét az ellenség elkergeti Milánóból, »vásároljanak a gazdagok egy kis szánalmat és szegényt s emlékezzenek, hogy ugyanegy nyomorult város lakói, s a többi lakóssal osztozzanak a rabságban és szegénben«; de súlyosabb a felelőssé-gük, mint ledőlt arany és ezüsbálványoknak, erőtlén felhőknek, gyümölcstelen fák-nak. »Fegyvertelenül, tétlenül követeltek szabadulást az idegentől és szabadságot, s fellázzítják a népet (milánói lázadás). Királyt kívántok és a magatok hasznáért imádjátok a kényurát«. Nincs erőtlők harcolni az ellenséggel, de rágalmazták. A ti-tokban sugdolózóknak kiáltsd: semmi nagy nem születik a sötétben! »Valamennyi-öket, akik karosszékükben elnyúlva álmodoznak Ádám fiai egyetemes boldogságáról a földön és a város szabadságát a hatalmasok méltányosságától várják, rászéd fel és törd össze reményüket, mondván: »Tudom, hogy nem vagy sem hideg, sem meleg; bár lennél vagy hideg vagy meleg, de mivel langyos vagy, eljön az idő, hogy ki-vetlek számból« (Apokalipszis III. 15–16). Azután a jó polgároknak hirdesd régi és jelen szolgaságunk örökkévalóságát s olvasd fel nekik a könyvből: »kevés kifogásom van ellenetek, mert nagyon örvendeztetek a felszabadulás és dicsőség reményében. Legyetek most óvatosabbak, mert összeülnek a királyok, hogy ellenetek tanácskoz-zanak s mi rabszolgák sietni fogunk magunkat mentetni, de az általános kétségbe-esésben mindenki így szóljon magában: a kitartás övével övezem magamat és türelme-sen hallgatok (Apokalipszis II. 14, 20). Az egyházfejedelmeket (Bécsi Kongresszus) figyelmeztess, hogy sok Jeromomo van köztük, de vigyázzanak, hogy a frigszek-rény ne süllyedő gályává legyen. — Az új satrapákat buzdítsd, hogy irtsák ki a hízél-gést, feljelentgetést és cinizmust. A népnek mondd: Az izzadásoz fáradozás az ár-tatlanság kincse. Ha lázong a nép, csendesítsd le, s ha kardot ránt, vedd magadat elébe, mielőtt a városra támadhana. (Foscolo szerepe a milánói lázadásban). Az Alpesek tetejéről olvasd rá a mindentudó könyvből hazádra: »... Házasságtörő anya vagy, aki gyermekeid örökségéből táplálod ágyasaidat. ... meghívod, akiket vissza-utasítottál (Ausztria). Most aztán új lupanárodat lerombolják (francia), a régit (oszt-rák) újraépítik, elhalmoznak kegyekkel s kezdheted újra a szerelmeskedést. Ha pe-dig újból leereszkedsz az Alpokról — mondja a katona Didimónak —, ne menj a városba, de maradj a földművelők tömegében és ha sírnak, sírj velük és mondd legyen meg az isten akarata (egység a néppel). — XIX. Mikor a katona elhallgat, hirtelen kiderül, s az térdre borul a szabad ég alatt: nem apostol, proféta vagy an-gyal, csak dragonyos-százados, ki sietve be kell, hogy vonuljon. Lóra ül s eltűnik.

Margarétát Didimo szénacsomón alva találja kunyhójában s ő csendben és békében elindul az üres kosárral kezében.²¹⁸

Foscolo általunk tárgyalt újságpolémiajának, a Napóleon bukásával és a milánói forradalommal kapcsolatos politikai szerepének ismeretében könnyű ennek az elkeseredett hazafias satírának értelmét és célzásainak nagy részét felfedezni. Az olasz irodalomtörténészek azonban nemigen láttak tovább anélkül, hogy Foscolo Monti feleségét és Annetta Vadorit igen sértő módon vonja bele a satírába, mi — annak ellenére, hogy a Foscolo által csak igen keveseknek megküldött »Kulcs« ezeket a legsúlyosabb kifejezéseket nem világosítja meg, és hogy bennük a biblia egyes hasonló részei ragadták őt magával — erkölcsi felháborodásukat hívta ki.²¹⁹ A satíra egyéni támadásai mögött annak nemzeti tartalmát sem hangsúlyozzák, esztétikai értékelése pedig ma is hiányzik. Domenico Bulfaretti legújabb Foscolo-monográfiája is egy oldalon végez tárgyalásával.

A satíra Lombardiába csempészett példányainak nem volt, s nem is lehetett nagyobb visszhangja. Milánóban — mint Quirina írja nekik a könyvecske vétele után — »a babilóniak mind szerencsétlenek, üldözöttek és éhesek«. Attól fél, fájni fog nekik a satíra.²²⁰ De Foscolo később is fontos kort jellemző dokumentumként beszél munkájáról: »Ki tudja, talán eljön az idő, mikor valamelyik unokájuknak ezek a szűkszavú anekdoták, furcsa maskarák és eunuch-háborúk segítségére lesznek a mi neves korunk megismerésében, abban, hogy megértse a milánói királyi Akadémia üléseit, a Fejedelem és Szenátus rendeleteit... Arra törekedtem, hogy minden írásom — vers, regény, pedáns értekezés, katonai tanulmány, profécia és bizarr elképzelés alakjában — egy egyetlen politikai célra, Itália egységére irányuljon.«²²¹ Foscolo hisz a prófétai inspirációban, ha az néha donquijotei is — ahogyan a Didimo Chiericóról adott önjellemzésében írja.²²²

Foscolo »üres fűgéskosarával« 1816. szeptember 11-én jutott Londonba, hol tizenegy éven keresztül, 1827. szeptember 10-én bekövetkezett haláláig száműzetésben élt. A »Babilonissima Babilonia«-ba való érkezésekor azt írja Firenzébe, Quirinának, hogy hamarosan vagy diadalszekér, vagy halottas kocsil lesz ott a sorsa.²²³ A valóságban folytonos küzdelem közt örlődött fel és üldözött vadként bujkálva hitelezői elől végezte napjait a legnagyobb nyomorban. »Migro et respicio« van most pecsétgyűrűjére vésve.²²⁴

Első irodalmi tervei: politikai röpirat Chateaubriand *De la monarchie selon la charte* címen akkoriban (1816) XVIII. Lajos érdekében megjelent írása

²¹⁸ Az allegória magyarázatában Martinettire támaszkodunk, aki az »Appendice alla chiave«-ban összeállítja »Passi imitati o tolti dalla bibbia« címen a bibliából vett részeket és reminiscenciákat. Különösen Ezechiél, az Apokalipszis, a Példabeszédek, Máté evangelista, a Zsoltárok és Jób könyve voltak rá nagy hatással. A IX. fejezet a Példabeszédek könyvének VII. fejj. 8—23. versein alapszik.

²¹⁹ L. pl. Mazzini, Ottocento I. 386 l. — Chiarini egyedül hívja fel Martinetti mellett a figyelmet a satíra hazafias és esztétikai értékeire.

²²⁰ Cerro-kiad. 282 l.

²²¹ Lett. Apol., Opere, V. 534—35 ll.

²²² Notizie intorno a Didimo Chierico (1813). — Cian, Prose III. 177—181 ll.

²²³ Cerro-kiad: 204, 206 ll.

²²⁴ Viglione, id. mű 119—120 ll.

ellen,²²⁵ és egy újabb, levélformában elgondolt irodalmi mű. Mindkettő töredék maradt.²²⁶ Ez utóbbiban Tobias George Smollett *Travels through France and Italy* (1766) szatirikus útleírásának stílusában akarta legújabb tapasztalatait feldolgozni.²²⁷ Orlandini, Foscolo műveinek első firenzei teljes kiadásában (IV. köt.), egy részét »Saggio di un Gazzettino del bel mondo« címen befejezett műként adta ki, nem említve, hogy az beletartozik abba a szélesebb körű csonka műbe, melynek címe hosszabb ingadozás után *Lettere scritte dall'Inghilterra* alakban jegecesedett ki a költő képzeletében.²²⁸ Eredetileg az útirajznak indult angliai benyomásairól. Később, munka közben arra gondolt, hogy ezt összeköti az olasz társadalmi és irodalmi viszonyok párhuzamos, összehasonlító rajzával. Így a könyv az olasz és angol közönség érdeklődésére egyaránt számot tarthatott volna. Végül Montaigne-nek általa fiatal kora óta csodált *Essai*-i modorában egyéni gondolatok és eszmeifuttatások szabad gyűjteményévé vált a munka Foscolo elképzelésében. Akkoriban elhunyt édesanyja — kihez egész életében a legmelegebb szeretettel ragaszkodott — régi elhunyt meg élő olasz barátai és kedvesei, új londoni ismerősei a címzettek. Mindegyiküknek arról szándékozik írni, amit lelkükhöz legközelebb fekvőnek ismer.

Így akart kezdetben egy levelet intézni a nálánál mintegy hét évvel fiatalabb Carlo Cicogna grófhhoz, akivel a most Londonban tartózkodó Sigismondo Trecchi báróval együtt a napóleoni olasz királyság idején, az angol dandy-világot oda átplántáló ragyogó mondain életet élt Milánóban, az Arese grófnővel folytatott szerelem idején. Carlo Cicogna, Beauharnais alkirály kamarása, volt abban az időben köztük az arbiter elegantiarum, mert frissen érkezett Angliából.

Most úgy állítja be Foscolo a dolgot, hogy Trecchi megígérte Cicognának, hogy tájékoztatja őt a legújabb londoni divatról és szokásokról, de maga lusta erre és különben is hamarosan el kell, hogy hagyja Londont. Ezért Foscolót, egykori milánói dandy-triumvirátusuk harmadik tagját kéri meg ígéretének teljesítésére. A levél anyaga azonban az egymásra következő tervezetekben és töredékekben hamarosan úgy megdagad, hogy 18—19 levélre lenne már szüksége elmondására, s tárgyukat is ily elosztásban igyekszik körülhatárolni. A nagyobb »Levelek Angliából« kereten belül így önállósul ez a milánói »continuo«-hoz írt és írandó levélcsoport *Gazzettino del bel mondo* címen. Bár ez épp oly kevéssé jutott el a végleges fogalmazáshoz, mint az egész, melybe tartozott, rajta különös kedvvel és gonddal dolgoztatott. Még a »continuo«, a címzett jellemét illetőleg sem tudott végleg megállapodni, mert míg általában a rokonszenves ironia hangján tárgyal vele, mind részletesebben írva le részére új barátjának, lord Hollandnak csodálatos keleti rajzú papagályos selyem reggeli köpenyét, a későbbi szövegváltozatban politikai és erkölcsi kérdések kerülnek előtérbe és a tréfálkozást parinii szatíra váltja fel, mikor arra emlíkszik, hogy a grófi ficsúr tilbury-je, hogyan gázolt el angol hidegvérrel egy

²²⁵ Ed. Naz. V. 413—423 ll. — Chateaubriand művét l. *Mélanges historiques et politiques*. Paris 1874. 190—296 ll. — Viglione, id. mű 163 l.

²²⁶ Ed. Naz. V. 237—443 ll.

²²⁷ Viglione, id. mű 156—57 ll.

²²⁸ L. M. Fubini bevezetését az Ed. Naz. V. köt. LXIV—CXVIII ll.-in. A 252—57 l.-on közölt tervezet szerint 37 levélből állt volna a mű.

szegény járókelőt, mi hasonló ahhoz az 1799-i esethez, mely ellen akkoriban felháborodottan tiltakozott a Minotore-ban.²²⁹

Az »Angolországi levelek« töredékei, melyek csak az Összes művek új kiadásában váltak hitelesen ismeretessé, egyébként is tele vannak az olasz társadalom és a közvetlen politikai múlt éles bírálatával. Elmondja, hogy azóta esett kétségbe hazájának sorsa felől, mióta legjobb fiai elesetek az orosz harc-téren; hogy inkább bárki foglya lenne három hónapon keresztül, mint egy órán keresztül két osztrák kápláré; hogy Itáliában nincs olvasóközönség és az írók csak egymásnak írnak. Kikel a franciás stílus ellen, ahogyan Parini tette öreg korában, és a szerzetesi iskolák nevelése ellen, mely újból általánossá lett Itáliában. Azonban most már világosan látja, hogy a napóleoni uralomnak megvolt ott is az a hatása, hogy visszahozhatatlanul véget vetett a feudalizmusnak.²³⁰

Foscolo körülbelül egy évig szinte kizáróan az »Angolországi levelek« ter-vén dolgozott, de hamarosan meggyőződött arról, hogy egy ilyen, képzeletében folyton növvő, alakuló montaigne-i csapongó megfigyelés-, benyomás- és gon-dolatgyűjtemény, mely az ifjúkori Ortisnak mintegy érettebb ellenképeként férfikorának egyéniségét tükrözze maradéktalan sokoldalúsággal, túlságosan inycen falat ahhoz, hogy tőle olyan nyomdasikert várhasson, mi megélheté-sét biztosítsa. Azzal sem volt tisztában, olasz közönségnek, olaszul írja-e mű-vét, minek terjesztése otthon, tekintettel politikai üldöztetésére, szinte lehetet-len, vagy angolul adja-e ki, mely esetben le kell mondania a stílusművészet ama finomságairól, melyek a tolmácsolásban elvesznének s melyekben ő az irodalmi mű főértékét és az utókor számára való megmaradásának legbizto-sabb zálogát látta.

Arra is hamarosan rájött, hogy száműzött idegenként élve Londonban, az angol viszonyokról nem írhat olyan irónizáló nyíltsággal, milyennel az olasz életről szól.

Felretette tehát a munkát és egy Dante-monográfiába fogott, amely iránt Angliában széleskörű érdeklődésre számíthatott, s mellyel páviai székfoglaló előadásának módszerét alkalmazva, az egészen új kritikai eszközökkel kifej-tett monadanivalót a kifejezés irodalmi formáitól függetlenebbül remélte an-gol tolmácsoláson keresztül is a közönség elé tárhatni.

Élete utolsó éveinek nyomorúságai közt azonban ismételten visszatér a Lettere dall'Inghilterra kiadásának gondolatához, abba az illúzióba ringatva magát, hogy a még rendezetlen jegyzet- és fogalmazványtömeget könnyen szervezheti levélregénnyé, sőt ismételten nyomdakész műként tárgyalva róla.

Egy másik levélregény terve is foglalkoztatja azonban Foscolót, melyben úgy látszik Veronica Römer-Pestalozzsihoz Genfben²³¹ és Carolina Russel-hez Londonban írott leveleit akarta értékesíteni,²³² de az Ortis társadalom-ábrázolását egyben európaivá akarta kiszélesíteni. 1823-ban Lady Dacrenek és Murray könyvkiadónak már kész műként ír róla, de csak négy tervezet és néhány

²²⁹ Ed. Naz. V. 335 l.

²³⁰ Uo. V. 246, 287, 290, 381—82, 244 ll. — Hogy Parini szerepét akarja folytatni a nemesség ostromozásával, világosan mondja uo. 302, 354—55 ll.

²³¹ Chiarini, Amori II. 423—25 ll., I. 411 kk. ll.

²³² Uo. 500 kk. ll.; II. 481 kk. ll.

kidolgozott részlet maradt belőle.²³³ Az első tervezetben Foscolo maga Delwalden, Cornelia Russel pedig Elisa Elton néven szerepel. Eliza —, mint Cornelia a valóságban —, Svájcba utazik, mi az írónak alkalmat adott volna a két nép szokásainak, az angol, svájci és olasz nők jellemének összehasonlítására. A későbbi fogalmazásokban Foscolo magát Didimo vagy Elton néven szerepelteti, kedvesét pedig Helen Wernon néven. Az utolsó tervezet szerint a regény Fano és Pesaro közt, az Appeninek jómódú parasztsága életének rajzával fejeződött volna be. Éppúgy, mint a Hypercalipsisben, ez a mű is a néphez való visszatéréssel végződött volna tehát.

Foscolo forró patriotizmusa a tízéves számkivetés alatt sohasem feledkezett meg Itáliájáról. Nem tudott soha gyökeret verni Angliában, annál kevésbé tudott kozmopolitává vedleni. »Mivel — írja Quirinának, a »*donna gentile*«-nek még a svájci Hottingenből — nem vagyok kozmopolita, soha sem tudtam magaménak vallani azt az elvet, hogy a *haza az, ami enni ad*, de kétségbeesve a Haza ábrándképe fölött s kissé sírva, kissé mosolyogva, hogy hagytam magamat lépre csalni dicső csábításai által, néhány szót változtatok a maximán és ezt írom: »Haza az, ahol megunván a világot, csalódottan az emberekben, fáradtan, betegen és mintegy magadtól is elhagyottan, találsz egy szívet, amely szeret, egy agyat, amely megért, és egy keblet, mely melegít és mégvéd.«²³⁴

Ausztria igyekezett őt Svájcból büntetlenség és szabadság ígérete mellett öccse útján visszacsalni; 1820-ban forradalmat előkészítő piemonti barátai Torinóba hívják,²³⁵ az akkori északolasz mozgalmakban meg is jelenik nevével egy apokrif röpirat — »certe declamazioni politiche, ch'io non sognai mai, nè avrei degnato di scrivere«, írja róla Foscolo.²³⁶ De a költő nem ment haza, mert meg volt arról győződve, hogy Itálián egyelőre nem lehet segíteni, miben csak megerősítette az, hogy a Londonba érkező újabb piemonti és nápolyi menekültek tele voltak pártszempontból eredő gyölölködésekkel és egymást vádolóssal a balsiker miatt.²³⁷ A spanyol és görög szabadságharcokban sem vesz tevőleges részt, mint sok emigráns társa, mert bennük — Byrontól eltérően — csak a »dicsőség vagy éhség örültjeit« látja.²³⁸

Míg azonban jól, sőt leányának felfedezése után egy ideig fényesen megy sora, régi és új emigráltak — Camillo Ugoni irodalomtörténész; Giuseppe Pecchio, első nem épp hízelgő életírója (Lugano, 1830); a corfui Mario Pieri — s olasz utazók, mint Federico Confalonieri, felkeresik és vendégei házában.

Egy Saint Agnan nevű kém Párizsból azt közölte Bellegarde-dal, hogy Londonban létezik egy olasz jakobinus klub, mely Itália felszabadításán buzgólkodik, s melynek Foscolo egyik vezető tagja. Gr. Saurau milánói kormányzó erre azt javasolja a császárnak, küldjék Drumont lovagot titkos küldetéssel Londonba. Ez szerezzé meg előbb a genovai independentisták bizalmát átutaztában, azután segítségükkel férközzék Londonban Foscolo közelébe, majd lord Bentinck révén ismerkedjék meg a parlamenti ellenzék vezéreivel, akikkel S.

²³³ Chiarini, *Amori* I. 527—34 l.-on tárgyalja és 625—635 l.-on adja ki a töredékeket.

²³⁴ Cerro, id. kiad. 144 l. — *Opere*, VII. 66 l.

²³⁵ G. Grassi levele Torinó, 1821. márc. 21-ről. *Opere*, VIII. 379. l. Antona-Traversi IV. 172—173 ll.

²³⁶ Id. Donadoni, id. mű 111 l.

²³⁷ Lett. Apol., *Opere*, V. 585—86 ll.

²³⁸ Uo. 498 l.

Agnan szerint Foscolo és társai érintkezésben állnak.²³⁹ Metternich nem bízott a javasolt ágens személyében és elejtette Saurau javaslatát, de a lovag, aki korábban a szicíliai angol sereg szolgálatában állt és 1816-ban osztrák őrnagyi nyugdíjért folyamodott, tovább nyugtalanította a milánói kormányt a londoni olasz függetlenségpártiak állítólagos forradalmi terveivel.²⁴⁰ 1822—23-ban újabb gyanú merül fel, hogy Foscolo Londonban osztrák-ellenes propagandát folytat. A közoktatásügyi miniszter vizsgálatot rendel, hogyan és miért szűnt meg páviai egyetemi tanári állása, s bár a rektortól semmi kompromittáló adatot nem kap, az almanachban törölteti nevét a volt professzorok névsorából. A Londonból beszerzett értesülések is arról számolnak be, hogy Foscolo az ióni szigetek szabadsága érdekében fejt ki politikai agitációt.

Mikor az 1814 április 20-i milánói forradalom után Bentinck lord elutasította az olasz függetlenségpártiak kérését, hogy támogassa osztrákellenes törekvéseiket, a hazafiak egy csoportja a harmadik szövetséges, Oroszország felé fordult segítségért. Ily értelemben megjelent egy a cárhoz intézett röpírat, melynek szerzőségét az egykorúak minden ok nélkül Foscolónak tulajdonították.²⁴¹ Ismeretes volt rokonsága a velencei orosz konzullal, Costantino Naranzival, aki máris magára vonta a megszállók gyanúját.²⁴² Kétségtelen, hogy ióni szigeti barátain keresztül már Milánóból összeköttetésbe került Giovanni Antonio Capodistriával, aki — mikor a Szigetek 1799—1807 közt orosz fennhatóság alatt álltak — kezdett politikai szerepet játszani, s a francia hódítók elől Oroszországba távozván, ott külügyi szolgálatba lépett. 1811-ben bécsi követségi tisztviselő, 1813-ban svájci követ, majd a bécsi kongresszuson tárgyal és száll síkra hazája, az ióni szigetek függetlensége mellett.²⁴³ Őt értesíti Foscolo 1815. április 8-án Roveretóból, hogy száműzetésbe indul, és Capodistra Bécsből máj. 4-én válaszol neki Svájcba: »Szigeteinket osztrák uralom alá akarják helyezni.« Neki az a törekvése, hogy az összes hatalmak és különösképpen a szigeteket megszállva tartó angolok protektorátusa alá helyezték őket. A trágalyásokat Londonban fogják folytatni. Siessen oda és erélyesen emelje fel szavát. Az 1805 nov. 5-i párizsi egyezmény alapján azután valóban angol fennhatóság alá is kerültek a szigetek és Maitland Tamás generális, mint lordprotektor vette át kormányzásukat.²⁴⁴

De Foscolo még 1816 elején is Svájcban van. Capodistria ott felkeresi s megvédi a rendőrség zaklatásaitól, édesanyjának Naranzi velencei konzul útján segítséget küld, s magának Zanteből anyagi támogatást szerez.²⁴⁵

Mire Foscolo Londonba ér, már özönlének a panaszok a hét sziget (Corfu, Zante, Cefalonia, Santa Maura, Itaca, Parò, Cerigo) »egyesült állam«-ából az angol protektorátus erőszakoskodásai ellen.

²³⁹ Helfert, id. mű 454 l.

²⁴⁰ Uo. 498 l.

²⁴¹ Antona-Traversi, IV. 172—177 ll; D'Ancona, Unità e federazione, id. mű 329 l.

²⁴² Helfert, id. 264—65 ll.

²⁴³ L. De la Garde, Gemälde des Wiener Kongress. 1814—1815. München 1914. I. köt. 399 l.

²⁴⁴ Opere, VII. 391 l.

²⁴⁵ Jan. 20, febr. 9. és 14-i levelek a Donna Gentile-hez. Opere, VII. 151—153, 162, 209, 295 ll.

Az 1815. nov. 5-i szerződés ugyanis az orosz álláspontot, amely az ióni szigetek függetlenségét védte, az angol gyarmatosító törekvésekkel olyan kompromisszumos szövegezésben igyekezett összeegyeztetni, »melyben csaknem minden kifejezés úgy van megválasztva, hogy a feltétlen függetlenség csakúgy kiolvasható belőle mint a korlátlan szolgaság.«²⁴⁶ Lord Barthurst, a kolóniák minisztere maga kijelentette, hogy a szerződés végrehajthatatlan. De sir T. Maitland, mikor tíz embert legfelsőbb tanácsának tagjául kinevezett, 1817. febr. 3-án hozzájuk intézett beszédében kijelentette, hogy egy nemzet függetlensége, mely egy másik protektorátusa alá van rendelve, problematikus. Ám neki megvan már a maga megoldása. Ha valakinek más lenne a véleménye, megtarthatja magának, mert a vele való vita felesleges. A főtanács elé tett alkotmánytervezet egy látszólag független államapparátust mindenben alávet a protektorátust gyakorló hatalomnak. A szigetek mindegyikén megalakuló választói testületek, a 40 tagú központi képviselőház teljesen a szigetek angol kormányzóinak és a corfui főkormányzónak vannak alárendelve, aki egyedül az angol királynak felelős. Ezt az alkotmányt Maitland azután rögtön megszavaztatta a képviselőházzal.²⁴⁷

1817 júliusában az ióni szigetek követsége jön Londonba s vele Dionisio Bulzo, Foscolo zantei unokatestvére. A vele való beszélgetés annyira felvillanyozza Foscolót, hogy valóra szeretné váltani a milánói osztrák megszállás alatt leveleiben ismételt hangoztatott tervét, hogy visszamegy szülőszigetére, ahol politikai és a közművelődést szolgáló misszió vár rá. Egy ott felállítandó egyetem megszervezését szeretné vállalni.²⁴⁸ Azon melegeben ír egy részletes bírálatot »Az ióni szigetek jelenlegi állapotáról«, s egyben tervezetet, hogyan kellene népüket tervszerű neveléssel a függetlenség megvalósításának útjára vezetni.²⁴⁹

A hat fejezetben, »sectio«-ban és azokon belül a Hypercalipsis-hez hasonló rövid prózai bekezdésekben írott művecske azzal kezdi fejtegetését, hogy a párizsi egyezmény nem függetlenséget, de protektorátus ürügye alatt megbújó elnyomást jelent a szigetek lakosságának. Az angolok máris kolóniaként kezelik az »egyesült szigeteket«. De a népek szabadságvágyát nem lehet elnyomni. A függetlenséget nem szabad idegenektől ajándékként várni, de ki kell azt vívni az ellentétek megszüntetésével, melyeket Velence szított egykor közöttük, hogy uralkodhassék felettük, és az egység megteremtésével. Az ifjúságba bele kell oltani azt a törekvést, »hogy a hazát a szigetek javára kell inkább szolgálni, semmint az angolok hasznára és az alkalmazott egyéni jóléért.«

A IV. szekció részletesen szól a közoktatásról, mi a nép felemelkedésével együttjáró függetlenség kivívásának előfeltétele. A társadalomtudományokra kell a fősúlyt fektetni. Ezek nemzeti nyelven a nemzet érdekeit szolgálják. Az ifjak 8—16 éves korukig járnak iskolába; azután egyetemre kerülnek, mi ne Corfuban, de pl. a csendesebb Itaca szigetén legyen. A professzoroknak

²⁴⁶ A két ellentétes javaslat és az egyezmény szövege olasz fordításban Foscolo Pargá-ról szóló munkájának függelékében. Opere, V. 474—479 ll.

²⁴⁷ Uo. 409 l. s az alkotmány részben közölve a 479—84 ll.-on.

²⁴⁸ Antona—Traversi, IV. 110—112, 199 ll.; 1818 júl. 8 és 18-i levél a Donna Gentile-hez. Cerro-kiad. 213—14 ll. A Szigetek egyetemén szeretne tanár lenni Sismondi is: »Si l'on m'offrait une chaire de Professeur à Corfou, je l'accepterais sans hésiter, je crois!« Epistolario, I. köt. 40 l.

²⁴⁹ Opere, XI. 91—129 ll.

nem szabad politikával foglalkozniok és a tudományokat főleg gyakorlati vonatkozásaikban — hajózás, ipar, földművelés — kell, hogy műveljék.

Az egyetemi hallgatók otthonról csak bizonyos határösszegig kaphatnak pénzt, hogy egyenlőségre nevelődjenek. Tanulmányi idejük 5—6 évre terjed. Utána a legtehetségesebbeket 6—7 évre külföldi tanulmányútra küldik, mit Angliában kezdenek és Itáliában végeznek, mert ennek hibáiban a velencei múlt miatt hajlamosak részesedni. Havonta egyetemi újság jelenik meg, melynek minden számában egy elvi jelentőségű politikai cikk is legyen. Az angol-, francia- és német parlamentek életét üléseik jegyzőkönyveinek kiadásából tanulmányozzák.

Az V. rész azt fejtegeti, hogy az alkotmánynak a nép jelleméhez kell alkalmazkodnia. »...sarà facilissimo il progettare a discutere una costituzione, e ratificarla e farla accettare dal popolo, ed approvare dalla potenza protettrice; ma il punto sta nell'eseguirlo e non mai romperla.« Az a főbaj, hogy a Szigetek angol megbízottai nem egy ilyen népi alkotmánynak alapján működnek, de saját maguk alkotta alkotmány végrehajtói. Az alkotmány legyen föderatív, a földbirtokon alapuló. Az államnak ne legyen rendőrsége és a lelkészek csak a törvényhozásban vehessenek részt.

A VI. szekcióban azután bővebben kifejti, hogy az 1815. nov. 5-i szerződésnek az az alaphibája, hogy Anglia nem a szigetek népével, de az osztrák, orosz és porosz kormányokkal kötötte azt meg s a szigetek abban csak passzív szerepet játszottak. A lordprotektor kormányzása elleni panaszok is csak e hatalmak tanácsához intézhetők, hol Anglia hatalmi szavával szemben nem érvényesülhetnek.

A szigetek küldöttsége azonban Foscolo egy lovas-szerencsétlenség következtében keletkezett lábficama miatt nélküle utazik haza.

Két évvel később a helyzet mind jobban elmérgesedik és komoly angol-ellenes zavargások törnek ki a szigetekben. Capodistria 1819 áprilisában Corfuból ír Foscolónak levelet, melyet lord Maitland zsarnoki uralmának egyik áldozata hoz neki Londonba. A katonai diktatúra ellen való tiltakozás céljából Capodistria maga is Londonba jön, a Wellington—Castlereagh—Bathurst-minisztériummal szemben Foscolo segítségével az ellenzéki képviselőket igyekszik megnyerni, a szigetek liberálisabb kormányzásának érdekében. Azt tervezi, hogy Foscolónak megküldi a bizonyító okmányokat, melyek alapján a világ elé tárhatja a szigetek kétségbeesett helyzetét és a fiatal lord Russell útján politikai akciót indíthat (Opere, VII. 391—92 ll.).

1820. január 7-én Capodistria Pétervárról tájékoztatja Foscolót londoni tárgyalásairól. Sajnálja, hogy késedelmet szenvedett az okmányok megküldése, melyek a Szigetekről szóló munkájának alapjául kell, hogy szolgáljanak. Másoltatja őket. — »A cár személyesen írt Castlereaghnak és Wellingtonnak azzal, hogy Capodistriát bízta meg, tárja eléjük a szigetek sajnálatos állapotát, mi a nov. 5-i szerződés formális megsértéséből ered.« Beszélt közvetlenül a miniszterekkel, de kielégítő választ nem kapott. Emlékiratot kértek tőle a panaszokról, de azt a cár nevében csak Varsóból küldhette meg. Válaszul London közölte, hogy külön futárt küldtek Maitlandhoz Corfuba felvilágosításokért. Karácsony alatt a minisztertanács majd foglalkozik a panaszokkal. Ami a többi, Oroszország által tiltakozásra felkért hatalmat illeti,

Capodistria nem hiszi, hogy valamelyikük mert volna felszólalni: »Ilyen és ennyire megy az európai politika gyengesége.«

Február 17-én Capodistria azután Lieven angliai orosz követ útján tiltakozik Maitland jelentésének ama beállítása ellen, mintha ő a szenátustól nyert volna teljhatalmat a forradalmi mozgalmak elnyomására s Capodistria a felbújtó szerepét játszotta volna. A jelentés azt állította, hogy az általa felsorolt áldozatok orospártiak voltak, mire Capodistria csak annak lehetetlen voltát hangsúlyozza, hogy minden önérzetes, az erőszakkal szembehelyezkedő hazafit mégsem lehet azonnal oroszbarát magatartással vádolni.²⁵⁰

A helyzetet még jobban kiélezi az, hogy az angol kormány elhatározza, hogy egy régebbi egyezmény végrehajtásaképpen és a bécsi kongresszus döntése értelmében a szigetekkel szemben fekvő és régóta hozzájuk tartozó, Anglia által még megszállva tartott parti sávot keresztény görög lakosságával átadja a törököknek, mi 1819. május 10-én meg is történt. Az ellenzéki Edinbourgh Review októberi számában Foscolo már hiába ír Parga lakosainak érdekében névtelen cikket.²⁵¹

Capodistria kezdeményezésére²⁵² két szigetbeli küldött jön Londonba, de — mint Foscolo február 15-i levelében Capodistriával közli — a király halála és a parlamenti újraválasztás a Parga-beliek ügyét nem engedte előrehaladni. Maurojanni és Mastreca kénytelenek voltak nagy költséggel Londonban várni. Lord Maitland hívei pedig máris ellentámadásba mentek át s a Görögországból visszatért bizonyos Williams könyvet adott ki, melybererélyes kormányzását dicséri. Az adókat nem Maitland, de a szenátus vetette ki. Corfui tartózkodása alatt Capodistria lázított megfizetésük ellen és Santa Maurát is ő biztatta ellenállásra. »Ha az Oroszország iránt való tisztelet nem tartaná vissza a kormányújságokat, már azt írnák, hogy az ióni szigeteket titkos orosz ügynökök izgatják, s felhasználnák ezt a mesét — mondja Foscolo —, hogy szónokoljanak az orosz módszer ellen, mely az egész földön forradalmat szít.« De Foscolo azt hiszi, hogy »ha az angol kormány látja, hogy Oroszország sarokba szorítja s megijed, hogy nyilvános támadás fogja érni, a parlament és a közvélemény pedig melléje áll, tárgyalásokba fog bocsátkozni.« »Ha azután — folytatja Foscolo — a tárgyalás során nem hajlandó méltányos kiegyezésre, fegyvereink érintetlenek maradnak és megtámadjuk a nép és egész Európa előtt. S e fegyverek csodálatos segítségére lesznek ellenzéki barátainknak a parlamentben.« De ehhez hiteles okmányokon nyugvó bizonyítékok kellenek Maitland ellen. Capodistriától Foscolo felhatalmazást vár, hogy — amint részére hivatalos megbízólevél érkezik a szigetekről — azonnal az angol minisztériumnak tárgyalást ajánlhasson fel: »Aspetto dunque suoi ordini.²⁵³

1820. március táján megkapja Foscolo Capodistriától a várt okmányokat és instrukciókat. Foscolo sokat vár a cár nagylelkű közvetítésétől, de meg van győződve, hogy a parlament nyomása nélkül a kormány nem fog cselekedni. Foscolo tudja, hogy helyzete nem veszélytelen. Úgy érzi magát — írja —, mint Dániel az oroszlánbarlangban. Könyve készen van, de kiadása

²⁵⁰ Opere, VII. 391—92 ll, 396 l. jgyz.

²⁵¹ Opere, V. 286. l.

²⁵² Opere, VII. 395 jgyz.

²⁵³ Uo. 398—400 ll.

előtt »io dipenderò da ulteriori ordini e suggerimenti ch'ella si degnerà di mandarmi...« Maitlandhoz írott levél formájában az nyílt támadást fog tartalmazni. Murray, London legnagyobb kiadója, kinél a kormány hivatalos folyóirata, a *Quarterly Review* is megjelenik, fogja kinyomtatni.

De május végén már új helyzetről értesíti Foscolo Gino Capponit: »Murray habozik a kiadással, mert az ügy komplikálódott. A kormány förmedvényt íratott az *Edinburgh Review* ellen, én ellenem, valamint a szerencsétlen pargaiak minden pártfogója ellen, és a förmedvényt kiadatta a *Quarterly*-ban. De a cikk olyan heves, aljas és igazságtalan, hogy Murray szégyenkezik miatta. Hogy a támadásban való bűnrészesség gyanújától szabaduljon, késznek nyilatkozik, hogy kiadja történelmi munkámat; a haladék még hasznosnak is fog bizonyulni, mert most, hogy elsütötték nagy ágyúikat, jól visszaüthetek — s könyvemnek épp az lesz a szerepe, hogy az ügyet tisztázza, míg lord John Russell nemeslelkűen és bátran képviseli azt a Parlamentben a Minisztérium és Maitland Tamás ellen, akit Görögországban Mitti-nek neveznek, ami a Mahomet kicsinyítője.«²⁵⁴

Capodistria, annak ellenére, hogy közben Genfbe vonult vissza magánemberként, nem szűnt meg honfitársainak érdekében Foscolóval érintkezésben maradni.²⁵⁵ Foscolo könyve már befejezés felé közeledik. Egy része, úgy látszik, szedés alatt áll. A fiatal lord John Russell a Foscolótól kapott adatok alapján 1820. június 28-án interpellációval él a Házban, s Parga belpolitikai pártküzdelmek fegyverévé kezd válni.

Foscolónak egy másik unokatestvére érkezik Londonba, az ióni szigetekről. Maitland már valóságos hatalmi örületbe esik. Unokaöccsének hetven éves apját minden ok nélkül börtönbe vettette, bírósági tárgyalás nélkül elítéltette és 12 évi fogságra kárhoztatta: mindezt csak azért, mert szembe helyezkedett a súlyos adókkal, melyeket az angolok azért vetnek ki, hogy terrorral és kizsákmányolással uralkodjanak. Lord Bathurst kénytelen volt az ítélet végrehajtását felfüggeszteni: »de unokaöccsem, aki tucatjával hozott nekem leveleket, mindenáron azt akarja, hogy beleavatkozzam a görögök ügyébe, mi azzal fog végződni, hogy az *Alien Bill* alapján kiutasítanak. S akkor hova menjek? Ha Itália ügyei tovább romlanak, a szent szövetség erejéből átadnak az első követnek, aki kiszolgáltatásomat követeli az osztráknak, aki magát természetes uramnak nevezi. Mégis szememre vetem magamnak félénkségemet. Az ég tudja, mennyire szívesen áldoznám fel életemet mások javáért: de áldozatom hiábavaló lenne és csak arra lenne jó, hogy azok ne vessenek, akik kívánják.« Hiszen 46 barátját letartóztatták Olaszország különböző városaiban. Silvio Pellico, kedves fiatal barátja, ki szökéséről egyedül tudott s otthoni ügyeit intézte, börtönben ül, mi különösen mélyen érinti. Másokat, köztük öccsét, Magyarországra küldték túszként.²⁵⁶

Hogy leszereljék, Foscolót az angol kormánypárt elragalmazza. Honfitársai szabadságáért folytatott küzdelmét úgy állítja be, mintha vele angol érdekeket keresztező orosz érdekeket szolgálna. A »*John Bull*«-ban cikk jelenik meg, mely azt állítja, hogy ő »Angliában egy titkos bizottmány élén áll, melynek célja támogatni egy, az ióni szigeteken működő orosz párt üzeli-

²⁵⁴ Opere, VIII. 16 l.

²⁵⁵ Opere, VII. 400—401 ll. jgyz.; Viglione, id. mű 293 l.

²⁵⁶ Opere, VIII. 28—29, 50 ll.

meit.²⁵⁷ Pedig Capodistria csak nagyobb szabadságot akart a szigeteknek és nem akarta, hogy angol gyarmatokká legyenek²⁵⁸ — írja, mikor a levelében jelzett fenyegető veszélyek miatt kénytelen lemondani tárgyilagos történeti hangon tartott könyvének kiadásáról, melyben épp úgy felette áll minden napi politikának, ahogyan a *Servitù dell'Italia*ban felül tudott emelkedni az őt ért személyes sérelem cáfolásán.

Erre azt fogták rá ellenségei, hogy az angol kormány megvásárolta hallgatását.²⁵⁹ De ha így lenne, visszautasításban részesítette volna-e Bathurst miniszter, mikor 1824-ben Zantera távozás céljából kért útlevelet? A valóság az, hogy féltek ottani ellenzéki működésének eshetőségétől s kényelmesebbnek vélték őt a börtönévé lett Angliában marasztalni, mi egy évvel halála előtt a kormány ellen erre az elkeseredett kifakadásra ragadja Gino Capponinak írott levelében: »...io non voglio favori, nè temo persecuzioni da ministri inglesi, perchè io li disprezzo.«²⁶⁰

A görög szabadságharc alatt csak önmarcangolásban kinlódik és ismét egy 12 levélből álló védekező és vádló írást tervez, mely levelek közül az 5. lord Byronhoz, a 6. Santorre Santarosához, a görög szabadság e két hős bajnokához szólt volna.²⁶¹ Az utóbbinak elküldte a Parga ügyében írt könyvének kéziratát.²⁶² Az utolsó levél az olaszokhoz, *Agli Italiani* szólt volna.

S ha Foscolo az angol kormánytól pénzt fogadott volna el, Capodistria, kit 1827-ben a görög köztársaság elnökének választottak meg, felkerestette volna-e őt Londonban tartózkodásakor?²⁶³ Azonban volt fegyvertársa ekkor már súlyosan beteg; önkívületben, halálán van. Nem végezte volna napjait a legsötétebb nyomorban, ha hajlandó lett volna Pargát, Zantet, Itáliát elárulni.²⁶⁴

Foscolo nemcsak az angol politikából, de az angol kapitalizmus társadalmából is hamarosan kiábrándul.

Ódaérkezésekor örömmel fogadták Anglia olaszországi politikájával elégedetlen ellenzéki vezérférfiak és Itália kultúrájáért lelkesedő angol írók, tudósok. William Stuart Rose 1819-ben »Északolaszországi levelek«-et ad ki; Casti Animalì parlanti-ját (1819), Berni, Orlando Innamorato-ját (1823), Ariosto Orlandó furioso-ját fordítja. Felesége velencei. William Roscoe Lo-

²⁵⁷ A »Narrative of events illustrating the fortunes and cession of Parga« előszava. Opere, V. 286 kk. II. Az Opere olasz fordításban közli a művet és önkényesen kiegészíti hiányzó befejezését az Edinburgh Review-ben megjelent cikk egy részletével. Hiteles szövegét az Ed. Naz.-tól várjuk. A Lett. Apol.-ban írja, azt találta ki róla, »Ch'io mi sto, o mi stava presidente d'una secreta adunanza sotto gli stipendi di ministri diplomatici o di altri, a promuovere in Londra le faccende dell'imperatore delle Russie.« Opere V. 518 l. — Nem volt Oroszország megfizetett ágense, de hazája szabadságának védelmében egyedül az orosz diplomácia értett egyet vele. Ezzel függhet össze, hogy 1821-ben (nov. 2) Orloff gr. Párizsból egy lapnyi kéziratot kér tőle híres emberek kéziratgyűjteménye számára, 1823-ban pedig egy orosz népmesegyűjteményt küld neki lefordítás céljából, mit Foscolo azonban valószínűleg nem vett kézhez. Viglione, id. mű 219 l. jgyz.

²⁵⁸ Opere, VIII. 133—138 ll.

²⁵⁹ Uo. 139—40 ll. és Lett. Apol., Opere, V. 589—96 ll.

²⁶⁰ Uo. VIII. 239 l.

²⁶¹ Uo. 218—19 ll.

²⁶² Uo. 133 l.

²⁶³ Opere, VII. 400—401 ll. jgyz.

²⁶⁴ Antona—Traversi IV. 209—215 ll.

renzo Magnifico (1796) és X. Leó (1805) életrajzát írta meg. Az olasz irodalom szeretete el van terjedve Angliában. Foscolo gazdag családok lányainak ad nyelvórát, mikor később nyomorba jut, szabad tanfolyamot is tart az olasz irodalom történetének ismertetésére. De politikai nézetei miatt ő, a volt páviai professor, nem tud Angliában olasz tanszékhez, de még egy lektorátushoz sem jutni, ahogyan ezt maga kívánta és ahogyan a hír otthon már el is volt terjedve.²⁶⁵

Mióta Montival és Pindemonteval a Homérosz-fordítás miatt baráti kapcsolatai megszakadtak, Foscolo került az irodalmi ismeretségeket. Mme de Staëllel összehozhatta volna őt közös gyűlöletük Napóleon ellen, de úgy Itáliában, mint Svájcban, ahol meghívta őt, elkerülte a vele való találkozást és gyűlölte a *Corinne*-ban az olaszokról mondott felületes bírálatát.²⁶⁶ 1804–5-i olaszországi útján Monti lett Mme de Staël mentora.²⁶⁷ Sismondival, akivel az olasz nacionalista érzülete miatt még több érintkezési pontja lett volna Foscolónak, csak futólag került össze.²⁶⁸ Chateaubriand-nal, kinek lírai prózájával az övét össze szokták hasonlítani, olaszországi tartózkodása alatt éppoly kevéssé találkozott (1803), mint Lamartine-nal (1811), bár ezek Albany grófnő firenzei szalonjában megfordultak.²⁶⁹

Angliában sem keresi nagy íróival a barátságot. Worthsworth-szal való találkozása érdes sűrűdásra vezetett kettejük közt.²⁷⁰ Walter Scott emlékirataiban igen keményen nyilatkozik róla, valószínűleg viszonzásul azért, hogy történeti regényeit, a maga érzelmet középpontba állító esztétikai fel fogása szempontjából bírálta, mi fülébe jutott.²⁷¹

²⁶⁵ L. a Donna Gentile 1815. nov. 23-i levelét. Cerro-kiad. 288 l.

²⁶⁶ Ch. Dejob, id. mű. — Lett. apol., Opere V. 548 l. — Gazzettino del bel mondo. Ed. Naz. V. 331–332 ll. — Támadja őt azért is, mert szerinte Corinne kapitólumi költővé koronázása teljesen légből kapott és hihetetlen történet. Pedig alapjául az ünnepelt Maria Maddalena Corelli rögtönző költőnőnek a római Arkádia által megrendezett 1776-i — jezsuita-ellenes éle miatt sok zavarra alkalmat adó — kapitólumi költővé koronázása szolgált. L. A. Ademollo, Corilla Olimpica (Firenze 1887) bő ismertetését Giorn. Stor. Lett. It. X. (1887) 401–406 ll. — Natali, Settecento I. 157–58, 185–186 ll. — Chledowski, id. mű 357–61 ll. — Dejob, id. mű 74 l. — Corillát már Casanova (VI. köt. 14. feje.) Corinna néven említi.

²⁶⁷ A. Bisi, L'Italie et le romantisme français, id. mű 86 kk. ll. — Monti, Epistolario, id. mű II. köt. 327 kk. ll.

²⁶⁸ Opere, VI. 526, VII. 18, VIII. 408–409. — A »Histoire des républiques italiennes au moyen âge« 1807–1818 közt előbb Zürichben, majd Párizsban kiadott I–XVI. kötetében van számos Napóleon-ellenes és az olasz szabadságért síkra szálló kitérése, mi egészen rokon a Foscolo felfogásával, sőt stílusával.

1818-ban Sismondi újból Itáliában jár s megdöbben: »... toujours on se croit dans la terre des morts« (Uo. XVI. köt. 356 l.). Mint Foscolónak, neki is az olasz parasztnban van minden reménye: »... le paysan italien est autant supérieur au citadin que celui-ci l'est au gentilhomme« (uo. 460 l.). —

²⁶⁹ A. Bisi, id. mű 48–49, 219 ll. — Lamartine az Albany-összejöveteleken inkább valamiféle irodalmi akadémiát, semmint élénk társalgásban megnyilvánuló franciás szalont ismer meg. Ilyen volt az Isabella Teotochi velencei szalónja is. L. F. Martini cikkét, »Donne, salotti e costumi« a Vita Italiana sotto la repubblica francese ... c. kötetben (343 l.).

²⁷⁰ Chiarini, Életrajz 470 l.

²⁷¹ Opere, VIII. 71–73 ll. — W. Scott Foscolóról írt gyűlölködő szavait l. Viglione, id. mű. 40 l.

Byron Foscolónak Angliába érkeztek már elutazott Olaszországba. A *Childe Harold* Itáliában játszódó IV. énekéhez John Hobhouse számára írott kommentárja, melyben az egykorú olasz irodalom legjelentősebb képviselőiről és köztük önmagáról is adott jellemrajzot, nagy kavarodást okozott. A két író nem váltott egyetlen levelet sem, de Byron Velencéből Murray-kiadónak küldött olasz tárgyú drámáira vonatkozó felvilágítások tárgyában ismételtén utasítja Murray-t Foscolóhoz, kiről nagy elismeréssel beszél, sajnálva, hogy az Ortison kívül más jelentős művet nem alkotott.²⁷² A vele való kapcsolat is hideg volt, sőt Byron Káinjáról mondott kritikája folytán ellenségesé is vált. A nagy angol költő halála után Foscolo nem írta meg róla azt a cikket sem, mit az *European Review*-nek ígért.²⁷³

Foscolónak Angliában kifejtett irodalmi működése főleg folyóiratcikkekben nyilvánult meg, melyek gyakran az angol érdeklődés előterében álló kérdéseket tárgyaltak.²⁷⁴ Ír a lovageposzról, mert Londonban a már említeteken kívül megjelent lord Glembervie fordításában Forteguerrri Ricciardetto-ja is és a *mock-heroic* divatba jött.²⁷⁵ Casanova emlékiratainak megjelenésével kapcsolatban tárgyalja a volt velencei köztársaság egyben arisztokratikus és demokratikus államformáját. De főleg a nagy olasz klasszikusokról ír: Dantéről, Petrarcaról,²⁷⁶ Boccaccióról, mindég a gondolkodás és érzés igazságát keresve bennük, s a történeti és esztétikai vizsgálat szempontjait kapcsolva össze üttörő módon.

Politikai jellegű cikke, a Pargára vonatkozóan kívül, csak egy jelent meg: az, melyben az akkoriban Rómából kiérkezett emigráns, F. Mamitól kapott adatok alapján ábrázolja VI. Pius pápa uralmát, Sacrati márkiz pápai kegyenc mindenható befolyását, a közmunkák odaítélése terén elharapózott korrupciót és visszaéléseket, a pápa középszerű tehetségeket támogató mecénás-tevékenységét. S csak az olasz nők védelmében, házasságtörő hírük ellen írott cikkében van egykorú társadalmi erkölcsrajz és bírálat.²⁷⁷

De e téren is sok nehézséggel kellett küzdenie. Több cikke kéziratban maradt, mert nem tudta őket elhelyezni. A szerkesztők rosszul és későn fizettek, azt pedig zokon vették tőle, hogy úgy a kormánypárti, mint az ellenzéki folyóiratokba küld tanulmányt.²⁷⁸ További nehézség volt az, hogy kénytelen volt franciául írni, mi — úgy érezte — máris meghamisítja mondanivalóját, angol fordítói pedig, mint erről gyakran panaszkodik, teljesen félreértik stílusát.

A kiadók ellen való folytonos küzdelme különösen elkeserítette. Szeretett volna valami nagyobb vállalkozásba fogni, ami megélhetését évekre megnőleg biztosította volna. Tervez sokkötetes kiadványsorozatot, mely az angol olvasóközönség számára felölelje az egész olasz klasszikus irodalmat. Vállal-

²⁷² Byron, Letters, id. kiad. V. 89—92 ll. — A Hobhouse számára írt tanulmányról l. Antona-Traversi IV. 136. l. — Viglione, id. mű 15 kk. ll. Byron, Letters IV. 283—84, IV. 421 jgyz., V. 323 ll. is szól Foscolóról.

²⁷³ Opere, VIII. 60—61, 168, 174. — Antona-Traversi IV. 87 l. jgyz.

²⁷⁴ Bibliográfiai összeállításukat l. Viglione, id. mű függelékében 319—321 ll.

²⁷⁵ Viglione, id. mű 171—177 ll.

²⁷⁶ Az igen művelt Maria Graham írja Petrarca-tanulmányairól: »J know wat J like in them, it is truth. Truth both of reason and feeling.' Id. Viglione, id. mű 191 l.

²⁷⁷ Mindkettőt l. Opere, XI. köt. — Viglione, id. mű 272—287, 261—262, 320 ll.

²⁷⁸ Lett. Apol., Opere, V. 587 l.

koznék egy olasz nagyszótár szerkesztésére, melynek irányelveit kifejti. Hiába. Murray ilyen kockázatos vállalkozásokba nem megy bele, s mikor Pickering számára Dantét adja ki, a legrafináltabb írókizsákmányolás minden ravasz cselfogása ellen kell védekeznie. A kiadó huzavonája ugyanegy kérdésben hét szerződéstervezetet is produkál. Pickering a szerződésileg kötött oldalszám feletti nyomtatás költségét Foscolóval akarja megfizettetni. A *Divina Commedia* kommentárjának ellenérték nélkül átvett kézírata végül is tizenöt éven keresztül porosodott Pickering igazgatói szobájában, míg Mazzini megvette tőle és saját gondozásában kiadatta Pietro Rolandi bruxellesi nyomdájával. Az *Apological Letter* kiadása körül is mennyit akadémizál Pickering, míg végül is »tulajdonában« marad a kézirat, mely nem jelenik meg s nem is fizet érte. Ezt Mazzini a Donna Gentile-vel vetette meg és adta ki először Luganóban (1844).²⁷⁹

Az itáliai patriarchális írókizsákmányolásnál, mely ellen régen tiltakozott, most rosszabbnak tartja az angliai kapitalista kizsákmányolást, melyben az írói tehetség a kiadók és könyvkereskedők »hipotékájává«, a költő pedig »az irodalom manufaktúrá«-jának rosszul fizetett bér munkásává alacsonyul.²⁸⁰

Svájcban megértette, milyen veszélyt jelent az angol kapitalizmus Európa gazdasági életére. Mikor Manchesterben jár, ott látja a munkások helyzetét. »Itt — írja lady Dacrenek, 1822. június 12-én — a legrettenetesebb tirannizmus uralkodik, a manufaktúrák oligarcha-gazdái, akiknek nincs más érzésük vagy gondolatuk, mint az, hogy meggazdagodjanak, a lehető legtöbb munkáért a lehető legkevesebb kenyeret adva... Az Önök fiai, vagy legkésőbb unokái meg fogják élni, hogy itt az igazi forradalmat egyrészt a tömegek nyomora, másrészt az úgazdagok dúskálása fogja előidézni.«²⁸¹ Az »Apological letter«-ban a munkássághoz szól: »Ti nem tudjátok megérteni az igazságosság »mindenkinek a magáét« meghatározását, mert nincs semmitek és látjátok, hogy másnak túl sok vagyona van; ehhez szükség lenne a szerzés képességére, minek lehetősége és alkalmá el van előletek zárva.«²⁸²

A munkanélküliek tartaléka — ezt is megfigyeli — »szapora tömeg, melyet tunyaságra szoktat a jótékonykodó segélyek törvényes rendszere. Ez megalázza a dolgozó osztályokat... Közben a gyárosok kihasználják a szegények nagy számát, hogy kevés bérért sok munkát kapjanak. A földbirtokosok... emelik a mezőgazdasági termékek árát; a kereskedők megsokszorozzák és monopolizálják az ország gazdagságát a papírpénz révén, melynek való értéke egyedül a nép hullámzó bizalmán alapul; a kapitalistákat pedig minden legkönnyebb megmozdulásra járványos ijedelem fogja el, mert általános csódtól, forradalomtól s (annak szükségszerű következményétől) diktatórikus kormánytól félnek.«²⁸³ Nem szinte marxi meglátások ezek?

²⁷⁹ L. Viglione, id. mű 123 kk., 222—224, 232, 238 ll. Antona—Traversi IV. 289 kk. ll. Opere, XI. 211—212 ll. — Antona—Traversi II. 93 ll.

²⁸⁰ Lett. Apol., Opere V. 519—527 ll.

²⁸¹ Opere, VIII. 67. l.

²⁸² Opere, V. — Id. Donadoni is id. mű 97 l.

²⁸³ Opere, V. 404 a Prágáról írott könyvben. L. Opere VIII. 9 l.-on is 1820. márc. 29-én az angliai választásokról: »Van itt is sok *Ultra*, akik örömmel mérgeznék a Szabadságot, mert ha valami népmozgalom meggyöngítene a kormányt, tőkéjük és a közadósság kamatai elvesztenék pártfogójukat, pedig ezeknek a kapitalistái többen vannak ötszázezernél.«

Kétségtelen, hogy Foscolo műveiben nem található — s ebben hasonlít Alfierihez — határozott gyakorlati politikai program.²⁸⁴ De egész életében küzdött az olasz szabadságért és függetlenségért, s ezzel az olasz risorgimento nagy előfutárává lett. Mazzinit apostoli működésében Foscolo példája buzdítja. Ő kel pártjára az osztrák védőszárnyak alatt kifejlődő katolikus reakció képviselőjének, Tommaseónak ellene indított támadásával szemben.²⁸⁵ Giulio öccsének megígéri, hogy megírja életrajzát, mit csak hozzá hasonló körülmények között élő száműzött írhat meg.²⁸⁶ Vallja, hogy Foscolo »lerombolta a vakmerő csalások, a tudós anakronizmusok, a vizsgálat nélkül csak azért elfogadott ezer tévedés iránti tiszteletet, mert egy név vagy akadémia tekintélye fedezte azt; a kritikát a történet útjára vezette, Danteban nemcsak a költőt, nyelvünk atyját kereste, de a reformátort, a vallásos apostolt, a nemzet prófétáját is«. »Műve egyet jelent az irodalmi függetlenséggel és a megvesztegethetetlen politika integritásával.« Mazzini Giovine Italiájának esküje, mely előkészítette Garibaldi népi forradalmának az útját, Foscolo szellemében született. Maga Garibaldi is benne látta az olasz nép leghatásosabb öntudatra ébresztőjét.

Koltay-Kastner Jenő

²⁸⁴ Ezt hangsúlyozza Adolfo Albertazzi, id. mű 14 l. — Cantù konfederációpártinak mondja (id. Belvederi, id. mű 26 l.); U. Rivarola (id. mű) a fasizmus idején demokrata voltát szorítja háttérbe. Bulfaretti felpanaszolja, hogy Foscolo Összes műveinek új kritikai kiadása »fu turpamente repressa dalle persecuzioni fasciste« (id. mű 383—385 ll.) Mazzoni neoguelf felfogásúnak mondja (Chiarini, Életrajz-kiad. Előszó XXX. l.) Foscolo svájci írásai azonban e tekintetben nem tükrözik igazi politikai felfogását.

²⁸⁵ Donadoni, id. mű 104 l.

²⁸⁶ Antona—Traversi I. 17 l.

AZ IDŐ FUNKCIÓJA A „VARÁZSHEGY”-BEN

II.

A legelső és legelemibb idővel kapcsolatos vonatkozást a kezdőformula foglalja magában. E szerint a *Varázshegyben* Thomas Mann Hans Castorp történetét kívánja elmondani. A kijelentés ebben a formájában természetesen a konkrét szándékot nyilvánítja ki, mégis — akarva-akaratlanul — egészen általános érvényű irodalomelméleti törvényszerűséget is tartalmaz: a történet és az elmondás, azaz az elbeszélés kettősségét és ezen belül a kettőnek egymáshoz való viszonyát állapítja meg. Hans Castorp története a *Varázsheggynek*, mint elbeszélésnek az alapja, úgy, ahogy minden elbeszélésnek valamilyen történet az alapja.

A legegyszerűbb és legtermészetesebb kérdés, amely ezzel kapcsolatban — terminológiai szempontból is — felmerül, az, hogy mi a történet? Erre így lehetne válaszolni: történet az az esemény vagy eseménysorozat, amelyet az elbeszélő a maga elbeszélő-álláspontjáról, legalábbis formálisan megtörténtnek tüntet fel, s amelyet a hallgatóság ebben a vonatkozásban megtörténtnek fogad el. Az elbeszélést ezek után a történet fogalmából kiindulva lehet meghatározni, mégpedig kétféle értelemben — egyfelől mint tevékenységet, másfelől mint tevékenység eredményét. Az elbeszélés mint tevékenység nem egyéb, mint valamilyen történet elmondása, azaz elbeszélése, mint tevékenység eredménye pedig nem más, mint elmondott, azaz elbeszélt történet. Összefoglalva és röviden megfogalmazva: a történet minden tekintetben az elbeszélés tárgya. Az összefüggés teljessége érdekében meg lehet jegyezni, hogy minden, ami megtörtént, elbeszélhető — mégis, igen kevés történetből lesz elbeszélés. Elbeszélés viszont nem lehet történet nélkül, függetlenül attól, vajon a történet teljes egészében megtörtént-e, vagy csak részben, vagy egyenesen csak képletesen abban az értelemben, hogy megtörténhetett volna — bár mindenképpen érvényes rá az elbeszélő és a hallgató szempontjából az, hogy formálisan megtörténtnek, azaz a szó szoros értelmében »történetnek« fogadják el. Az elbeszélés az alapjául szolgáló történettől azonban két igen lényeges vonatkozásban különbözik. Az egyik az, hogy az elbeszélés a történetet, amely ugyanolyan sokrétű, mint a valóság, hiszen valamilyen módon (ha másként nem, legalábbis képletesen) annak része, az elmondás síkjára viszi át. Ez azt jelenti, hogy a történet sokneműségét, legkülönbözőbb mozgásformáit az elbeszélés egyféle eszközzel: szóval adja vissza, az elbeszélés-

* E tanulmány bevezető részét l. Philológiai Közlöny 1959-es évfolyamában.

ben a történet minden relációja szóban fejeződik ki, nyelvi kifejezéssé alakul át. Az elbeszélés tehát mindenekelőtt minőségi tekintetben más, mint a történet — bár mindig történet reprodukciója, illetve tükröztetése. A másik lényeges, a jelen összefüggésben egyenesen döntő jelentőségű vonatkozás az, hogy az elbeszélés történet viszony, azaz a történet prioritása nemcsak ok-sági, hanem ezzel együtt szükségképpen időbeli tekintetben is érvényes. Még egyszer idézve Thomas Mann megfogalmazását: »történeteknek elmúlnak kell lenniök...«. Az »elmúltság« azonban, amely nélkül nem lehet történet, önmagában véve értelmetlen. Nyilvánvaló, hogy a történet múltja csak valamilyen jelen viszonylatában érvényes és ez a jelen az elbeszélés jelene, mert az elbeszélés az elbeszélő és a hallgató szempontjából egyaránt mindig a jelenben folyik. (Elbeszélő és hallgató helyett nemcsak itt, hanem a gondolatmenet bármely pontján epikus író és olvasót is lehet mondani. A funkció tekintetében ez nem jelent változást és végeredményben a szituáció is ugyanaz marad, csupán az a különbség, hogy az író-elbeszélő számára a hallgatóság csak képletesen van jelen, amikor írva beszél el, az olvasó pedig csak az elbeszélést hallja, illetve olvassa, anélkül, hogy az elbeszélő személy szerint jelen volna.) A történet ehhez a jelenhez viszonyítva »elmúlt« és nem is lehet más, hiszen számára addig, amíg valaki nem beszél el, az eleven idő megszűnt és a múlt az úr. Az elbeszélő azonban azzal, hogy elbeszél, az elmúlt történetet a maga és a hallgatóság jelenével kapcsolja össze és múltját feloldva, mintegy megváltja Csipkerózsika-álmából. Erről a nézőpontról tekintve az elbeszélés múlttá vált, illetve a múlttá lett események vagy esemény-sorozatok felidézése, — a beszéd eszközeivel, a beszéd folyamatában és síkján végbemenő újolagos — bár csak átmeneti — beállítása az időbe: életrekelés, illetve aktualizálás, az elbeszélő és a hallgató jelenén, az elbeszélés előre-haladó, folyamatos jelenén keresztül, azaz az elbeszélés, az elbeszélő és a hallgató élő, változó valóságában, a mindenkori »most«-ban, a konkrét, folyamatos időben. Az elbeszélés a jelennek, a folyó időnek szól és a jelenben, a folyó időben történik, idő-alakja azonban a múlt — ez a tárgy, a történet visszavonhatatlan elmúltságából következik, mely az imperfektumon, a »be-fejezetlen múlt«-on nyúlik be az elbeszélés tartamára a jelenbe.

A *Varázshegy* kezdőformulája és a közvetlen hozzáfűzött kommentár tehát a maga konkrétságában, egy esetre szóló korlátozottságában is, egészen általános jellegű műfajelméleti vonatkozást tartalmaz az idővel kapcsolatban: azt az időbeli különbséget regisztrálja, amelynek minden történet és a történet elbeszélése között lennie kell. Az idő ezzel úgy lép be az elbeszélésbe, ahogy minden elbeszélő számára van — akár tud róla, akár nem: az elbeszélés előfeltételeként. Egyelőre persze pusztán létéről volt csupán szó s arról a következményéről, amelynek révén az epika mint műfaj egyáltalán lehetségessé válik. Vagyis a konkrét kiindulás egyben elvont is — s erre az elkerülhetetlen ellentmondásosságra éppen az első kommentáló megjegyzés hívja fel a figyelmet —, egyszeri érvénye mellett ugyanakkor teljesen általános: lényegét tekintve minden elbeszéléssre vonatkozik s az időről csak azt állapítja meg (ezt is hallgatólágosan), hogy van. Ennél alapvetőbb, természetesebb s ugyanakkor ennél üresebb megállapítás nem is lehetséges, de ennél megfoghatóbb s ugyanakkor ennél elvontabb sem. Egyenesen szükségszerű, hogy a kommentár nem állhat meg ezen a ponton: az ellentmondásos-

ság azonnal tovább hajtja s a folytatás igen gyorsan a *Varázshegy* különleges problematikájára szűkíti le a gondolatmenetet, mégpedig oly módon, hogy a leszűküléssel együtt az idő-kérdés kerül, most már kimondva is, az előtérbe, újabb, a tárgyból továbbfejlesztett formájában. (A pontosság kedvéért meg kell említeni, hogy a leszűkítés először a kezdőformula zárórészén belül következik be s ezt követi párhuzamosan a kommentár második lépése.) A »Vorsatz« egyetlen mondatból álló első bekezdése ugyanis így fejeződik be: »...ez a történet igen régen történt, mintegy teljesen bevonta már a történelmi patina s mindenképpen a legmélyebb múlt időalakjában kell előadni.« Hans Castorp története tehát nem mindennapi történet — és nemcsak azért, mert az ő története, hanem egy másik, még lényegesebb tulajdonságánál fogva sem az: abban különbözik a szokványos történetektől, hogy *igen* régi, múltjának mértéke egészen rendkívüli, elmúltságának foka nagyobb, mint a történeteké rendesen lenni szokott — az elbeszéléshez viszonyítva. Ezek szerint a *Varázshegy* esetében az olvasó a történet-elbeszélés viszony különleges példájával áll szemben s az idézett megjegyzés alapján arra lehetne gondolni, hogy Hans Castorp története és az elbeszélés, a *Varázshegy* között nagyon sok idő telt el. A kezdőformula zárórésze ezt a látszatot kelti s egyben érzékelteti, hogy az időnek nemcsak pusztán léténél fogva van az elbeszélés szempontjából funkciója, hanem mennyiségével képes különleges viszonyt kialakítani. A kommentár párhuzamos lépése azonban váratlanul e várható következtetésnek éppen az ellenkezőjét állítja, amikor ezt mondja Hans Castorp történetéről: »...az vele kapcsolatban a helyzet, mint ami manapság az emberekkel és közöttük nem kevésbé a történetek elbeszélőivel is: régebbi, mint évei, korosságát nem lehet napok szerint, korát, amely nyomja, nem lehet napkörforgások szerint számítani; egy szóval: elmúltságának fokát tulajdonképpen nem az időnek köszönheti...«.

Ez a váratlan megjegyzés egészen új fordulatot jelent az idő-problematika tekintetében. Az első, kiindulásul szolgáló tétel igazsága, amelynek értelmében a történet elmúltságát az elbeszéléshez viszonyítva a kettő közötti időbeli különbség okozza, nem változott ugyan meg és most is érvényes. Az elmúltság fokát azonban — és ez az új kategória, amely több egyszerű mértéknél — azt, hogy a különbség milyen intenzitású, Thomas Mann szerint nem a mechanikusan összeadható időmennyiség határozza meg. A fizikailag, azaz napokban és »napkörforgásokban«, vagyis években mérhető idő egyenletes folyása önmagában csak mennyiségi differenciát eredményez, az elmúltság viszont a történet-elbeszélés relációban minőségi tényezőként is jelentkezik. Ennek tudható be a »történelmi patina«, ám ezt nem az idő hozza létre. Az első pillanatban úgy látszik, mintha a »Vorsatz« elmefutása ezen a ponton zsákutcába jutott volna: az derült ki, hogy mindaz, ami eredendően és a dolog lényegénél fogva az idő természetes következményének tűnik, egy bizonyos fokon túl nem függ többé össze az idővel. Vagyis az első, elvont ellentmondásosság a *Varázshegy* sajátosabb összefüggéseiben újabb, végtesebbnek tetsző ellentmondást szült.

Ez az ellentmondás azonban csak egy pillanatig áll fenn, mert már a következő kijelentésben feloldódik, amely a váratlan fordulatot a következőképpen magyarázza meg: »Történetünk magasfokú elmúltsága onnan származik, hogy egy bizonyos, életet és tudatot mélyen szétszaggató forduló

és határ előtt játszódik... Azelőtt, annakidején, a régi napokban, a nagy háború előtti világban játszódik, vagy — hogy gondosan kerüljünk minden jelent — játszódott és játszódott volt...». Hans Castorp története tehát azért igen régi, elmúltságának foka azért rendkívüli, mert »egy bizonyos, élelet és tudatot mélyen szétszaggató forduló és határ előtt játszódik«. A fizikailag mérhető idő ezzel nem veszítette el funkcióját: az elmúltságot, amely Hans Castorp történetét elbeszélhetővé teszi, az idő okozza — az elmúltság fokában ellenben valami más nyilatkozik meg. Az adott esetben »történelmi« elmúltságról van szó s ez az elbeszélő számára nem azonos a fizikai időmennyiséggel, hanem az idő és az időben változó társadalmi valóság tudatosulásának függvénye. Az idő, mint a valóság létformája, folytatólagos, a tudat számára azonban nem mindig és nem minden vonatkozásban az — annál kevésbé, mert a tudat a valóságot általános fejlettségi fokán belül is általában a mindenkori társadalmi valóságtól függően képes csak tükröztetni. Az idő pedig nem önmagában folyik, hanem egy bizonyos világnak, vagy — történelmi megfogalmazásban — egy bizonyos társadalomnak a létformája és ennek következtében a társadalom fejlődésének megszüntével az emberekben azt a látszatot keltheti, mintha megállt volna. A valóságban az idő természetesen akkor is egyenletesen halad tovább és ugyanakkor tovább halad az átalakulóban levő, illetve a születőben levő új tudat számára is, a valósággal együtt. Csakhogy ebből a szemszögből nem feltétlenül egyenletesen, hanem adott esetben a rohanó, ugrásszerű előrehaladás képzetét keltve. S ez a képzet egy bizonyos vonatkozásban a társadalmi valóság alakulásának pontos tükröképe, hiszen a régi formáció fejlődésének megszüntével az új társadalmi valóság kibontakozása gyorsabb, vagy lassúbb ütemben következhet ugyan be, a változás maga azonban a kritikus ponton mindig robbanásszerűen megy végbe. Ez az egész folyamat mármost — a régi fejlődésének megszűnése, az új kibontakozása és megvalósulása — a társadalmi és egyéni időtudat szempontjából valóban úgy játszódhat le, mintha egyfelől az idő megállna vagy egyenesen megszűnnék, másfelől viszont, az új tudat nézőpontjáról, más, új idő születnék meg és lenne érvényes. Egy régen letűnt világ vonatkozásában a kérdés rendkívül egyszerű: a világ elmúlt — objektív és szubjektív tekintetben egyaránt —, hiszen nem nyúlik és nem nyúlhat bele a jelenbe. Ideje ennél fogva »történelmi«, félreérthetetlenül és egyértelműen az. Az a világ ellenben, amely a közelmúltban társadalmi valóság volt még, amelyben valaki benne élt, első pillantásra nem lehet »történelmi«, vagy legalábbis sokkal kisebb mértékben tűnhet annak. Az elmondottak alapján azonban világos, hogy az igazság ebben az esetben a látszatnak pontosan az ellentéte: az a világ, amely a közelmúltban múlt el, éppen annak számára sokkal elmúltabb, aki benne élt még, mert elmúlása, elmúltsága, elmúltságának foka, vagyis idejének, azaz létével együtt egyik létformájának megszűnése sokkal élesebben tudatosul. Ezért érvényes az az igazság, amellyel a »Vorsatz« kommentárjának második lépése kérdés formájában lezárul: »Vajon egy történet múlt-jellege nem annál mélyebb, tökéletesebb és meseszerűbb-e, mentől szorosabban „előtte” játszódik?«

Az időt invokáló gondolatmenet ezzel a kérdéssel érte el legmélyebb pontját, megfordított fogalmazásban: az idő megállásának, illetve megszűnésének problémája a »Vorsatz« csúcspontja. A tradicionális kezdőformulá-

ból kibontakozó elmefuttatás, amely az idő pusztá létének tudatossá válásából indul ki s amely először egyszerű műfajelméleti tények körül forgott, az időmennyiség és a fizikai idő fogalmán keresztül a »történelmi« elmúltság kategóriájáig jutott el. Ez viszont több, mint a fizikai idő és az időmennyiség: minőségi kategória, amelyben az idő megáll, mégpedig oly formán, hogy azt a látszatot kelti, mintha végtelenül sok volna. A látszat persze itt is csal, hiszen a végtelenül sok látszatát éppen az kelti, hogy nem történik semmi, hogy az a társadalmi valóság, amelynek idejéről szó van, nem fejlődik tovább. Ez az idő »történelmivé« válása: megállás, amely a megszűnéssel, a megsemmisüléssel, az idő idő-voltának felbomlásával azonos. Ugyanakkor azonban a bomladozó társadalomban bontakozó új a maga új, más minőségű idejének igényével lép fel s erről az oldalról válik a »régí«, időtlenné vált, megkövesült idő történelmivé, amelyet — mégha a legközvetlenebbül is »előtte« volt érvényben — csak a legmélyebb múlt időalakjában lehet előadni. Filozófiai, illetve fizikai síkra áttéve a problematikát: idő mindig és mindenképpen van, mert az anyag egyik létformája. Egy adott rendszeren belül érvényes idő viszont a rendszer felbomlásával együtt megszűnik s az új rendszer idejét saját mozgástörvényei szabják meg.

Az idő megállása tehát a »Vorsatz« leglényegesebb mondanivalója s ez a mondanivaló a regény összefüggéseiben igen jelentős technikai probléma is. A *Varázshegy* ugyanis valóban »maga is az, amiről mesél« — az elbeszélés formáját és módját a klasszikus epikus hagyományokból kiindulva, egyre inkább a tárgy határozza meg a maga belső törvényszerűségeivel, amelyeket a forma úgy kíván érzékelhetővé tenni, hogy fokról fokra növekvő művészi tudatossággal belőlük nő ki s mind simulékonyabban és személytelenebbül nem akar más lenni, mint amiről beszél. És ezt nemcsak a későbbi — már idézett — princetoni kommentár mondja ki: a »Vorsatz« éppen csúcspontján kanyarodik vissza arra a síkra, amelyre a gondolatmenet a nyitóformula után azonnal rátért. Ott a történet és az elbeszélés viszonyáról volt szó, az idő kérdése ebben a műfajelméleti-technikai vonatkozásban exponálódott. De vajon mást mond-e a már idézett végső tanulság, amikor kérdés formájában így hangzik el: »Vajon egy történet múlt-jellege nem annál mélyebb, tőkéletesebb és meseszerűbb-e, mentől szorosabban „előtte” játszódik?« Az »előtte« ugyanis az elbeszélésre vonatkozik, úgyhogy a kommentár csúcspontján ugyanaz a viszony bukkan fel, mint amely a kezdőformulának is alapja volt: a történet és az elbeszélés relációja. Míg azonban ez a reláció ott elvont általánosságában merült fel (bár nagyon is konkrét okból: az éppen megkezdett elbeszéléssel kapcsolatban), itt — miután különböző irányokban elmélyült s több variáción végigfutva, mintegy megtelt tartalommal — a *Varázshegy* legsajátosabb problematikáját magában foglaló formában kap új megfogalmazást s ez a megfogalmazás szélesedik ki, kérdés alakjában, általános érvényűvé. Mentől kisebb az időbeli különbség a történet és az elbeszélés között, annál mélyebb a történet múlt-jellege — ez az általános érvényű tétel. Minimális különbség esetén az idő ebben a vonatkozásban látszólag éppúgy megszűnik, mintha az eltérés végtelenül nagy volna s az ebből fakadó »időtlenség« nevezhető »meseszerűségnek«. Erre az elnevezésre a mesének egy bizonyos, jellegzetes tulajdonsága ad lehetőséget: a mese története ugyanis nincs konkrét időbeli viszonyban az elbeszélésével, a mese

története bármikor történhetett — időtlenül régen csakúgy, mint közvetlenül az elbeszélés előtt. Ebből gyökerezik többek között a mese tulajdonképpeni lényege: a meseszerűség, a minden realizmus mellett is ki-kiütöző valószínűtlenség, pontosabban: a valószínűtlenség látszata, amelyre a gyakran felbukkanó mese-formula utal — »talán igaz sem volt«. Hans Castorp történetéről ugyanezt lehetne mondani. Közvetlenül az elbeszélés előtt játszódik ugyan, mégis, talán »igaz sem volt«, annyira valószínűtlennek tűnik — az elbeszélő számára is. És ebben nincs semmi csodálatos, hiszen az a világ, amelyben játszódik, illetve játszódt, jellegzetes embertípusaival s ember-típusainak jellegzetes életformájával együtt megsemmisült, mert meg kellett semmisülnie, hiszen nem volt más — ismét a princetoni »Bevezetést« idézve —, »mint a háború előtti idők tipikus jelensége, amelyet csak egy még érintetlen kapitalista gazdasági forma mellett lehet elképzelni«. A *Varázshegy* emiatt hat bizonyos tekintetben meseszerűen s ez a meseszerűség, amely az elbeszélő álláspontjáról a valószínűtlenség látszatának tudatában ütközik ki, ironikus félhomályba burkolja az egész elbeszélést: »... hiszen az is lehetséges, hogy történetünknek, belső természeténél fogva, a meséhez egy és más köze van«.

A »Vorsatz« utolsó része, amely magához a történethez vezet el, az elbeszélőt és az elbeszélést állítja előtérbe s az elbeszélés idejéről beszél. De most már nem valamiféle időbeli különbségről esik szó, hanem időtartamról, az elbeszélés tartamáról. »Az elbeszélő tehát nem készül el egy szempillantás alatt Hans Castorp történetével. Egy hét hét napja nem lesz ehhez elegendő és hét hónap sem. Az a legjobb, ha nem tisztázza eleve, mennyi földi idő múlik el felette, amíg bűvkörében tartja. Talán csak nem éppenséggel hét év, az isten szerelmére?« Ami a mondanivaló tartalmán kívül elsősorban szembetűnik, az ezeknek a mondatoknak szokatlan és újszerű hangneme. A mese ugyanis itt már nem motívum és a meseszerűség nem téma, a forma vált meséssé, vagy — ha tetszik — a »Vorsatz« ezen a ponton mesébe csapott át. A gondolatmenet előbb, az idő megszűnéséről szóló csúcspontján, a történet meseszerűségére vonatkozó megállapításba torkollott, mely szerint a történetnek mindenekelőtt azért van a meséhez köze, mert közvetlenül az elbeszélés előtt történt. Itt viszont az elbeszélés maga, mégpedig az elbeszélő tevékenység jelenik meg mesés színben, jelképesen és közvetlenül egyaránt, azzal, hogy a háromszor visszatérő mesebeli hetes szám határolja körül tartamát. (Nyilvánvaló, hogy az elbeszélő tevékenység ebben az összefüggésben nem a szó egyenes értelmében értendő: nem a történet elmondása tart esetleg »éppenséggel hét évig«, hanem a megírása.) A mesés hangnemmél párhuzamosan beszédközi az irónia növekedése; — nemcsak a stílus jelzi ezt félreérthetetlenül, hanem többek között az utolsó mondat is, amely a hét évnyi időtartamot lehetőségként, mégpedig némiképp tréfás kétkedéssel fogadott lehetőségként tünteti fel. Mindent összegezve tehát meg lehet állapítani, hogy a »Vorsatz« zárórésze mind tartalmi szempontból, mind pedig az előadásmódot tekintve szerves folytatása a megelőző szakaszoknak, olyan kicsengés, amely egyszerre fokoz és tompít. A fokozás a gondolatfűzés és gondolatformálás mikéntjére jellemző: a meseszerűség nem elvi tétel többé, hanem néhány mondaton keresztül játékos gyakorlat, míg az irónia, amely először a hagyományos kezdet és az azon való elmélkedés törésé-

ben nyilatkozott meg, itt az elbeszélő előre-tudásával szemben kicsendülő kételyben csúcsosodik ki és válik teljesen egyértelmű önironizálássá. A tompítás ezzel szemben — egyszerűsítést és nyugvópontra-juttatást érve ezen — a tárgyon és a tárggyal következik be. A tárgy ugyan ezekben az utolsó mondatokban is az idő, csak hogy nem összetettségében, nem végső, éppen hogy megfogható lényegében, hanem egészen elemi, közvetlenül tapasztalható tényszerűségében. Az idő mint az elbeszélő számára természetesen adódó mérték, az idő mint az elbeszélés ideje, illetve időtartama — ez a zárótema. A probléma a lehető leghétköznapiabb: egyszerűen arról van csak szó, hogy egy tevékenység mennyi ideig tart — ezzel pedig a kezdet önmagában véve ugyancsak egyszerű, műfajelméleti tekintetben ellenben meglehetősen bonyolult kérdése a történet-elbeszélés viszony időbeli vonatkozásai iránt itt még egyszerűbb, mert egyoldalúbb kérdés formájában tért vissza, amely teljesen a technika területére tartozik. A történet kora, a történet és az elbeszélés időbeli relációja, az elmúltsági fok és az időmennyiség ellentéte és az idő megszűnése után az elbeszélés ideje az időtéma legújabb és egyben utolsó variációja. Abban a megfogalmazásban, ahogyan elhangzik, a »Vorsatz« legszubjektívabb részlete, hiszen csak azt jelzi, hogy Thomas Mann mennyi ideig fogja elbeszélni, azaz írni Hans Castorp történetét.

A látszólagos egyszerűség és egyoldalúság mögött azonban ismét bonyolult összefüggések húzódnak meg, amelyek zenei retardáció-szerűen függőben maradnak, s amelyek majd csak a regény befejezésével oldódnak fel. A bonyolultságot nem a már tárgyalt mozzanat okozza: egy pillanatig sem kétséges, hogy nem a szó szoros értelmében vett elbeszélés tart hét évig, hanem a mágírás. Az elbeszélésből viszont az derül ki, hogy a hét év egyúttal a történet időtartama is, így tehát az elbeszélés és a történet tartama azonos volna. Ebből viszont az következik — függetlenül attól, vajon ez az azonoság igaz-e vagy sem, mert a szerző azt állítja róla, hogy igaz —, hogy a *Varázshegy* az idő viszonylatában újabb vonatkozásban különleges mű. Az a korábban kiemelt különleges vonás ugyanis, mely a történet és az elbeszélés közötti minimális időbeli különbségben rejlik és amely e viszony sajátos körülményeinél fogva az adott esetben mérhetetlen minőségi eltérést eredményez, az elbeszélés és a történet időtartamának azonosossága következtében igen érdekesen alakul. Az időbeli távolság, a történet és az elbeszélés közötti ennek következtében állandó marad, vagyis egyfelől rendkívül kicsi, másfelől pedig mérhetetlenül nagy. Az elbeszélő szempontjából ez azt jelenti, hogy az időt, mégpedig a »történelmi« időt objektív tényezőnek tekinti. Ugyanakkor azonban az azonoság révén a történet és az elbeszélés bizonyos vonatkozásokban egybefolyók, »a regény maga is az lesz, amiről szól.« Ezzel viszont éppen nem a mű szubjektivitása növekszik, mint ahogy ezt várni lehetne, hanem ellenkezőleg: objektív érvénye nő.

Az elmondottaknak és ezen belül elsősorban az elbeszélés tartamára vonatkozó kijelentésekből levont következtetéseknek jelen pillanatban inkább csak elméleti jelentősége van, hiszen éppen ezzel kapcsolatban csupán magának a regénynek az elemzése adhat konkrét választ. Annál is inkább, mert az elbeszélés tartama önmagában életrajzi problematika, míg a vele együtt szükségszerűen, a szövegből felmerülő kérdéscsoport, amely a történet időtartamára vonatkozik s amelynek alapján ezen a téren is viszony tehető

vizsgálat tárgyává, az elbeszélésből derül ki. A »Vorsatz« kicsengése: a hét évről szóló kijelentés — ugyanúgy, mint a negatív formában állított hét nap, illetve hét hónap — viszont pontosan ezáltal kap előremutató, dinamikus funkciót s maga a »Vorsatz« egésze ezzel épül be az elbeszélésbe, úgy, hogy az átmenet egyetlen felkiáltásba sűrűsödik össze:

»És ezzel kezdünk!« — vagy talán »kezdjünk!?!«

HALÁSZ ELŐD

BURNS ÉS AZ ANGOL ROMANTIKA KÖLTÉSZETÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Robert Burns, a XVIII. század második felének nagy angol-skót költője, ahogy annak idején félig hízelgő, félig lekicsinylő mellékízzel emlegették, a »parashti bárd«, az angol irodalom történetének egyik legproblematisabb, legellentmondásosabb, s éppen ezért — ha szabad ezzel a szóval élnünk — irodalomtörténész számára legizgalmasabb korszakában élt és írt.

Abban az évben, amelyben született, Nagy-Britannia hosszú harcok után végleg elűzte a franciákat Kanadából, s ezzel átmenetileg urává vált az észak-amerikai kontinensnek. Az iradalmi élet feltétlen ura és irányítója Samuel Johnson, az első modern értelemben vett kritikus és esztéta, Dryden és Pope örökségének folytatója, akinek számára a klasszicizmus szabályai öröknek és változhatatlannak tűnnek fel. Ebben az évben írja Sterne a »Tristram Shandy« első két kötetét, s Goldsmith, bár túl van a harmincon, most áll irodalmi pályafutása elején.

Amikor életének harmincyolcadik esztendejében, 1796-ban meghalt, az angolok már végképpen elvesztették az észak-amerikai gyarmatok legfontosabb részét, hadseregük a direktórium tábornokával, Bonaparte Napóleonnal harcolt. A költészet területén William Blake prófétikus könyveiben szötte misztikus álmait az idealista demokráciáról, s Burns halála évében jelenik meg Samuel Taylor Coleridge első verseskötete. Azé a Coleridge-é, aki két évvel később, 1798-ban William Wordsworth-tel együtt megírja a »Lyrical Ballads« előszavában a romantikus költészet programját.

Az angol ipari forradalom ideje ez, az első modern polgári állam kialakulásáé, melyben már csirájukban benne vannak a későbbi modern polgári társadalmat jellemző lehetőségek és ellentmondások. Anglia a tengerek ura, de a szárazföldön térdre kényszerül a tizenhárom amerikai gyarmat szabadságharca előtt. Az angoloknak olyan szabadságjogaik vannak, amilyenek még ismeretlenek és elképzelhetetlenek a kontinentális Európában, de a »Habeas Corpus« törvény csak akkor szent és sérthetetlen, ha a földesúr vagy a nagyiparos jogait védi, s nyugodt lélekkel felfüggesztik, ha a reform-mozgalmak elnyomásának útjában áll. Burns szűkebb hazájában, Skóciában, csak másfél évtizeddel Burns születése előtt, az utolsó Stuart-párti felkelés leverése idején tört meg a törzsi-rendszer. Csak ekkor nyílt meg az út a modernebb mezőgazdasági fejlődés előtt, de már tízezerrel tántorog ki Amerikába a skót paraszt, mert Caledonia földje nem tudja biztosítani számára a kenyeret.

A próza a Burns születése előtti évtizedekben addig el nem ért magasságokba emelkedik. Steele elegáns esszéi, Defoe finom, rendezett, természetes stílusa, Swift, a félelmetes dublini dékán penge élességű mondatai, építészeti pontosságú szerkesztésmódja, Johnson kristálytisztá logikája uralkodik. Még Richardson is, akit pedig, nagy jelentőségének elismerése mellett, inkább rossz példaként szoktak emlegetni, úgy szerkeszt, hogy Diderot kész drámáknak nevezi regényeit. Richardson különben is csak epizód az új műfaj, a polgári regény történetének kezdetén, Fielding, Sterne, Goldsmith tollából azonban már olyan remekművek születnek meg, melyeket egy évszázaddal később példaképüknek vallanak Stendhal és Thackeray, George Eliot és Turgenev.

A költészet Alexander Pope és Samuel Johnson klasszicizmusának uralmát sinyli. Burns idősebb kortársa, William Cowper azzal vádolta Pope-ot, hogy kézművességgé sekélyesítette a költészetet. A vádban sok az igazság, a költészet a század első felében alig több formai játéknál, lendület nélküli szócséplésnél. Igaz, hogy a felvilágosodás évszázadában a prózáé a vezető szerep, a tizennyolcadik század első felében nemcsak Angliában szorulnak háttérbe a költői műfajok.

Ami a költészet területén az új csíráját hordja magában, az Pope és Johnson irányának ellenére történik. A szentimentális Edward Young, a »Night Thoughts on Life, Death and Immortality« szerzője az új költőknek azt a Shakespearet jelöli meg mintaképül, akit Johnson félreértett, Pope pedig meghamisított. Young visszaadja az érzelmek polgárjogát a költészetben, James Thomson, a »Seasons« szerzője pedig a természet felé fordul s új életre kelti a »blank verse«-t. William Collins és Thomas Gray felszabadítják a lebéklyózott költői képzelőerőt, William Cowper pedig éppen azon a területen veri meg a klasszicizmust, ahol az a legerősebb, a tanítókölteményben (The Task).

Burns még apró gyerek, amikor megjelenik James Macpherson »Ossian«-ja, s mindössze hat éves, mikor Thomas Percy, a Dromore-i püspök kiadja a »Reliquies of Ancient English Poetry«-t. Az első a nemzeti múlt felé fordítja az érdeklődést, a második felfedezi a költészet legrégebb, de olyan gyakran elfelejtett forrását, a népet. Az érzelmek kiáradása, a természet ábrázolása, a költői képzelőerő megnövekedése, a gondolati líra megjelenése, a nemzeti múlt felé való fordulás, a népköltészet jelentőségének a felismerése — mind olyan jegyek, melyek külön-külön még egyik költőt sem teszik romantikussá, de együttes megjelenésük a romantika felé közeledő költészetet jellemzi.

A fiatal Robert Burns irodalmi ízlése gyorsan és határozottan alakul ki. Tanítójától, John Murdochtól elsőnek egy Hannibál életrajzot kap, majd a skót nemzeti hős, William Wallace történetét olvassa. Locke és Bayle esszéiből ismeri meg a felvilágosodás filozófiai elméleteit, a század legjobb íróitól válogatott levélgyűjteményből a klasszicizáló prózastílust. Legerősebben hatott rá Shakespeare és a skót Ramsay költészete, a Percy-féle népköltészeti gyűjtés meg egy másik angol népdalgyűjtemény. A népköltészet iránt táplált vonzódását elmélyítette az, hogy anyja, Agnes Brown igen sok népdalt ismert, sokat és szívesen énekelt, s hogy a család öreg szolgálója, Betty Davidson »tudta az egész vidéken a legtöbb dalt és mesét az ördögökről, kísérte-

tekről, tündérekről, manókról, boszorkányokról, varázslókról, lidércekről, jelenésekről, vasorrú bábákról, óriásokról, elvarázsolt kastélyokról» és egyebekről, melyekben a skót folklóre olyan gazdag.

A felvilágosodás filozófiája korán gyökeret ver gondolkodásában, s párosulva fiatalkori tapasztalataival a földesurak és a tisztartók kegyetlenségéről, a presbitériánus egyház szűklátókörű vezetőinek álszent voltáról, költészetének egészen végigvonul. Ez viszi huszonkét esztendőskorában a szabadkőművesek közé, ez óvja meg attól, hogy első verseskötetének megjelenése után, amikor egyszerre a skót főváros kedvence lesz, feladja demokratikus elveit.

Ismeretes, hogy az angol polgári értelmiség nagyon sok tagja rokonszenvezett a francia forradalommal, annak első szakaszában. A király lefejezése és a jakobinus diktatúra idején ez a rokonszenv gyorsan elpárolog, nemegyszer heves forradalom-ellenességbe csap át, a direktórium, a konzulátus és Napóleon trónrajutása után pedig sokan közülük elméletet kovácsolnak a forradalom elbukásából a forradalmiság ellen. A tavi költők, Wordsworth, Coleridge, és Robert Southey példája mutatja jól ezt a változást. Wordsworth, aki a kilencvenes évek elején még verset írt a királyok ellen, fokozatosan tolódik jobbfelé, s végül a tory-párt oszlopa lesz, a fiatal korokban kommunisztikus elveken felépülő közösségi életről álmodozó Coleridge és Southey közül pedig az előbbi a német idealista filozófia legzavarosabb elméleteiben keres menedéket, az utóbbi pedig az udvar hivatalos költőjeként harcol Shelley és Byron költői iránya ellen.

Burns állásfoglalása mindhalálig következetes. Szenvedélyesen gyűlöli a korlátolt III. György királyt és William Pitt politikáját, kézzelfogható módon ad bizonyítékot a francia konvent iránt érzett rokonszenvéről, s azok között szerepel, akik egy színházi előadáson az angol királyhimnusz, a »God Save the King« dallamát intonáló zenekartól a francia forradalmárok dalát, a »Ça ira«-t követelték.

Ez a költő, akinek nézeteitől mi sem áll távolabb, mint a régi babonákban való hit, hatalmas erővel eleveníti meg a népi hiedelmeket, régi szokásokat. A század hivatalos költői iránya szemben áll a népiességgel, ki akarja rekeszteni a költészetből mindazt, amire nem talál merev, klasszikus szabályokat. Még a népiesség előfutárai sem biztosak irányuk helyességében, Thomas Percy pl. világirodalmi jelentőségű népdalgyűjteményét óvatos, szinte mentegetőző előszó kíséretében adja ki. Burns költészetének azonban legfőbb forrása a népdal, ő már tudatosan, költői meggyőződésből fordul a nép költésze felé. A hivatalos irodalomszemlélet képviselői, még azok is, akik kezdik észrevenni népiességének jelentőségét, le akarják beszélni arról, hogy szülőföldjének tájszólásában írjon. Az ő műzsája azonban a skót paraszti műzsa, aki tanácsaiban a népiességet egybeköti az Emberért vívott csatával a költészet céljai között.

Burns tehát filozófiai, politikai nézeteiben a felvilágosodás híve, racionalista a szónak abban az értelmében, ahogyan a század nagy angol prózaírói, Locke, Defoe és Fielding azok. Ugyanakkor elveti azt a józan szárazságot, amely végighúzódik a század első felének költészetén, s amely kirekeszti a népet a vers élvezetéből és a költészetet néhány hozzáértő magánügyévé szűkíti. Írói pályájának kezdetén ez a szembefordulás még nem tuda-

tos, hiszen Burns — Cowper-rel ellentétben — nagyra tartja Pope-ot s itt-ott még utánozza is. Költészetének eszközei, stílusa, formai megoldásai és tartalmi elemei azonban fokozatosan haladnak mindannak a tagadása felé, amit Pope és az időközben (1783) szintén elhunyt Johnson állítanak koruk elé. Költői példaképe pedig már kezdetben sem Pope, hanem Gray és Ramsay, s még inkább Shakespeare és a népdal.

Az angol romantika megszületését hivatalosan 1798-cal szoktuk számítani, Burns és kortársa, William Blake azonban már a romantikát juttatja diadalra az angol lírában. A »Lyrical Ballads« megjelenése előtt két esztendővel meghalt Burns romantikáját tulajdonképpen egy dolog különbözteti meg a romantika első nagy nemzedékének nevezett tavi költőjétől, a programszerű tudatosság.

Wordsworth és Coleridge bevallott célja a »Lyrical Ballads« előszavának tanúsága szerint az, hogy megtanítsa az embert újra csodálkozni. A tizen-nyolcadik század klasszicizáló angol költői ugyanis éppen ezt felejtették el: a csodálkozást az emberi élet ezer apró szépségén, a természetén, az érzések gazdagságán, a múlt emlékein. Mindez benne van Burns költészetében is. A »Lyrical Ballads« második kiadásának előszavában Wordsworth polgárjogot követel az irodalomban a parasztok mindennapi szókincse, kifejezései számára. Tovább folytatja tehát azt, amit Burns megkezdett, a nép diadalra juttatását az irodalomban. Fiatal korában még érezte is azt, amit később elfelejtett, s amit Petőfi később és vagy másfélezer kilométerrel keletebbre úgy fejezett ki, hogy ha a nép uralomra kerül a költészetben, akkor nincs már messze az ideje annak sem, hogy uralkodjék a politikában.

Persze a »Lyrical Ballads« előszavát ketten írták, nemcsak Wordsworth, hanem Coleridge is. Köztudomású pedig, hogy a két jóbarát még a »wonder« szót sem értelmezte egyformán, Wordsworth elsősorban csodálkozást, Coleridge pedig csodát értett rajta. Sőt a dolog még ennél is bonyolultabb. Wordsworthnál a csodálkozás forrása az, hogy a természet jelenségei, az emberi élet apró megnyilvánulásai is méltók a csodálatra. Csodálatosnak érzi a tavasz megérkezését, az egyszerű gyermek gondolatait, melyekben még nincs helye az élet és halál közötti megkülönböztetésnek, a pillangó röptét, a reggelt, mely eleven életet varázsol az alvó város utcáira. Coleridge éppen megfordítva gondolkodik. Ő a csodát a mindennapi élet jelenségének tekinti. Wordsworth számára az a csoda, hogy minden egyszerű, Coleridge-nél a leg-egyszerűbb dolog is bonyolult, és komplikált csodává válik. Az öreg tengerész, a »tűzszemű Hószakáll« (long grey beard and glittering eye), Coleridge legnagyobb elbeszélő költeményének, a »The Ancient Mariner«-nek a hőse a legtöbb ember számára talán csak kótyagos öreg fickó lenne, de a lakodalomba siető emberek egyikét mégis magával ragadja megjelenésének borzalma, s elmulasztja az esküvőn való részvételt, hogy hallgassa az öreg tengerész kísérteties történetét.

A kialakuló és a programját meghatározott romantika közötti szoros kapcsolat tehát Burns és Wordsworth költészete alapján nyilvánvaló. Burns költészetében mindaz benne van, amit a »Lyrical Ballads«-ban Wordsworth programmá szentesít. A »Tam o'Shanter« meg a »Halloween« azonban azt is megmutatja, hogy Burns-től nem egészen idegen a romantika coleridge-i változata sem. A hidat a romantika két szakasza között azonban nemcsak

Burns és Wordsworth, hanem Blake és Coleridge költészete között is megtaláljuk.

Burns nagy kortársának, William Blake-nek a költészete is a XVIII. század nyolcvanas éveiben bontakozik ki. Burns első kötete 1786-ban jelenik meg, Blake-é három évvel korábban, 1783-ban. S bár élete és költői pályafutása jóval hosszabb Burns-énél, és messze belenyúlik a romantika fénykorának éveibe, hiszen túléli Keats-et, Shelley-t és Byron-t, leglényegesebb kötetei (»Songs of Innocence, Songs of Experience«) a »Lyrical Ballads« megjelenése előtti évekre esnek.

Blake misztikus költő, prófétikus könyveinek félelmetes látomásai szinte megmagyarázhatatlanok. Mégis részese annak az új demokratikus érzésnek, mely a francia felvilágosodás eszméinek hatására az angol romantika valamennyi nagy lírikusának pályáját döntően befolyásolta, még a tavi költőként is, akik életük kései szakaszában megtagadták. Blake, aki vizionárius verseiben átéli az emberiség bibliai bűntudatát és gyakran igen távol jár az élet valóságától, szenvedélyes szeretettel fordul a szegények felé, lelkes harcosa a szociális igazságnak és szabadságnak. A Scudder-féle angol irodalomtörténeti kézikönyv joggal idézi négy sorát, mint olyat, amely a huszadik század elején is méltán állhatott volna egy szocialista újság címlapján:

*»I will not cease from mental fight,
Nor shall my sword sleep in my hand,
Till we have built Jerusalem
In England's green and pleasant land.«*

(Nem hagyok fel a szellemi harccal, és nem alszik addig kezemben a kard, amíg felépítjük Jeruzsálemet Anglia zöld és kedves földjén. V. D. Scudder: Introduction to the Study of English Literature, 1901. 410. l.)

Amint tehát a wordsworthi romantika előfutárát ott találjuk Burns költészetében, úgy előzi meg Coleridge romantikáját Blake művészete.

A világirodalom történetében egyébként nem kivétel, sőt inkább természetes az, hogy az új költészet előbb születik meg a programnál. A német romantika programja ugyanabban az évben jön létre, amelyben az angolé, Wilhelm és Friedrich Schlegel folyóirata, az »Athenäum« is 1798-ban jelenik meg, mint a »Lyrical Ballads«, s erre az időre esik az első romantikus írásmű, mely e programnak megfelel, Wackenroder »Herzensergiessungen eines kunstliebenden Klosterbruders« című könyve. Pedig Gottfried August Bürger, akinek hatása éppen az angol romantikára igen jelentékeny, ebben az időben már jó néhány éve (1792 óta) halott.

A XVIII. század előtti időkben nehezebb pontos időhöz kötni az egyes költészeti irányzatok programszerű megindulását. De nem kétséges, hogy pl. Dante, a középkori gondolkodás szintézisének megteremtője egyben a renaissance előfutára is; az új, középkori gondolkodástól eltérő irányzat azonban csak Petrarcában tudatosodik. Igaz, van példa az ellenkezőjére is. A francia klasszikus dráma elmélete előbb született meg Mairret-nél, s csak útáná jött Corneille. Az is bizonyos azonban, hogy »Az anya« jóval előbb keletkezett, mint a programszerű szocialista realista irodalom, de azért mégis oda tartozik.

Világos, hogy az angol romantika sem a »Lyrical Ballads« megjelenésével kezdődik, hanem jóval korábban. Szerb Antal preromantikának nevezi azt az átmeneti korszakot, mely a nyugat-európai irodalmak történetében a felvilágosodást követi és a romantikához vezet. Csakhogy Szerb Antal a romantika szellemének megjelenését keresi, s mindenkit, akinél a romantika felé vezető jelet talál, a preromantikához sorol, tekintet nélkül műve egészére, annak társadalmi vonatkozásaira. Így az egész preromantikát Rousseau-tól származtatja, holott Rousseau irodalmi működése legdöntőbb vonásaiban továbbfejlesztése mindannak, amit a felvilágosodás Locke-tól Voltaire-ig és az enciklopédistákig megteremtett. Ez Rousseau irodalmi működésének lényege, akár irodalmi összefüggéseiben, akár társadalmi hatásában nézzük. Ezért, bár kétségtelen, hogy egyes nézeteiben ott vannak a romantika felfogásának a csirái, sem Rousseau, a filozófus, sem Rousseau, a regényíró nem tekinthető a romantika előfutárának; legalábbis írói működésének lényege nem a romantika előkészítése, hanem a felvilágosodás betetőzése. Szerb ilyen módon azzal, hogy Rousseau-ban a preromantikust látja, egyrészt szűkíti a felvilágosodás hatósugarát, másrészt pedig össze nem tartozó jelenségeket foglal egy kalap alá.

Más a helyzet azonban az angol irodalomban. Burns és Blake irodalmi működésének lényege, hogy azt a folyamatot, amely a népköltészet felé való fordulással a század hatvanas éveiben megindult az angol irodalomban, tovább építik a romantika irányába. Ilyen értelemben Burns-t és Blake-et, mint a romantika előkészítőit, preromantikus költőknek kell neveznünk. A történészek megfogalmazásában sem jelent a prefeudalizmus szó mást, mint a feudális korai szakaszát egyes országokban, olyan szakaszt, amelyben a feudális intézmények tipikus formája még nem alakult ki, de minden út feléjük vezet. Éppen ilyen korszak az angol irodalomnak az a szakasza is, amely nagy vonásokban Fielding halálától (1754) a »Lyrical Ballads« megjelenéséig tart. Még élnek a klasszicizáló tendenciák, de már az irodalom minden lényeges vonása a születő új, a romantika felé mutat. Angol irodalmi viszonylatban tehát nyugodtan beszélhetünk, sőt igenis kell beszelnünk preromantikáról, de francia preromantika nincsen.

Mi az oka ennek a különbségnek? Ha csak azt mondanánk, hogy ez a különbség az irodalom nemzeti sajátosságaiból adódik, a szellemtörténet sikos talajára csúsznánk. Az irodalom nemzetenkénti eltérő fejlődése azonban a gazdasági, társadalmi és, ebből következően, ideológiai fejlődés különbözőségéből adódik.

A korai és éppen ezért sok tekintetben elvetélt angol forradalom következményei az irodalom alakulásában is éreztették hatásukat. Hiszen Hobbes a »Leviathan«-ban (1651) már a köztársaság idején a forradalom ellen kovácsol fegyvert, — igaz, erősen kétélűt. A felvilágosult filozófia itt nem előzi meg a forradalmat, mint Franciaországban, hanem együtt jár vele. Ezért születnek meg már a század elején a kételkedők is. Locke alapján nemcsak az optimista Defoe áll, hanem a polgári haladás lehetőségeiben kételkedő Swift is. Hiszen Anglia 1688 után lényegében már polgári állam, és mégsem oldódtak meg a társadalom nagy kérdései. Voltaire számára, aki kívülről, a feudális Franciaországból nézte az angliai állapotokat, még lehetett példakép a polgári Anglia, de a toryk és whigek ál-harcát belülről ismerő Swift szá-

mára annál kevésbé. Fieldingban sem él sok illúzió kora társadalmát illetően, mint ezt a »Jonathan Wild the Great« jól megmutatja.

Amikor tehát a XVIII. századi Franciaországban folyik a harc a feudalizmus megdöntéséért, s a felvilágosodás nagy gondolkodói Montesquieu-től Rousseau-ig és — bár kevésbé tudatosan — A. F. Prévost-tól Choderlos de Laclos-ig ennek a harcnak a szolgálatában állnak, Angliában a polgári forradalom elvetélése magával hozta, hogy a XVIII. század költői és írói fokozatosan elfordulnak a felvilágosodás eszméitől, vagy legalábbis új utakat keresnek. Franciaországban a felvilágosodás irodalma a jövőt, a forradalmat készíti elő, Angliában a felvilágosodás irodalma lassan a múlté lesz. Mi marad meg belőle? A kristálytiszt, klasszicizáló próza és az ugyancsak klasszicista, de formalistává vált költészet.

A század második felében tehát az angol irodalom számára az értelem elbukott forradalma után következő zsákutcából az érzelmek forradalma felé mutatkozik kiút. Ennek a megfontolásnak az alapján a preromantikát úgy tekinthetjük, mint amely az érzelmek forradalmát kifejező romantika megszületése felé mutat. Az, hogy éppen a romantika programjának megteremtői áruják el később a politikai forradalmat, nem téveszthet meg bennünket, hiszen a Wordsworthék által eldobott zászlót felveszi majd az új romantikus nemzedék, Shelley-vel az élén az a költői triász, amely Shakespeare és Milton óta a legnagyobb neveket adta az angol költészetnek.

A preromantika mint átmeneti irodalmi korszak egyébként a német irodalomban is megvan. Óhataatlanul felvetődik a párhuzam Percy és Herder, valamint Burns, Blake és Bürger között. Ott »Sturm und Drang«-nak hívják s ez a kifejezés valóban jogosultabb a németek esetében a preromantikánál, hiszen a »Sturm und Drang« náluk egyúttal »preklasszicizmus« is, mert nemcsak Novalis és Hölderlin, hanem Goethét is előkészíti. Ez megint a társadalmi viszonyokban leli magyarázatát, a gazdasági, politikai és ideológiai tekintetben hátramaradt Németországban egyszerre érik meg az ész és az érzelmek forradalma.

Ez az, amiért a német romantika kezdettől fogva ellentmondásosabb, a valóságtól sokkal inkább elforduló, mint az angol. Az angol forradalom kompromisszumos jellege ellenére is előbbre vitte a fejlődést, az ipari átalakulás utáni fejlettebb viszonyokban (munkásosztály megjelenése) potenciálisan benné van a haladás lehetősége, ha egyelőre el is hajlik a filantrópia irányába. Németországban azonban a romantika együtt jár az ideológiai zűrzavarral, mely abból fakadt, hogy a német polgárság gyöngé volt a forradalom megvívására.

Az angol preromantika jelentősége éppen abban áll, hogy az angol irodalom XVIII. századi múltjának haladó vonalát megőrizve, szembefordul a megmerevedett formákkal, melyek már nem vihetnek előre, és megteremti a talajt a romantika költői forradalma számára. Ez a költői forradalom angol földön a romantika valamennyi jelentős költőjénél kapcsolódik a politikai forradalom eszméivel. Ugyanezt nem lehet elmondani sem a francia, sem a német romantikáról.

A következő kérdés, amit vizsgálat tárgyává teszünk, éppen ez: hogyan kapcsolódik össze a preromantika és a romantika nagy költőinek művészetében a költői forradalom a politikai forradalommal s mennyiben magyarázza

a kettő összefonódása az angol irodalomnak azt a virágkorát, mely Burns és Blake fellépésétől Byron haláláig tartott, s páratlan nemcsak az angol, hanem az egész európai költészetben. Közhely, hogy a költők csoportos madarak. De soha nem véletlen, hogy mikor jelennek meg olyan csoportosan, mint pl. a most szóban forgó időben, amikor — a második vonal költőit figyelmen kívül hagyva — legalább hét nagy lírikus, elsörendű csillag tűnik fel az angol költészet egén: Burns, Blake, Wordsworth, Coleridge, Byron, Shelley és Keats.

Az angol irodalom történetében eddig csak egyszer volt példa hasonlóra, az úgynevezett Erzsébet-korban, a renaissance XVI. század végi nagy virágzásának éveiben. Akkor a gazdasági, politikai és irodalmi viszonyok fellendülése rendkívül kedvezően hatott az irodalom fejlődésére. A XVIII. és XIX. század fordulóján, ha bonyolultabb összefüggésekben is, ugyanez a helyzet. Angliában végbement az ipari forradalom, s a közvetlen szomszédságban, francia földön is kialakul a burzsoá állam, egy olyan forradalom eseményein keresztül, melyek erősen hatottak Angliára. Az angol ipari fejlődés következményeképpen létrejött a munkásosztály, s bár egyelőre még meglehetősen szervezetlenül és — ami az irodalmi vonatkozások tekintetében még fontosabb, — eszmei-elvi megalapozottság nélkül, megkezdí harcát. A korokban emlékeztet Erzsébet királynőére, csak az ellentétek élesebbek. Ott a polgárság az új osztály, amely egyelőre még csak helyenként jelenik meg az irodalomban, de már erősen hat rá, itt az összefonódott nemesi-polgári társadalommal szemben lépnek fel a dolgozók eddig még nem tapasztalt erővel a történelem színpadán.

Az új erők megjelenése igen erősen befolyásolja a költők eszmei fejlődését, politikai állásfoglalását. Másként jelentkezik ez természetesen a tizen-nyolcadik század utolsó évtizedeiben, a preromantika nagyjainál, másként a romantika első nagy nemzedékénél, akiknek költői forradalma a francia forradalom éveiben terebélyesedik ki, s ismét másként a fiatalabb nagy nemzedékénél, Shelley költői körénél, akiknek rövid, üstököszerű költői pályája a napóleoni háborúk, a waterlooi csata, a bécsi kongresszus utáni időszakra esik.

Robert Burns esetében az összefüggés meglehetősen világos. Az ő művészetében, mint már láttuk, a legjellegzetesebben mutatkozik meg a felvilágosodástól a romantika felé való átmenet, vagyis a preromantika. Forradalmisága közvetlenül ható, az eleven élettel kapcsolatot tartó erő.

Költészetének fontos része az, melyben a kizsákmányoltak gyűlölete izik a földesurak ellen. Ez két okból is természetes. Egyfelől azért, mert Burns nem is az arisztokráciával kompromisszumot kötve uralkodó burzsoázia Angliájában él, hanem Nagy-Britannia iparilag és mezőgazdaságilag fejletlenebb vidékén, Skóciában, ahol a földbirtokos osztály éppen ezekben az időkben tér át a kapitalista termelés módszereire. Másfelől azért, mert Burns apja is, ő maga is életük nagyobb részében kis földbérletet művelő parasztok, s így közvetlenül a bőrén érzi a nagybirtokosok mohóságának következményeit. A »Twa Doys« című versben ez a gyűlölet a népi romantika jellegzetes módján szólal meg, az »Address of Belzebub«-ban a hang élesen satirikus, sőt olykor fenyegető. A kettő között az árnyalatok számos variációját találjuk. Lényegében ide tartoznak még azok a versei is, amelyek nem közvetlenül

mutatják az urak elleni állásfoglalását, hanem csak közvetve, mint pl. a peszsimista »Man was Made to Mourn«, melyben az iga húzásának reménytelen szűrkeségébe beletörődött paraszt szomorúsága fejeződik ki, vagy a sokat vitatott »Cottar's Saturday Night«, amelynek humanizmusa, az uralkodó osztály életmódjának elítélése, állásfoglalás a paraszt erkölcsi magasabbrendűsége mellett.

Patriotizmusának hangjában nem az a lényeges, hogy skót származásából következő Stuart-pártisága nem a helyes irányba mutat, hanem az, hogy William Wallace az eszményképe, akinek harcában a nemzeti szabadságért vívott küzdelem összefonódik a zsarnok-ellenességgel. Skócia az ő számára a szabadság földje, melyet az urak adtak el az angoloknak (Their Groves o' Sweet Myrtle, Farewell to a' our Scottish Fame, Scots Wha hae). A francia forradalom eseményei pedig tovább vitték költészetét a hazafiság és a forradalom összefüggéseinek olyan megsejtése felé, melyhez hasonlót az egész angol romantika költészetében egyedül Shelley-nél találunk (Ode for General Washington's Birthday, The Tree of Liberty).

Költészetének legfontosabb részét azonban dalai teszik. Ezekben gazdagon nyilvánul meg a romantikának két igen lényeges vonása, a néphez való fordulás és a természetábrázolás frissesége. Mint népdalgyűjtő és mint dalköltő egyaránt tudatosan törekszik az egyszerűsége. Módszere a régi görög aoidosok, a középkori jongleurok és vagánsok, a kelta bárdok és minstrelek módszerével tart rokonságot, meglévő dallamokra formálja verseit és gyakran felhasznál közszájon forgó sorokat, részleteket, refréneket. A legjobb példa erre az »Auld Lang Syne«, melyet az egész angolul beszélő világon azóta is népdalként énekelnek, s amelynek refrénje ilyen eredeti népi átvétel. De akár szellemesen gyöngéd, akár hamiskásan pajzán vers, akár víg bordal, akár népi babonát megelevenítő költemény, nem üt el a népdaltól. Könnyedsége, játékosága, érzelmessége, mely azonban soha nem csúszik át érzelgőségbe, nyelvi egyszerűsége teszi ezt a közelséget.

Természetleíró verseiben a skót hazai táj szépsége rajzolódik az olvasó szeme elé (Yon Wild Mossy Mountains, As I Stood by Yon Roofless Tower). Máskor a természet pompájának leírása csak háttér, hogy a költő gyöngéd szerelmének harmonikus aláfestése legyen (Flow Gently Sweet Afton). A mindennapi életben s annak dolgaiban megnyilatkozó szépség, a wordsworthi »wonder« előképei azok a versek, amelyekben a szántó-vető életének apró eseményeit eleveníti meg (To a Mouse, To a Mountain Daisy).

Két nagyobb terjedelmű költői alkotásában, a »The Jolly Beggars«-ben és a »Tam o'Shanter«-ben szinte összegezve jelenik meg minden, ami romantikus vonás Burns költészetében. Az előbbiben a féktelen jókedv és a minden köteleket megvető, szinte anarchisztikus jellegű lázadás jellemzi a nép legnyomorultabbjainak, a számkivetett páriáknak dacos, víg mulatozását. Erre a versre gondolt elsősorban Matthew Arnold, a tizenkilencedik század második felében élő angol kritikus, amikor ezt az igazságtalan jellemzést adta Burns-ről: »Burns is a beast, with splendid gleams.« (Burns vadállat, akinek ragyogó felvillanásai vannak.)

A »Tam o'Shanter«-ben mindazt megtaláljuk, ami a Walpole-féle gótikus regény óta a reakciós romantika elengedhetetlen fegyvertára: titokzatos éjszakai lovaglás, ódon templomrom, ördögök, boszorkányok, borzalmas rém-

ségek. Az egész az azonban átlengi az a józan népi humor, amely a borzalmában észreveszi a groteszket. Burns maga is elismeri, hogy nem hisz az efféle dolgokban, de erős hatással vannak a képzeletére.

Politikai haladás és költői forradalom egészen más módon találkoznak a preromantika másik nagyjának, Willam Blake-nek művészetében. Burns forradalmárrá nő élete folyamán, de a költői forradalom csak annyiban válik nála tudatosná, hogy érzi a népköltő elhivatottságát és nem engedi magát eltéríteni a népies iránytól. Persze ez sem csekélység a klasszicizáló ízlés uralmának idején. Burns elveti a klasszicizáló formákat, mert nyúgnak érzi őket, Blake a racionalizmus egésze ellen lázad.

Könnyű volna ezek után úgy egyszerűsíteni a dolgot, hogy Burns jelenti a preromantika haladó vonalát, Blake pedig a haladásellenesét. De ez nem így van.

Burns kelta származású. Blake pedig nem az. Ez is mutatja, mennyire felületes az a megállapítás, hogy »a kelta ember vérében van a lázadás a tények zsarnoksága ellen«. Ha ez így volna, Blake lenne a legigazibb kelta az angol irodalomban, inkább mint Moore és Wilde, Yeats és Joyce. Életművén érzi Swedenborgnak, a felvilágosodás százada felvilágosodás-ellenes, misztikus svéd filozófusának a hatása, bár később megtagadja ifjúkori bálványát és egész könyvet ír ellene (*The Marriage of Heaven and Hell*). Blake egyik kedvelt mondása: »All things exist in the human imagination« (Minden dolog megvan az emberi képzeletben). Ismeretes, hogy gyermekkorában hazudozónak bélyegezték és megverték, mert képzelőereje olyan erős volt, hogy vízióiról mint megtörtént eseményekről beszélt.

Nála jelentkezik először a romantika egyéniség kultusza is, ez a vonás, mely jellegzetes módon hiányzik az angol romantika nagy költőiből, az egy Byron kivételével, akinél viszont annál erősebben jelentkezik. Blake-nek már terveiben is benne van az egyéniség kiélésének igénye, egyszerre akar festő és költő, rézmetsző és könyv-illusztrátor lenni.

Blake költészetében már tudatosabban jelentkezik a klasszicizmussal való szembenállás. Ő már tisztában volt vele, hogy művészete újat jelent az előző koréhoz képest.

Költészete misztikus, de nem annyira a középkor ihleti, mint a renaissance, még pedig nemcsak Shakespeare, hanem a többi Erzsébet-kori költő is, első sorban a kor legnagyobb lírai és epikus költője, Edmund Spenser. Az 1783-ban megjelent »Poetical Sketches« tulajdonképpen az első romantikus versgyűjtemény az angol irodalomban.

A »Songs of Innocence« költője a gyermekekről írja legszebb sorait. Ezekben a versekben nem szabad gyermekek számára irt irodalmat keresni. Tiszta egyszerűségük a gyermeklélek mélységes ismeretéről tanúskodik, Blake, költészetének ebben a szakaszában, a gyermek lelkét az emberiség távoli gyermekkora szimbólumának érzi. Ugyanakkor a gyermeki látás felé való fordulás, bár sok áttétellel, a burnsi népiesség megfelelőjének tekintethető. Szép példa erre a kettős értelemre a »Laughing Song« című költemény, mely ujjongva fedezi fel a zöld erdők, mezők szépségében, a tücsök ciripelésében, a madarak dalában s a gyermekek vidám kiáltozásában a lét értelmét. Ide kívánczik a már említett példa a szabadságot jelképező Jeruzsálem megalapításáról Anglia földjén (*And did those feet...*).

A természet sem a maga közvetlen valóságában jelentkezik, hanem valami átszellemiesített lényeg keresésében (To Spring, The Fly, The Tiger). A »Songs of Innocence« párja, a »Songs of Experience« még misztikusabb. E kötet verseiben Blake átéli az emberiség büntudatát, hangot ad olyan fájdalomnak, amelyeket előtte senki meg sem kísérelt megszólaltatni. De ebben a kötetben sem távolodik el annyira a valóságtól, hogy ne éreznénk a misztikum ellenére is a látásmódjában megnyilatkozó természetességet.

Blake a szabadság és a szerelem éneke is, s mint ilyen, egyenesen Shelley előfutára. Még a sokszor érthetlenségig jelképez, úgynevezett prófétikus könyveiben is feltör ez a szabadságszeretet (America, Urizen, Visions of the Daughters of Albion).

Miszticizmusának és szabadságszeretetének, vallásosságának és demokracizmusának sajátos kettősségében mutatkozik meg először az angol irodalomban a romantika kettős arca. Mégis kétségtelen, hogy költészetében ott a romantikus költői forradalom és ott vannak az emberi haladás eszméi. Beteges érzékenységében ugyanakkor ott találjuk a modern dekadencia őst, a pusztulás, a halál hangulatát (The Sick Rose). Az ő műveiben egyformán ott lappang az, ami Wordsworth egyszerűségében, Coleridge miszticizmusában, Shelley szabadságszeretetében és Keats szépségzajongásában kap gazdagabb árnyalatokat.

Wordsworth költészetében is igen könnyű annak a bizonyítása, mennyire összefügg az angol romantikusoknál az irodalmi és politikai forradalom. William Wordsworth-ról tudjuk, hogy kezdetben a francia forradalom lelkes híve volt, 1791-ben maga is Párizsban élt és részt vett a forradalomban, később azonban megtagadta forradalmi elveit, és életét mint konzervatív költő és poeta laureatus fejezte be.

Wordsworth jelentősége igen nagy az angol és az egész európai romantika történetében. Egészen téves képet kapnánk erről, ha csak Shelley és Byron szenvedélyes támadásainak alapján alkotnánk róla véleményt. Byron és Shelley támadásai ugyanis már a republikánus elveit megtagadó, költészetének delelőjén túljutott, s meglehetősen unalmas, didaktikus poétává váló Wordsworth-öt érik. Pedig a fiatal Wordsworth, ahogyan ezt egyébként Shelley egyik támadó szonettjéből is kiolvashatjuk (To Wordsworth), nagy költő volt. Olyan nagy, hogy az angol irodalomtörténetek a legnagyobbak közé helyezik, Milton mellé, Shakespeare közelébe.

Arthur Compton-Rickett angol irodalomtörténész, miután megírja, hogy Wordsworth műveinek legjobb része 1796 és 1808 közé esik, s amit azután írt haláláig (1850), abban már csak helyenként csillan meg az igazi génusz, a következőket mondja: »Roughly speaking, one may say that the decline of his poetic inspiration and the decline of his revolutionary enthusiasm synchronised. The Republican Wordsworth is the great Wordsworth; the Tory Wordsworth is the second-rate and third-rate poet.« (Nagyjából szólva, az ember azt mondhatná, hogy költői ihletének hanyatlása és forradalmi lelkesedésének hanyatlása egyidejűek. A republikánus Wordsworth a nagy Wordsworth; a tory Wordsworth a másodrangú és harmadrangú költő. A. Compton-Rickett: A History of English Literature, London, 1938. 308. l.)

Témánk szempontjából tehát bennünket elsősorban Wordsworth költészetének 1808-ig terjedő szakasza érdekel.

Wordsworth-nél teljesedik ki az angol költői nyelv forradalma. Burns azért ír a nép nyelvén, mert számára ez a természetes írásmód, Blake egyszerűsége néha stilizálnak hat, s későbbi írásaiból fokozatosan eltűnik ez az egyszerűség, hogy helyt adjon megfejthetetlen bonyolultságoknak. Wordsworth azonban tudatosan törekszik arra, hogy egyszerűen, világosan, mindenki számára érthetően írjon. Költői formáit az Erzsébet-kor nagyjaitól veszi át, érces csengésű sorai Miltonnal rokonítják, de a szonett és az elégia nyelve az ő költészetében egyszerűbb, természetesebb, a mindennapi ember beszédéhez közelít Spenser és Shakespeare képekkel zsúfolt, hasonló formában írt verseihez képest.

Wordsworth nem paraszt, mint Burns, hanem polgár. De pályája kezdeti szakasza nagyon közel érzi magát a néphez, az egyszerű ember mindennapi életéhez, örömeihez, gondjaihoz, problémáihoz. Humanizmusa csak ritkán siklik át érzékenységbe. Ebből a szempontból nem a legjobb példa a nálunk leginkább ismert »We are seven« című költeménye. Sokkal jobban jellemzi költészetének ezt az oldalát a »The Solitary Reaper« vagy a népballadához közelálló »Lucy Gray«.

Mint minden angol romantikusnál, Wordsworth-nél is igen fontos szerepe van a természetnek. Természetfelfogása rokon a Shelley-ével, ő is intellektualizálja a természetet. Egészen más oldalról indul azonban el, mint későbbi nagy ellenfele. Nála a dolgok lényege a harmónia és a béke. Számára egy kis virág, egy szép táj a természet üzenete az emberhez; örülni tud egy szép napfelkeltén, a tavasz ébredésén (Daffodils, Upon Westminster Bridge, To a Butterfly). A szerelem is része a harmonikus világrendbe való beilleszkedésnek (She was a Phantom of Delight). Ennek a természetszemléletnek a korai évek erős republikánizmusa ad izzást. A későbbi Wordsworth veszít az ábrázolás biztonságából. Amint mélyebbre hull a konzervatív világnézet örvényébe, úgy válik frissesége lapos moralizálássá, még később kellemetlen didaktikává.

Valamennyi kortársa közül ő a legkevésbé vizionárius hajlamú, ez megmenti Blake vagy Coleridge miszticizmusától, de akadályozza, hogy eljusson Shelley vagy Keats elragadtatott, lelkes páthoszáig. A köznyelvi kifejezések irodalmivá tétele, gazdag tárházának felhasználása azonban az ő érdeme az angol romantikában, e téren egyedül Burns mérhető hozzá.

Költészetének tragédiája, hogy világnézeti szilárdsága nem állta ki az idő próbáját. Nála bizonyosodik be leginkább, hogy a költő elfordulása a progressziótól óhatatlanul azzal a következménnyel jár, hogy költészete is fokozatosan elsekélyesedik.

Tulajdonképpen ez az, amiben rokonok Coleridge-dzsál, természetük minden különbözősége ellenére is. Coleridge is a francia forradalom lelkes rajongójaként indul el. Későbbi sógorával, Robert Southey-val, Byron majdani legfőbb ellenfelével együtt szövik a terveket, hogy Amerikába kivándorolva utópisztikus-kommunistikus közösséget alakítanak. A »Pantisocracy« ugyan nem valósult meg, de Coleridge és Southey 1794-ben tragédiát írnak Robespierre bukásáról.

Coleridge kezdettől fogva világtól elvonuló, ábrándozó természet, aki hajlamos a terméketlen álmodozásra. A jelenkor problémáitól való elfordulás, mely a romantika igen sok alkotójára jellemző, rá vonatkozik legerő-

sebben az angolok közül. Nála azonban ebben az elvágyódásban nem a múlt iránti érdeklődés felébredése dominál, mint nagy prózaíró kortársánál, Walter Scott-nál, hanem a természetfölöttinek, a hátborzongatónak a kedvelése, ami a német romantika kései korának jellegzetes írójához, E. Th. A. Hoffmannhoz közelíti.

Már a kilencvenes évek második felében írt verseiben is elvont, vallásos szimbólumokban fejezi ki magát. Legnagyobb alkotásának, a »The Ancient Mariner«-nek bonyolult szimbolikája gyöngíti ugyan meggyőző erejét, de a műből így is megrázó erővel tör ki a harmonikus élet utáni igény.

Hajlama a filozófiai elvontságok felé különösen megerősödik akkor, amikor németországi utazása során tanulmányozni kezdi a német idealista filozófiát. Betegségének kínjai elől ópium-mámorba menekül, s ekkor teljesen elszakad a valóságtól. Már a századforduló táján nyíltan szemberfordul hajdani demokratikus elveivel, az »Ode to France« c. vers megtagadása addigi politikai eszményeinek. A forradalmi elvekkel való szembefordulás néhány év alatt nála is a költői erő hanyatlását eredményezte, ez a folyamat sokkal rövidebb, mint Wordsworth-nél, hiszen közrejátszik benne az egyre inkább elhatalmasodó ópium-szenvedély.

Miszticizmusa más jellegű, mint a Blake-é. Blake sohasem tagadta meg demokratizmusát, magányosan győtrődve, senki által nem értve, angyalokkal társalogva kereste a választ az emberiség nagy kérdéseire. Coleridge miszticizmusa öncélúvá válik, álmok, rémlátomások kusza szövedékévé. Amit ezután alkotott, abból legfeljebb egy-két prózai művében akadnak részek, melyek jelentősek az angol irodalom fejlődése szempontjából.

Költői és politikai forradalom kapcsolata ismét más jellegű a romantika második nagy nemzedékénél. Byron és Shelley a nyugat-európai romantika leghaladóbb jelenségei.

Byron, Shelley és Keats kora már a tizenkilencedik század tízes és húszas éveire esik. Az a másfél évtized, ami elválasztja őket a fiatal Wordsworth-tól és Coleridge-től, sok változást hoz Agliában. Napóleon bukása és a waterlooi csatát követő bécsi kongresszus egész Európában a reakciós erők győzelmét hozta magával. A szent szövetség rendszerének kialakításában Nagy-Britanniának komoly szerepe van, bár az angol politika óvatosan távol tartotta magát az orosz—porosz—osztrák szerződésbe való formális belépéstől. De az angol kormányok politikája éppen úgy a haladó erők ellen fordult, mint a kontinentális monarchiáké.

A háborús konjunktúra megszűnésével súlyos munkanélküliség bontakozik ki a szigetországban, a kialakult kapitalizmus Angliája szembenéz első gazdasági válságával. A reakciós gabonatörvény keresztülerőszakolása a parasztságot érinti súlyosan. A radikálisok programjában megjelenik az általános választójog követelése. 1819-ben Petersfieldben, a nagy ipari központ, Manchester egyik külvárosában tüntetés van, a kormány lovasrohammal oszlatja szét a felvonulókat, ez a hírhedt »peterlooi vérengzés«. A következő évek reakciós törvényei a föld alá szorítják a tömegek jogaiért harcoló mozgalmat.

A korai, ösztönös munkásmozgalmak kezdetben nem látja világosan a bajok okát, s a gépekben keresi az ellenséget. A ludditáknak nevezett géprombolók komoly nehézségeket okoznak, a gyárosok veszélyben látják profitju-

kat. Törvénytervezet készül, mely a gépek megrongálóit halálbüntetéssel sújtja. A törvényjavaslat a Lordok Háza elé kerül, s ott egy fiatal arisztokrata ebben az ügyben mondja el szűzbeszédét. Azzal döbbsenti meg a hatalom urait, hogy ragyogó okfejtéssel kiáll a munkások védelmében. Ez az ember lord Byron, aki az irodalomban már korábban megmutatta oroszán-körmeit, keményen visszavágott a fiataalkori költeményeit túl szigorúan bíráló kritikusoknak (English Bards and Scotch Reviewers). Egy későbbi beszédében az elnyomott írek szabadságát védelmezte. Azok, akik Byron politikai és irodalmi nézeteit veszélyesnek tartották, lesték az alkalmat, hogy lesújtssanak rá. A »Childe Harold's Pilgrimage« első két énekének megjelenése (1812) országos, sőt európai hírű költővé teszi. Ellenségei egyelőre tehetetlenek a fiatal költő népszerűségével szemben. Azután elkövetkezik Byron házassága, s rövid idővel rá a botrányos válás. Az alkalom elérkezett. Az uralkodó körök olyan vihart támasztanak, hogy Byron az önkéntes száműzetést választja. Svájci és olaszországi tartózkodása idején is szoros kapcsolatot tart fenn a radikálisokkal. Olaszországban együttműködik az Itália felszabadításáért küzdő carbonari mozgalommal. Pisában Shelley-vel és Leigh Hunt-tal együtt folyóiratot indít, hogy külföldről gyakorolhasson hatást hazája irodalmára. 1823-ban kitör a görög szabadságharc. Byron most bebizonyítja, hogy életét is oda tudja adni a szabadságért, s 1824-ben Missolonghi-nál harcra kész csapatok között éri utól a halál.

Byron költészetében a romantikának egy olyan vonása kerül előtérbe, amelyről az eddig tárgyalt angol romantikusoknál kevés szó esett, a költői individualizmus. A »Childe Harold's Pilgrimage«-ben jelenik meg először a byroni hős alakja, akit azután új meg új oldaláról látunk megvilágítva epikus műveiben és lírai költeményeiben, s legteljesebben Byron főművében, a befejezetlensége ellenére is tökéletes remekművet jelentő »Don Juan«-ban. Lehetetlen volna ennek a rövid áttekintésnek a keretében akár a byroni hős alakját elemezni, akár mindarról írni, amit az európai irodalomtörténet ma is szívesen nevez byronizmusnak. De ez nem is cél. Elég itt csak annyi, hogy a byroni hős magatartásában pregnánsan jelentkezik az európai romantika kétarcúsága. A tömegek iránti szeretet és a magános individualista gőgje, a kiábrándultság és a haladásba vetett hit, a magányba menekülés és a reakció ellen vívott harc elemei keverednek és megférnek egymás mellett a byronizmus kereteiben. Persze a byroni hős magánya egészen más, mint Coleridge misztikus elmélyedése. Byron-ban a kor állapotai fölött érzett keserűség érleli meg a világból való kiábrándulást, a helyenként eluralkodó pesszimizmust. Az a világ, amelyet gyűlöl, már nem a francia forradalomé, hanem a Napóleon bukása után bekövetkező európai reakcióé. Byron végig törhetetlen híve a haladásnak, kételyei ezt a hitét nem érintik, s nem csökkentik nyílt kiállásának erejét a szabadság eszméi és a szabadságért vívott harc gyakorlata mellett. Világfájdalmának filozófiai gyökere éppen az, hogy a reakciós erők uralma idején nem lát kiutat, csak a magános lázadását. Egyik-másik művében az ilyen magános lázadó erkölcsi fölényét mutatja meg a megalkuvókkal szemben (Manfred, Cain). Élete főművében, a »Don Juan«-ban azonban kilép az elszigeteltségből és tajtékozó haraggal támadja, sziporkázó szellemességgel sújtja le a hatalmasokat.

A »Don Juan« egyike a romantikus költészet legnagyobb, eszmeileg is legtisztább alkotásainak. Ellenségei erkölcstelenséggel vádolják a mű sikamlós részletei miatt, ő azonban válaszában kifejti, hogy soha ennél morálisabb költeményt nem írtak. Előszónak is beillő verses ajánlásában gyilkos gúnynyal sújtja le politikai és irodalmi ellenfeleit, a Castlereagh-féle reakciós politikusokat, Wellington herceget, a petersfieldi mézszárlás főfelelőst, és a reakciós rendszer szolgálatába szegődő tavi-költőket, elsősorban a poeta laureatust, Robert Southeyt.

Lírája — ide számíthatjuk két nagy elbeszélő költeményének betét dalait is — nem népies, a szónak sem burnsi, sem wordsworthi értelmében, nem is misztikus, mint Blake vagy Coleridge költészete. A múlt idézésének nyomait itt-ott felfedezhetjük a »Hebrew Melodies« egyik-másik darabjában. A byroni líra legfontosabb vonása a szépség és a szabadság iránti rajongás (*She Walks in Beauty, Stanzas for Music, Rousseau—Voltaire—our Gibbon*). A természet szépségének felejthetetlen sorokat szentel talán legismertebb lírai versében, a »Childe Harold's Pilgrimage« első betétjében, az »Adieu, adieu, my native shore« kezdetű, s magyar fordításban »Childe Harold búcsúja« címen ismertté vált költeményben.

Megrázó utolsó verse az európai líra legnagyobb alkotásai közé tartozik. Missolonghiban született meg, 1824 januárjában, két és fél hónappal Byron halála előtt, mint a címe is mutatja, harminchatodik születésnapján (*On this day I complete my thirty-sixth year*). Összegezi benne életét, kínzó magányát és lelkes szabadságvágyát, üdvözli Hellasz felébredt szabadságát és megjósolja magának a hősi halált.

Byron költészetének európai visszhangja messze a legnagyobb az angol romantika költői közül. Az angol romantika eddigi termésének haladó hagyományaihoz azonban Byronnál sokkal több köti Shelleyt. A költői hivatás és a haladó politikai állásfoglalás kapcsolata is az ő költészetében a leg-törőftlenebb. Mentesen a byroni individualizmus szélsőségeitől, tiszta és alapos politikai tájékozottsággal, harcos elvi forradalmisággal indul el pályáján, s ezek a jellemző vonásai végig megmaradnak. Ezek a vonások nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy Shelleyt tartjuk ma az egész európai romantika legkiemelkedőbb géniuszának.

Shelley mindenekelőtt azzal üt el a romantika legtöbb képviselőjétől, hogy harcos és tudatos atheista. Atheizmusa persze nem épül materialista talajra, világnézetében sok a pantheista vonás, mely azonban nem a német idealista filozófiából, hanem a platonizmusból, pontosabban annak Shaftesbury tizenharmadik századi angol filozófus bölcséletében megnyilvánuló változatából ered. Innen ered egyébként Shelley-nek a görög irodalom és művészet iránti rajongása, amely az angol romantika többi nagy lírikusai között csak Keats-nél található meg.

Rövid élete, a »Necessity of Atheism« megjelenését követő oxfordi kicapástól kezdve az apjával vívott harcokon, a szerencsétlen első házasságon, a Mary Godwinhoz fűződő viszonyán, az önkéntes száműzetésen, a svájci és olaszországi politikai és irodalmi harcokon át a »The Liberal« c. folyóirat tervéig és a hirtelen halál által félbeszakított költői munkáig, a törhetetlen szabadságszeretet és forradalmiság jegyében zajlik le. Költészetének középpontjában két dolog áll, a természet és a szabadság, de ez a kettő tulajdon-

képpen egy, hiszen Shelley számára a természet a szabadság jelképe, pantheizmusa ebben mutat túl a neo-platonista filozófián.

Shelley az angliai és az európai eseményeket egyaránt a következetes forradalmár szemével nézte. Versben támadja a petersfieldi vérengzés értelmi szerzőit (Lines written during the Castlereagh Administration), s forradalmi megmozdulásra hívja fel Anglia férfiai (Song to the Men of England). Feleségének, Mary Godwin-nak, a »Political Justice« szerzője lányának emlékezéseiből tudjuk, hogy Shelley felélénkült, mint a sas, ha valamelyik európai országban fellobbant a szabadság-mozgalom. Odát írt az 1820-as spanyol forradalom kitörésének hírére (Ode to Liberty), ódában köszöntötte a nápolyi nép felkelését a Bourbonok ellen. A görög szabadságharc hírére született meg »Hellas« című drámai költeménye, saját levelének tanúsága szerint a nagy görög tragédiáíró, Aiszkhülosz »Perzsák« című darabjának hatása alatt. Tragédiái, a romantikus korszak legnagyobb drámai alkotásai is ebből a szenvedélyes szabadságszeretetből születtek meg. A »Prometheus Unbound« szintén aiszkhüloszi témát dolgoz fel, de nem elégíti ki a görög költő megoldása, aki kiengesztelődést hoz létre Zeus és Prométheusz között. Shelley darabjában Demogorgon, a történelmi haladás jelképes alakja, letaszítja trónjáról a zsarnok Jupitert és megszabadítja Prométheuszt láncaitól. Másik drámája, a »Cenci« lobogó gyűlölettel támadja a zsarnokság mindenfajta megnyilvánulását, legyen az a politikai vagy a vallási, az apai vagy a szerelmi hatalomvágy szülötte. Nagyszabású elbeszélő költeményei (Queen Mab, The Revolt of Islam) jelképekben gazdag, szimbolikus ábrázolásai a zsarnokság és a szabadság harcának a történelemben.

Nincsen olyan nagy szakadék Shelley közvetlen forradalmi hangulatú versei és aetherikus, távoli, elvont finomságokkal teli természetleíró lírája között, mint ahogy sokan hiszik. Hiszen a természet jelenségeit Shelley intellektualizálja. Számára a természet erejének, hatalmának, szépségének megnyilvánulásai mind a szabadság jelképei. Jekép a felhő, a pacsirta, a nyugati szél (To a Skylark, The Cloud, Ode to the West Wind). A szerelem is két ember egyesülése a természet rendje szerint, mely egymáshoz húzza a szerelmesek érzéseit (Indian Serenade, Love's Philosophy).

Elvont, szenvedélyesen rajongó, természetleíró líráját és konkrét szabadságharcra felhívó költeményeit legjobban az »Ode to the West Wind« sokat idézett befejezése köti össze:

*»Be through my lips to unawakened earth
The trumpet of a prophecy! O, Wind,
If Winter comes, can Spring be far behind?«*

(Tóth Árpád fordításában: Ajkam szavából prófétás varázs Kürtöljön az alvóknak! Oh, te Szél! Késhet a Tavasz, ha már itt a Tél?)

Hogy a költő próféta is, akinek fel kell ráznia az alvókat, azt Shelley mindvégig vallja. A költészet kérdéseivel foglalkozó vitairata, »A Defence of Poetry« azt mondja: »Poets, according to the circumstances of the age and nation in which they appeared, were called, in the earlier epochs of the world, legislators or prophets: a poet essentially comprises and unites both these characters.« (A költőket, a kortól és nemzettől függően, amelyhez tartoztak, a világ legkorábbi korszakaiban törvényhozóknak vagy próféták-

nak nevezték: a költő alapján véve magában hordozza és egyesíti mind a két jellemvonást. P. B. Shelley: *A Defence of Poetry*, London, é. n. 71. l.)

Nemcsak ideológiai állásfoglalásaiban következetesebb Shelley Byronnál, hanem a költészet céljának, s ezzel összefüggően a kor irodalmi áramlatai jelentőségének felmérésében. Byron az egyetlen a tárgyalt költők közül, aki a klasszicizmus hívének vallotta magát, s Pope-ot többre tartotta Shakespeare-nél. Szerencsére azonban költészetének mégis sokkal több köze van Shakespeare-hez, mint Pope-hoz. Byron európai népszerűségében nagy része volt nem éppen előre mutató vonásának, szélsőséges individualizmusának is, mely nagy hatással volt a kor entellektüeljeire. Shelley, noha kortársai kevésbé ismerték, mint Byront, mégis a kor igazi vezéralakja, legnagyobb költője. Ebben nem kis része van nagyobb elvi következetességének, etikai és esztétikai tisztázottságának.

Már az eddigiek is megmutatták, hogy különböző felfogású, különböző egyéniségű emberek együtt vihetnek diadalra egy irányt, ha megvan bennük — legalábbis költészetük egy szakaszában — a közös lelkesedés az emberi haladás akkor soron levő legfontosabb lépése iránt és ez párosul a költői témák és eszközök rokonságával. Az angol romantikusok esetében ez a közös elvi vonal a politikai demokrácia.

Már esett szó az eddigiek során arról, hogy a szélsőséges individualizmus az angol romantika nagy költői közül csak Byron költészetében jut kifejezésre. Shelley-nél ez a vonás majdnem teljesen hiányzik, az ő szabadsághősei nem magános lázadók, hanem jelképek. A nagy költői triász harmadik tagja, John Keats pedig tudatosan szembefordul az individualizmussal. Az a véleménye, hogy a költő a legköltőietlenebb dolog a világon és egyéniségének fel kell olvadnia költészetében.

John Keats rövid, eseménytelen életében kevesebb figyelmet keltett, mint az angol romantika bármelyik költője. A paraszt Burns, a polgári származású Blake, Wordsworth és Coleridge, az arisztokrata Byron és Shelley mellett ő képviselné a városi plebejusokat (az apja fuvaros volt Londonban), de ez kevés nyomot hagy művészetén. Életén annál inkább, öröklött tüdőbaja vitte a sírba huszonhat esztendőskorában. Keveset foglalkozott politikával, bár Shelley-hez és különösen Leigh Hunt-hoz fűződő barátsága nem hagy kétséget afelől, hogy milyenek voltak politikai nézetei. Leigh Hunt, a „*The Examiner*» című folyóirat szerkesztője közölte először Keats verseit, ő ismerte fel először mind Shelley, mind Keats kivételes tehetségét. Leigh Hunt lapjában megtámadta a régens-herceget, a későbbi IV. György királyt, aki ebben az időben már az elmebeteg III. György helyett a tényleges uralkodó volt. Ezért két évi börtönre ítélték. Mivel Keats Huntnak ajánlotta első verseskötetét s ebben a kötetben egyik szonett egyenesen az ő kiszabadulását ünnepelte (*Written on the day that Mr. Leigh Hunt left prison*), a konzervatív sajtó csak az alkalomra várt, hogy üssön egyet a fiatal költőn. Az említett szonett egyébként így kezdődik:

„*What though, for showing truth to flatter'd state,
Kind Hunt was shut in prison, ...*»

(Szabó Magda fordításában: Hízelgők közt csak ő szólt igazat, A drága Hunt, hát börtön zárta be...)

Ugyanennek a versnek a további részében megjósolja, hogy Hunt híre messze túl fogja élni az őt elítélő talpnyalókat, akiket a többi között »wretched crew«, nyomorult népség jelzővel illet.

Mikor azután Keats kiadja az »Endymion« című elbeszélő költeményét, a »Blackwood's Magazine« és a »Quarterly Review« rosszindulatú, gyalázkodó kritikával illetik. Csak az »Edinburgh Review« és természetesen az »Examiner« áll Keats mögé. Hunt már akkor megjövendöli, hogy a legnagyobb angol költők egyike jelent meg az irodalmi életben. Shelley később a Keats halálát elsirató nagy költeményében, az »Adonais«-ban a »Quarterly Review« kritikáját teszi felelőssé a költő korai haláláért.

Keats pályafutása talán a legrövidebb a világirodalom valamennyi nagy művészeé között, csaknem valamennyi nagy művét 1819 körül írta s 1821-ben már meghalt. Költészetében, rövid életének mennyiségre nem nagy írói termésében és a korai halál által félbeszakított óriási lehetőségekben mindazt sűrítve találjuk, ami az angol romantika jellegzetessége. Irodalmi levelei az egész világirodalom legkitűnőbbjei közé tartoznak ebben a műfajban. Lírájának és elbeszélő költeményeinek pantheizmusa és platonizmusa Shelley-hez viszik közel. Ami azonban Shelley költészetének középpontjában a szabadság, az Keats-nél a szépség. Művészi hitvallását legjellegzetesebben legnagyobb ódáinak egyikének, az »Ode on a Grecian Urn« címűnek sokat idézett befejező soraiban találjuk meg:

*»Beauty is truth, truth beauty«, — that is all
Ye know on earth, and all ye need to know.«*

(Tóth Árpád fordításában: A Szép: igaz s az Igaz: szép! sose Áhítsatok mást, nincs főbb bölcsesség!)

Ezért és még néhány más hasonló helyért vallotta később a l'art pour l'art költészet őseül Keats-et. Csakhogy őt egy igen lényeges pont választja el azoktól, akik rá hivatkoznak, nála a szépség fogalma magasrendű, elvont erkölcsi eszmény, éppen úgy, mint Shelley-nél a szabadság. A szépség és az igazság azonosítása világot kormányzó törvény erejével ruhazza fel a szépséget. Minden, ami nem szép, megzavarja a szépségben uralkodó tökéletes harmóniát. A szépség és igazság harmóniájának megzavarása az elnyomás, a gondolat szabadságának rabszjira fűzése, s ez vétek a törvény ellen. A természet, az emberiség múltja mind csak alkalmas illusztráció Keats számára, hogy megmutassa ezt a legfőbb törvényt. Ezt mutatják felejthetetlenül tökéletes, Spenser és Milton hangját idéző szonettjei, ezt nagy ódái, az Ode to Autumn, Ode to a Nightingale, Ode on a Grecian Urn.

Viszonylag kevés szerelmes versének érzelmi skálája rendkívül gazdag, az elérhetetlen szerelmes utáni sóvárgástól (La belle dame sans merci) a beteljesülő érzéki szerelem vad mámoráig (Hush, hush!) minden hang megcsendül rajta. Még alig múlt el húsz éves, s már szembe kellett néznie a közelgő halál rémével, mindazt bele kell sűríttenie egy-két évbe, aminek az elmondásához másoknak évtizedek állnak rendelkezésére. Ez teszi költészetét olyan csodálatosan gazdaggá, szonettjeit szinte márvány-szobor-szerűen tökéletessé (When I have fears, Last Sonnet). Nagy ódáinak és néhány szonettjének nyelvi gazdagsága utolérhetetlen. Töredékben maradt »Hyperion« című alkotása méltó párja Shelley »Prometheus Unbound«-jának.

A keatsi elvontság persze nem buzdít közvetlen harcra az elnyomók ellen, mint Shelley szabadságharcos, forradalmi versei. Keats tömeghatása éppen ezért sokkal kisebb. Nála fejeződik be azonban az a folyamat, mely az angol romantika nagy költőiben egyre mélyül, a kifejezés tökéletesedése a képszerűség felé, s a költészet emberformáló, sőt társadalomalakító erejének elvi elmélyítése.

Keats költészetének formai tökéletességében, mondanivalójának elvontságában ott van az a pont, amelyen túl a romantika nem haladhat, Burnstől Keatsig mindent elmondtak az angol nép és az emberiség számára, mit romantikus költő elmondhatott.

A század húszas éveinek végén a romantika átadja helyét az új mozgalomnak, a realizmusnak. Az angol realizmus nem a romantika ellenére született meg, éppen azért, mert a romantika Angliában megőrizte haladó vonalát. Legfeljebb a romantika lassanként elavuló ábrázolási módszerét váltja fel az új, korszerűbb szemlélet. Amint az angol romantika nagyjai hasznosítják mindazt, amire szükségük van a klasszicizáló stílusban jelentkező felvilágosodás irodalmából, úgy válik legnagyobb képviselőiben az angol kritikai realizmus a felvilágosodás prózájának és a romantika lírájának modernebb, magasabb szintézisű örökösevé. A realizmus korában újra a prózáé a vezető szerep, a felvilágosodás és a romantika kettős öröksége ott van Dickens, Mrs. Gaskell, George Eliot, Charlotte Brontë művészetében. Ott van, bár rejtettebb összefüggésekben, Thackeray-nél is, de ennek részletezése már nem ennek a romantika kérdéseivel foglalkozó írásnak a feladata.

PÓSA PÉTER

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTÖRTÉNET ÉS A MŰFORDÍTÁS Néhány kérdése

Szinte már közhelynek számít, hogy a XIX. század második fele a természettudományok felvirágzásának korszaka. Nem lennének azonban igazságosak, ha nem fűznénk azonnal hozzá, hogy a természettudományoknak ez az ugrásszerű fejlődése nem korlátozódott pusztán a technikai fejlődésre, hanem rányomta bélyegét a tudományok egész területére.

Hegel és *Fichte* idealizmusa már kiélte erejét — utolsó lobbanásait a francia—német háború sodró nacionalista lelkesedésében észlelhetjük —, s a háborút követő kijózanodásban fokozatosan visszavonult az előnyomuló természettudományok elől. A természettudományok tekintélyét állandóan növelte gyakorlati hasznuk s az, hogy szinte felmérhetetlen távlatot tártak az emberiség elé. Ezzel párhuzamosan haladt a kiábrándulás a szellembe vetett ideális hitből s a szellemi tudományokból. Aláásta a szellemi tudományok tekintélyét az is, hogy a kibontakozó kereskedelem számtalan fogása, gyakorlati haszna meggyőzőbb volt az idealista világszemlélet minden vélt igazságánál. Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az idealizmus sokat ígérő, de keveset nyújtó szellemi értékeinél többet jelent a felszabaduló természeti erők lenyűgözése, ami az ember számára együtt jár a saját erőinek és ember-társai erejének a felfedezésével. A különböző szellemi irányok összezsapásából a természettudományok és a társadalomtudományok kerültek ki győztesen, mert a természettudományok mellett a szociológia a leginkább egzakt, a legtárgyilagosabb. Érthető hát, ha minden szellemtudományt a társadalomtudománynak rendelték alá, a szociológiát egyúttal társadalomkritikának is tekintették. *Saint Simon* tanítványa, a polgári szociológia apostola, *Auguste Comte* szerint az új tudományos módszer akkor lesz igazán eredményes, ha a természettudományok egzaktitását alátámasztják a feltörekvő proletárság legnagyobb kincsével, az ipari munka lemérhető értékeket alkotó erejével. Éppen ezért a szociológus önkéntelen szövetségese lesz a XIX. század minden forradalmi megmozdulásának. Ezzel válllvetve halad a természettudományok alkalmazott filozófiájának, a materializmusnak a térhódítása is: *Darwin* tanítása, majd tanítványainak materializmusa egyre jobban rányomta bélyegét a tudományok fejlődésére.

Az a szellemi irány, amely a természettudományoknak és a szociológiának rendeli alá a többi tudományokat, s a szellem jelenségeire is természettudományos magyarázatot keres, a polgári filozófia egyik nagyon elterjedt idealista irányzata, a *pozitivizmus* volt. A pozitivizmus elsősorban a feltörekvő polgárság bölcséleti szemlélete. Az »Aufklärung« természet-

világának, Rousseau »retournons à la nature«-jének elhangzása óta nem volt szellemi irányzat, amely ennyire hatalmába ejtette és tartotta volna a tudósokat.

A pozitivista tudós a történesek eredményeit, a tüneteket figyelte meg, s csak ezek törvényszerűségeit mutatta ki. Mindez tárgyilagosságot tételez fel: a pozitivisták induktív úton keresik az igazságot, mert úgy vélik, hogy csak az objektív indukció képes kiküszöbölni a többi idealista tudomány eredményeinek hibalehetőségét. A hibalehetőség pedig az volt, hogy az idealista tudóst befolyásolták egyéni meggyőződése, vallási, nemzeti, filozófiai előfeltételei. A pozitivista az adatok alapján támasztja fel a letűnt idők, saját magát a nemzetek felett állónak érzi, beállítottága vallás- és filozófiaellenes. Ám, amikor a pozitivista tudós azt hajtogatja, hogy lemond a filozófiáról, akkor voltaképpen a tényeket a filozófiai idealizmus alapján kísérli megmagyarázni. A filozófiának ilyen tagadása tehát voltaképpen küzdelem a materializmus tudományos filozófiája ellen.

Ami a tudományok összességére áll, az vonatkozik a szellemtudományokon belül különösen a történettudományokra. A kor történészei Hume-nak és az angol empirizmusnak természettudományos agnoszticizmusát alkalmazták. A történettudománynak ez az új iránya természetszerűen behatolt az irodalomtörténetbe is. Az európai romantika kora a nemzeti irodalom, a »Nationalliteratur« fogalmának a bölcsője, de melegágya annak a gondolatnak is, hogy Európa irodalmai együttest alkotnak, amelynek egyes részei egymással ellentétben állnak, vagy egymáshoz hasonlóak. Ez a romantikus nemzetköziség elfogadja azonban a nemzeti különbségeket, és arra törekszik, hogy megértse őket.

Az egyes nemzetek irodalma ezt a romantikát népi-nemzeti szükséglete és ízlése szerint vette és alakította át. Így a magyar romantika megtanította a litterátorokat világirodalmi kategóriákban gondolkodni, és arra oktatta őket, hogy recipiálják mind a klasszikus, mind pedig a romantikus irodalmak kiemelkedő alkotásait. Ezzel a sajátos magyar romantika meg is teremtette annak feltételeit, hogy irodalmunk legkiválóbb alkotásaival egyenrangú félként vonuljon be az egyes népek irodalma alkotta közösségbe.¹

A pozitivizmusnak innen kezdve már csak egy rövidke lépést kell tennie, hogy — éppen a társadalmi erők felismerése révén — tudatára ébredjen az európai irodalmak összetartozásának, egymásra utaltságának szellemi internacionalizmusára. Az irodalom kutatói előtt nyilvánvalóvá válik, hogy földrészünk szellemi egysége mindig megvolt, sőt az egység alapját képező érintkezés mindinkább elmélyült. Az irodalomtörténet — amellet, hogy maga is a részleteknek, az adatok gyűjtésének, a dokumentációnak tárulkozott fel —, a maga objektivitásra törekvő szemléletével a tárgyválasztásban, az egyes eredmények csoportosításával és felhasználásával a kifejező-készség színárnyalatában mindinkább pozitivistának bizonyult. Az irodalomtudósok keresték azt a néha könnyen kitapintható, néha csak fáradságos munkával feltárható vivőeret, amely népük irodalmát Európa, sőt az em-

¹ Vö. a Magyar Tudományos Akadémiának a magyar romantikáról rendezett vitáját, s itt is különösen Túróczi-Trostler József hozzászólásának befejező részét. M. T. A. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, Budapest, 1956.

beriség irodalmához fűzi. Egybevetik egymás mellett vagy egymástól távol élő, rokon, vagy egymásnak idegen népek irodalmának közös témáit, min-táit, költői alakjait, a forma, a stílus azonosságait, a közös mozzanatokat és szövegegyezéseket, egyszerűen mindazt, ami materiális része az irodalom-nak, ami két, vagy több nép irodalmában közös, vagy annak vélelmezhető.

Az irodalomtudománynak az az ága, amely ezeket a kérdéseket tanul-mányozza, az összehasonlító irodalomtörténet. E tudomány a XIX. század második felében fejlődött ki. Láttuk, hogy a pozitívizmus bálványa az eg-zaktság, módszere az indukció, eszköze pedig az anyagszerűség, a minden alapja, a matéria. Nos, az összehasonlító irodalomtörténet par excellence pozitivistá tudománnyá vált: éppen a tárgykörök, a tények, az anyagok összevetése révén azt remélte, hogy megközelítheti a természettudományok csodált és irigyelt egzaktságát, hiszen a költői alkotásban a legkézenfekvőbb az anyag, a mese tárgya, a forma, — ezeket lehet a legtetszetősebben vizs-gálni, összevetni anélkül, hogy sokat kellene törődni az alkotóval, az em-berrel. Az összehasonlító irodalomtörténet célja az, hogy felkutassa a leg-különbözőbb eredetű, a lehető legnagyobb számú tényeket, s ezeket minél meggyőzőbben meg tudja magyarázni. Másszóval, az összehasonlító iroda-lomtörténetnek — mintegy ellentétként a korábbi századok irodalmi össze-hasonlításával —, nincsenek esztétikai szempontjai, hanem csak törté-neti módszerei. Ugyanakkor azonban az összehasonlító irodalomtörténet — azt vizsgálva, ami az egyes nemzeti irodalmakban közös, kutatva kisebb egy-ségek, korok, nemzetek irodalmának felépítését —, olyan szellemi mozga-lommá válik, amely nem elkülöníteni, hanem összekapcsolni törekszik a nemzeti irodalmakat, keresi az utat az egységes világirodalom felé, meg-kísérli egyengetni egy új humanizmus útját.²

Ahhoz azonban, hogy az egyes nemzeti irodalmakat tanulmányozni és összevetni tudják, meg kell őket érteni. A megértés két úton történhetik: közvetlenül, a műalkotás nyelvén vagy fordítás útján. Az első széleskörű — gyakorlatilag szinte elképzelhetetlen — nyelvtudást tételez fel, a máso-dik a műalkotással kongeniális műfordítást.

Mindkét úton elindult az összehasonlító irodalomtörténet egyik első tuda-tos magyar művelője, Meltzl Hugó.

Meltzl a hazai németiségből származott. Ez a németajkú polgárság — amelyet korábban legfeljebb csak vallási ellentétek szabdalnak fel — a re-formkorban önmagával meghasonlott. A nagyobb rész önként és szívesen vállalta e korszak nemzeti politikájából a ráháramló politikai és kulturális feladatokat, a többiek azonban a magyar állam- és népeszménnyel szemben centrifugális irányt vettek fel.³

Meltzl Hugó az előbbi táborhoz tartozott.⁴ Felvidéki szász családnak Erdélybe szakadt ágából született Szászrégenben, 1846-ban. Német anyanyelv-

² Vö. F. Baldensperger: *Littérature comparée: le mot et la chose*, Revue de Littérature Comparée, 1921., valamint: Berczik Árpád: *Az összehasonlító irodalom-történet magyar kezdetei*, Acta Literária, 1958.

³ Pukánszky Béla: *Hegel és magyar közönsége*. Bp. 1932. 9. l.

⁴ Jellemző, hogy az erdélyi szász írókat ismertető lexikon nevét sem említi ugyanakkor, amikor atyjával s jelentéktelenebb testvérbátyjával, Meltzl Oszkár jogással részletesen foglalkozik. Vö. Trausch—Schuller: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen* 1902.

vét korán befolyásolta egy új benyomás: 10 éves korában a kolozsvári unitárius kollégiumba került, magyar szóra. Itt nemcsak a nyelvet tanulta meg tökéletesen, hanem megismerkedett irodalmunkkal is, és feltehetőleg itt jutott közel élete és irodalmi munkássága központi céljához és értelméhez: Petőfihez. Tanulmányait főiskolai fokon Németországban folytatta: 1864—66-ig a lipcei egyetemen tanulta a bölcséletet és a modern filológiát. Tanulótársai közül ki kell emelnünk *Nietzschét*. Ismerve ez utóbbinak ifjúkori Petőfi-rajongását, közelfekvő feltevésnek látszott, hogy a német filozófus Petőfit Meltzl utján ismerte meg. Mégis, újabb adatok azt tanúsítják, hogy Nietzsche érdeklődése Petőfi iránt korábbi keletű, mint ismeretsége Meltzl Hugóval.⁵

Az 1867—68. akadémiai év Heidelbergben találja. Itt először a protestáns teológiára iratkozik be, de a második félévben már ismét bölcsész. Tanárai közül a legnagyobb, életreszóló hatással *Adolf Holzmann* volt rá. Ő irányította a fogékony fiatalember figyelmét későbbi irodalmi koncepciója alapvető tételére, Goethe világirodalmi szemléletére. Meltzl boldogan és büszkén vallotta magát még évtizedek múlva is a kiváló germanista és szanszkrit-kutató tanítványának. Nem csekélyebb hatással volt rá az akkor ugyancsak heidelbergi diáknak, *Eötvös Loránd*nak a barátsága sem, aki nemcsak Meltzl természettudományos szemlélete kialakítását befolyásolta, hanem atyjának, a magyar kultuszminiszternek bölcséleti felfogását is közvetítette barátjának, s ugyanakkor felhívta atyja figyelmét a rendkívüli tehetségű egyetemi hallgatóra.

A következő évben fejezte be bölcsészeti tanulmányait. Életének ezt a jelentős mozzanatát Meltzl, aki minden erejét irodalmunk, különösen pedig Petőfi európai megismertetésének szentelte, nem is ünnepelhette meg méltóbban, minthogy — 22 éves korában — kiadta Petőfi 73 versét német fordításban.⁶

A következő éveket tapasztalatgyűjtésre, ismereteinek tágítására használta fel. Életének döntő éve 1872 volt: ekkor avatták Lipcsében bölcsész-doktorrá és ekkor pályázott Budapesten középiskolai tanári állásra, — eredménytelenül. Ebben az évben alapították az akkori Magyarország második egyetemét Kolozsvárott. Meltzl jóakarója, a nagyhatalmú kultuszminiszter, *Eötvös József* már több mint egy esztendeje halott, de utóda és veje, *Trefort Ágoston* ugyancsak ismeri a tehetséges és becsvágyó erdélyi fiatalembert, és 1872 szeptemberében kinevezi az új egyetem német nyelvi tanszékének rendes tanárává.⁷

A 26 éves Meltzl Hugó nagy lelkesedéssel látott egyetemi munkájához, de nem feledkezett meg a Petőfi-kutatásról sem. Cikkekkel, tanulmányokkal, élehangú vitairatokkal hadakozik a legnagyobb magyar költő hazai és külföldi elfogadtatásáért. Ennek a célnak a szolgálatába állította főművét

⁵ Meltzl és Nietzsche viszonyára l. *Lengyel Béla*: Nietzsche magyar utókorá, Bp., 1938.

⁶ Meltzl Hugó életére l. *Kerekes Sándor*: Lomnitz Meltzl Hugó, Bp. 1937. és *Barabás Abel*: Meltzl Hugó Petőfi tanulmányai, Petőfi Könyvtár, X. füzet, Bp. 1909.

⁷ Petőfi: Gedichte, Deutsch von H. von Meltzl, München é. n. (1868)

is. Ez irodalomtörténetírásunk szempontjából is fontos kezdeményezése, az »Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok« megindítása volt.⁸

Szerencséje is volt: a kolozsvári egyetemen professzortársa volt az országos, sőt világtekintélynek örvendő *Brassai Sámuel*, az utolsó magyar polihisztor, aki korát meghazudtoló frissességgel, szinte gyermeki ártatlansággal szemlélte a világot, és képesztette el fiatalabb kortársait eredeti elméleteivel, meghökkentő meglátásaival.⁹

Nos, ez a két ember — a maga nemében mindkettő külön — összefogott és 1876 decemberében Kolozsvárott megindították irodalmi újságjukat, az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat.

Milyen feladatokat tűztek ki maguk elé a folyóirat szerkesztői? A feladatokat és célokat Meltzl körvonalazza. A lap olyan modern tudomány-nal kíván foglalkozni, amely bölcsőben fekszik még: az összehasonlító irodalomtudománnyal, mert amint »az egyes individuum az ő embertársát a legkevesbé sem nélkülözheti, úgy az egyes népek sem élhetnek meg szakadatlan közeledés nélkül a szellemi vagy irodalmi téren«. Bejelenti, hogy a folyóirat soknyelvű, polyglott lesz, és eleve védekezik azok ellen, akik ezt a soknyelvűséget bizonyára támadni fogják. A kiváló külföldi tudós munkatársak csak azzal a magától értetődő feltevéssel engedhetik át szellemi termékeiket a magyar folyóiratnak, hogy eredeti tételeiket Meltzl-ék teljes egészükben mutatják be a magyar közönségnek, amely »úgyis csak magasabb, azaz polyglott műveltségű lehet«. A lap tehát tudományosan soknyelvű lesz, mert a magyar vezérnyelv mellett németül, franciául, olaszul, angolul és spanyolul is közöl majd cikkeket. Rámutat arra, hogy a magyar irodalomnak milyen nagy hasznára válik ez a soknyelvűség: a hazai irodalmi mozgalmakat közvetlenül mutathatják majd be a nagy világnak. »A magyar költészet és irodalom izoláltságán csak úgy lehet segíteni, ha minél sűrűbb összehasonlító és érintkezési pontokról gondoskodunk.«

De a folyóirat »csak az eredeti és direkt érintkezési pontokat kultiválja, még pedig kizárólag csak a tulajdonképpeni irodalomra szorítkozva, mint amely a népek lelke, szíve... Idegen népeket önmagunkról, önmagunk által írt tudományos közleményekkel legfeljebb csak elriaszthatunk. Leány legokosabban cselekszik, ha bevárja a kérőt. A magyar nyelv elszigetelt voltán csak fordításokkal és a mi polyglott elvünkkel segíthetünk.«¹⁰

Éppen ezért folyóiratukat már címében is a magasabbrendű műfordítás (höhere Übersetzungskunst) szolgálatába állítják. Erre a célkitűzésre utal már a lap jelíge is, amelyet *Schillernek Körnerhez* írt leveléből idéztek a szerkesztők: »Es ist ein armseliges, kleines Ideal für Eine Nation zu schreiben: einem philosophischen Geiste ist diese Grenze durchaus unerträglich. Dieser kann bei einem Fragment (u. was ist die wichtigste Nation anders?) nicht stille stehen.«

A lap a Goethe-i »Weltliteratur« koncepciójában munkálkodik. A világ-irodalom Goethe értelmezésében nem egyszeri, lezárt állapot, mesterséges szintézis, hanem állandóan gazdagodó, megújuló, fejlődő dialektikus folyamat,

⁸ Ez a folyóirat pontos címe, s nem »Irodalomtörténeti«, ahogyan *Kerekes* és mások idézik.

⁹ Brassaira vonatkozólag l. *Fitz József*: *Brassai Sámuel*, Bp., 1912.

¹⁰ Előszó, *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*, I. k. 5–7. l.

amelyben minden nemzet megtalálja helyét, mihelyt irodalmának becsével egyetemes emberi szükségletet elégít ki.

De tévedés lenne azt hinni, hogy Goethe elmossa az egyes irodalmak nemzeti jellegét. Ellenkezőleg, azt vallja, hogy az irodalmak csakis nemzeti jellegük megóvása mellett láthatják el feladataikat. Az egyes nemzetek azzal tudják szolgálni az örök szépet, ha nem olvadnak fel egymásban, hanem megőrzik azt, ami bennük sajátos és elidegeníthetetlen. A cél tehát feloldani az egyéni és a tipikus, a különös és az általános, a nemzeti és az egyetemes emberi dialektikus összefüggéseit, de egyúttal megőrizni a nemzeti sajátosságokat, s a népekkel kölcsönösen megértetni egymás nemzeti különbségeit. A nemzeti különbségek éppen annyi jogot formálhatnak létükre, mint pl. a növényvilág számtalan fajtája. De amint a természet minden megnyilvánulásában találhatunk magasabbrendű egységet, úgy jelentkezik a nemzeti irodalmak sokfélesége fellett a világirodalom.¹¹ Goethe tehát kibékíti a nemzetinek és az egyetemesnek feloldhatatlannak tetsző ellentétét, mert a világirodalom az a tér, ahol a népek gyűlölködés nélkül, nemes versengésben mérhetik össze erejüket.¹¹

Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok szerkesztői közül Meltzl már régóta lelkesedik Goethe világirodalmi koncepciójáért. Lapjukban most végre megvan az az orgánus, amellyel ez eszme elfogadtatásáért és elterjesztéséért küzdhetnek. Goethénél a fordítási irodalom még azonos volt a világirodalommal, de a magyar tudósok a művészi fordítást már nem tekintik öncélúnak, hanem a világirodalom felé törekvés útján a legszebb és legeredményesebb eszköznek. Igazi összehasonlítás csak akkor lehetséges, ha az összehasonlítandó tárgyakat hamisítatlan állapotban vethetjük össze. De Goethe felfogása szerint a legtökéletesebb fordítás is hagy kívánnivalót maga után, s nem pótolja az eredetit, az igazi árut. Ezért kell a fordítói elv mellett a soknyelvűség elvének is uralkodnia. A fordítás lényege közvetett irodalmi forgalom, a soknyelvűség közvetlen. A lemondás erről a soknyelvűségről nemzeti türelmetlenségre vezet, amitől Meltzl irtózik: »Es lässt sich nicht leugnen, dass die sogenannte »Weltliteratur« allgemein missverstanden wird... Heutzutage will nämlich jede Nation ihre eigene »Weltliteratur« haben und weiss eigentlich noch keine recht, was sie will und was sie darunter verstehen soll. Inzwischen hält sich jede Nation aus diesem oder jenem triftigen Grunde jeder anderen gegenüber für superior... Statt dem Polyglottismus freies Spiel zu lassen und die goldenen Früchte dieses Spiels... unbefangen der Zukunft anheimzustellen, sucht heutzutage jede politische Nation den starren Monoglottismus geltend zu machen, indem jede ihre Sprache für die superiore, oder gar zur Allein-Herrschaft berufene hält«.¹²

Amikor az irodalmak a Goethe-i elgondolású világirodalomban végbemenő magasabbrendű összefogását hangsúlyozza, azt szeretné, ha tudománya, az összehasonlító irodalomtörténet megőrizné önállóságát, s nem süllyedne le más szempontok szolgáltatójává: »Lehet ily elveket valósítani a nélkül, hogy a tudományt holmi *ancilla nationis*-szá alacsonyítanak le, avagy belőle mononacio-

¹¹ Vö. Túróczi-Trostler József: Goethe, a világirodalom és Magyarország, Bp., 1951.

¹² Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Litteratur, Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok, II. k. 313. sk. 1.

nalisztikus gyermekkását főznének. Lehet másrészt valószínű anélkül, hogy kozmopolitikus ábrándok után akarnánk kapaszkodni...¹³

Mert Meltzl irodalmunkat nemcsak nacionalista túlzásoktól óvta, hanem a kozmopolitizmustól is. Sem az egyik, sem a másik véglet nem lehet tudományának és tudománya szerény folyóiratának célja. Ő a maga célját — megint csak Goethe felfogásában — minden nép *tiszta nemzeti irodalmában* látja: »Mit kosmopolitistenden Nebeltheorien haben die Ideale der vergleichenden Litteratur nichts gemein. Die vielfachen Ziele der vergleichenden Litteratur sind wohl etwas solider. Ist es doch gerade das *Rein-Nationale jeder Nation*, das sie liebevoll cultivieren möchte und zwar auf dem engen Raum eines kleinen Fachblattes, wo dann jede Nation gezwungen ist, heilsame (oder auch nur schöne) *Vergleiche* anzustellen, welche ihr auf andrem Wege entgegen würden! Unser geheimer Wahlspruch lautet demnach im Gegenteil: Heilig und untastbar sei die Nationalität als Volksindividualität!... Denn jede Menscherace und wäre sie politisch noch so unbedeutend, ist und bleibt von vergleichendlitterarischem Standpunkt immerhin so wichtig als die grösste Nation. Gerade so, wie die unvollkommenste Sprache das kostbarste und lehrreichste vergleichende-philologische Exempel zu bieten vermag, so verhält es sich auch mit dem geistigen Leben selbst der *litteraturlosen Völker* (wie wir sie nennen könnten), deren *Volksindividualität* wir nicht nur mit missionssüchtiger Unberufenheit antasten dürfen, sondern die wir sogar verpflichtet sind, liebevoll zu hegen und zu pflegen, und in unverfälschtem Zustande zu belassen. ... Irgend eine Volkslitteratur zu hemmen, hiesse eine wichtige Spezialität des Menschengesistes verwegen ausrotten wollen! Und ein Zeitalter, das selbst gewisse Tierspecies ... mit sorgfältigen und strengen Gesetzen vor Ausrottung schützt, sollte doch der Ausrottung einer Menschenspecies oder was auf Eines herauskommt: einer Volkspoesie, wahrlich nicht für fähig gehalten werden können«.¹⁴

A folyóirat céljának meghatározása és irányának kitűzése után mindkét szerkesztő foglalkozik a műfordítás kérdéseivel. Elsőnek Brassai ismerteti egy kis munkában a műfordításra vonatkozó nézeteit.¹⁵ Brassait nem kötik le a műfordítás esztétika szabályai, hanem közelebbről vizsgálva két külföldi Horatius-fordítást — Gilbert Wakefield-ét és Lucian Müller-ét —, példák hosszú sorával azt bizonyítja, hogy a műfordítónak alázatos hűséggel kell követnie eredetijét, kritikusnak kell lennie a feltalálható variánsokat illetőleg, mert ellenkező esetben könnyen meghamisítja a költő szándékát.

Nagyobb felkészültséggel és elvibb alapokról kiindulva feszegette a műfordítás kérdéseit Meltzl. Már a folyóirat egyik első számában vizsgálja a műfordítás elvi kérdéseit. Ő a műköltészet idegen nyelvű fordításából indul ki: sokan *ferdítene*k, s csak kevesen *fordítanak*. »Innen, csak is innen van, hogy p. o. a sokkal jelentéktelenebb és valamivel keletibb szerb irodalom már Goethe dicsőítő kritikájában részesül, holott a magyar irodalmat, az Eötvösö-

¹³ Előszó, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, I. k. 4. l.

¹⁴ Vorläufige Aufgaben der vergleichenden Litteratur, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, II. k. 310 sk. l.

¹⁵ Samuel Brassai: Aesthetische Kritik. Als Beitrag zur Theorie der Horaz-Übersetzungskunst. Klausenburg, 1879. 3—89. l., valamint Mégis valami a fordításról, Szépirodalmi Figyelő, 1860.

ket, Petőfiket alig sikerült a martiusi napok után bemutatni a szomszéd német irodalomnak, és ekkor is főleg csak azért, mivel a dicső szabadságharcz úgy is már roppant figyelmet gerjesztett Nyugat-Európában és névleg Németország liberális köreibben részesült a legmelegebb sympathiában.¹⁶

Műfordítói elveit Petőfi költészetéből származtatta, és bőségesen kihasználta minden lehetőséget a költő bel- és külföldi ismertetésére. Szinte kedvünk lenne azt mondani, hogy a világirodalomról alkotott elméletét is azért építette ki szélesen, hogy méltó keretben vezethesse be Petőfit a világirodalomba. Talán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy bizonyára volt, aki előtte és utána eredményesebben, hatásosabban és mélyebben foglalkozott Petőfi költészetével, de olyan alig akadt irodalmunkban, aki hosszabb ideig, kizárólagosabban és mindenekelőtt lelkesebben propagálta volna szeretett költőjét, azt a Petőfit, aki előtte szinte a népi eposzok csodálatos hőségé magasztosult.

Hogy Petőfi költészetét külföldön megismerjék, az volt szükséges, hogy kongeniális fordítások készüljenek. Ki kell tehát küszöbölni a rossz Petőfi-fordításokat, amelyek meghamisítják, ellaposítják költészetét. Elsőben megtámadja tehát Petőfi eddigi fordítói közül a gyengébbeket (*Kertbeny, Dux, Opitz*), s ha szükséges, maga igyekszik példát adni a műfordításra: mindig »beugrik« egy-egy fordítással, amikor folyóiratában erre szükség van.

Életének becsvágya —, az hogy Petőfit megismerjék és becsüljék az egész földön, — túl nagy feladatot rótt egy emberre, de — részben folyóirata révén — mégis elérte azt, hogy »Ausztriától Ausztráliáig« sokan csodálták a legnagyobb magyar költőt, s ezekben az években számos tudós és műfordító forgatta a (sokszor prózai) Petőfi-fordításokat, vagy tanult magyarul, hogy azután a saját anyanyelvén tolmácsolhassa a magyar költő verseit.

Így Meltzl lelkes munkássága eredményeképpen keletkezett, de legalább is fejlődött naggyá a szicíliai Petőfi-iskola. A magyar költő az 50-es évek végén kezdte meghódítani Olaszországot, de az már javarészből Meltzlnek köszönhető, hogy a dél-olasz Petőfi-iskola alkotóerejét felhasználva összefogta a Petőfit ismerő, érte rajongó szicíliai műfordítókat, így mindenekelőtt *Cassonet, Canizzarot, de Spuchest*, akik valamennyien többé-kevésbé tudtak magyarul. A szicíliai Petőfi-iskola tagjait ő maga is személyesen meglátogatta, és buzdította Petőfi tanulmányozására.¹⁷

Németországban Petőfi hírét az említett magyar fordítókon, valamint *Friedrich Georg Daumer*-en¹⁸ kívül Meltzl barátai öregbítik. A németeknél egyébként is nagy Petőfi-kultusz van: a korabeli újságok nemcsak költészetét méltatják, hanem regényes életútjával is behatóan foglalkoznak.

De eljutott a költő francia nyelvterületre is: költeményeiből több francia nyelvű prózai és verses fordítás készült. Petőfi francia fordítói közül nem is annyira viszonylag kevésé sikerült Petőfi-áttételei révén, mint inkább műfordítói elméletével Amiel volt hatással Meltzldre. A magyar tudós még heidelbergi

¹⁶ Aki a világ költészetébe bevezette a magyart, Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, 1877. I. köt. 5. l.

¹⁷ A szicíliai Petőfi-iskola, *Acta Comparationis Litterarum Universarum*, VI. k.

¹⁸ *Friedrich Georg Daumer*: Ein weltpoetisches Liederbuch, Frankfurt/M. 1855. A II. kötetben »Völkerstimmen in bunter Reihe« cím alatt a német költészet mellett a magyarnak jut az oroszlánrész, és a mű epilógusául Petőfi egyik verse szolgál.

diákévei folyamán ismerkedett meg, de Petőfi révén került közelebbi kapcsolatba a genfi egyetem poéta bölcsélet-professzorával, H. Fr. Amiel-lel.¹⁹ Kapcsolatuk Petőfi révén barátsággá mélyült. Ezt nemcsak az a nagyszámú, megleghangú, szívélyes levél bizonyítja, amit az évek folyamán a svájci és a magyar kutató váltott egymással, s amelyekben Petőfi mellett szóbakerült a műfordítás és az irodalomelmélet számos kérdése, hanem az a hatás is, amelyet éppen a műfordítás elmélete terén a genfi professzor tett a kolozsvári egyetem tanárára. Amiel tudatosan és tudományosan foglalkozik a műfordítás kérdéseivel. Egyebek között kimutatja, hogy a fordító két lehetőség között választhat: az egyik a szigorú ragaszkodás az eredetihez, a szó szoros értelmében vett fordítás (traduction), a másik a szabad átültetés (imitation). De a fordítás is csak átteszi az eredetit, s nem fényképezi. Ez más szóval azt jelenti, hogy a fordítás roppant érdekes küzdelem a fordító számára is, mert igazi költőt áttenni annyi, mint tolmácsolni a legapróbb részletekig, s hogy tolmácsolni lehessen, meg is kell őt érteni. Meltzl Amielnek a műfordításról vallott nézeteit javarészből elfogadta, és műfordítási elméleti munkássága során fel is használta.²⁰

A fentiekén kívül még számosan Meltzl és aprócska lapja útján ismerkedtek meg Petőfivel. A gazdag aratásból most csak néhány adatra utalunk. Az egyik a költői ambíciójú asszony, *Dora d'Istria*, az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok állandó munkatársa, aki ki is jelöli Petőfi helyét a világirodalomban: »Lorsque j'ai lu la traduction française de cet écrivain vraiment original, j'avais déjà constaté qu'il méritait une place parmi les premiers poètes de notre siècle.«²¹

A másik vélemény Európa septentrionalis-ról, Izland szigetéről jött. Itt dolgozik *Steingrímur Thorssteinson* »Az örült« esztétikáján, s — főleg Meltzl hatására — a magyar költőben látja a költészet csúcspontját: »Meines Erachtens hat die Welt nimmer einen grösseren Lyriker, als Petőfi gehabt.«²²

De Izland szigetén nemcsak ő lelkesedik a magyar költőért: Meltzl lapja más híveket is szerez Petőfinek. *Hochunsson Mátyás*, a »Thjóðhólpör« c. újság kiadó szerkesztője így ír Petőfit olvasva: »What a curiosus languages to an Icelander! I regret very much my capital ignorance respecting your noble litterature the more.«²³

Megszólal Petőfi spanyolul is *Don Ramon Meinez* tolmácsolásában is, megjelenik a francia János vitéz *Dozon*-tól »Le chevalier Jean« címmel, s lehetne ezt a sort hosszan folytatni.

A kis mag tehát kikel, s lassan fává terebélyesedik. Meltzl úgy látja, eljött annak ideje, hogy a népszerűsítés, a fordítások után most már elméletileg is beállítsa Petőfit a világirodalom távlatába. Erre pedig a legalkalmasabbnak azt az eljárást véli, ha a világirodalom, — amelynek elméleti alapvetését ő az összehasonlító irodalomtörténetben látta, — közvetett eszközét, a műfordítást Pető-

¹⁹ Vö. *Vilma Szigethy*: H. F. Amiel traducteur, Szeged, 1929.

²⁰ *Jenő Kastner*: Traductions oubliées d'Amiel, Revue des Etudes Hongroises, 1928, 198—206. 1. és *Zoltán Baranyai*: H. F. Amiel, traducteur de Petőfi. Revue des Etudes Hongroises, 1927, 126. 1.

²¹ Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, II. köt. 274. 1.

²² Uo. III. köt. 444. 1.

²³ Uo. II. köt. 420. 1.

fihez méri, s a műfordítás elveit Petőfi költeményeiből vezeti le. Petőfivel foglalkozó eddigi vizsgálódásait kiegészíti a műfordításra vonatkozó saját nézeteivel és folyóiratában a hazai és külföldi munkatársaiknak a műfordítással kapcsolatban megjelent véleményével, s a tanulmányt az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban közli, valamint a folyóirat mellékleteként könyvvalakban is kiadja.²⁴

A 80 éves Brassainak ajánlott tanulmány azt a két központi kérdést kívánja vizsgálni, hogy miért fordítunk, és miben áll a jó fordítás kelleke. Meltzl szerint e két kérdésre a válasz rendkívül összetett, s még soká a nyílt kérdések közé tartozik. Számunkra, magyarok számára talán még nehezebb, mint másutt. A műfordítás ugyanis áldozat, lemondás, s a kis nemzetnek még inkább az, mint a nagy népek számára: azt követeli akár »nép-pszichológiai, akár ethnológiai« szempontból, hogy a nép ne csak maga ismerje meg, hanem a műfordítás révén »tárja is fel és ostromozza kíméletlenül saját hibáit, s a nyelvében szint úgy, mint egész culturájában lelhető hiányokat«.²⁵ Csak ezen az úton juthatunk el a szellemi internacionalizmushoz, ahol majd nem a művet alkotó nép lélekszámát méricskélik, hanem magát a mű értékét.

A népek egymás mellett élnek, s nem lehetnek meg anélkül, hogy egymástól az idegen elemet el ne sajátítsák. Ez ellen hiába berzenkednek a puristák, ennek megakadályozása nem áll módjukban. Ha pedig így van, kérdés: mi módon történjék az idegen elem elsajátítása. Szerinte erre »csak egy jó felelet: minél ügyesebben, gondosabban, válogatósabban és — last not least — minél magyarosabban«.²⁶

Ezt az elvont választ megkísérli közelebb vinni az élethez és közelebbről megmagyarázni. Abból indul ki, hogy a műfordítás igen nagy szerepet játszik egy népnek nemcsak irodalmában, de egész kultúrájában is, hiszen külföldi remekműveket úgy »felemésztetni«, hogy azokat húsunknak-vérünknek érezzük, — ez a fejlődés elkerülhetetlen előfeltétele.

A műfordítás eszköze a nyelv. Meltzl szerint a német nyelv és irodalom ugrásszerű fejlődését a XVIII. században javarészt annak köszönheti, hogy nem irtózott az idegen szavaktól, kifejezésektől: az idegen szavakban rejlő *receptív* erő segítette elő *Lessing*, *Herder*, *Goethe*, *Schiller* univerzalizmusát: »... Minél több és válogatottabb idegen szavam, annál több fogalmam is van, s minél több — bár idegenszerű, — fogalmam van, annál tágabb a láthatárom, és annál mélyebb, annál terjedelmesebb, annál tárgyiasabb az egész lelkem és világnézetem.«²⁷

Bizonyos abban, hogy elveivel mihamar védekeznie kell a nemzetietlenség vádjá ellen, amit majd »patrioticus hangzatos phrasisokkal« vágnak a fejéhez. De azt vallja, hogy nem az a jobb hazafi, aki lenézi az idegent, hiszen ha így lenne, akkor Goethe sem tudott volna annyit használni nemzetének. Ám elismeri, hogy az idegen elem elsajátításánál azért óvatosnak kell lenni, s meg kell tartani a mértéket. Valahogyan úgy kell eljárni, mint ahogyan pl. Petőfi tette, amikor az óskandináv *Rîgr* isten alakja után megalkotta Kukoricza Jancsit,

²⁴ *Lomniczi A. K.* (Meltzl álneve): A műfordítás alapelvei. Petőfire való tekintettel. Kolozsvár, A. C. L. U. 1879. 1—21. l.

²⁵ Uo. 5. l.

²⁶ Uo. 7. l.

²⁷ Uo. 8. l.

akit viszont mások szláv mesehőssel azonosítanak. Szerinte sem az egyik, sem a másik nézet nem helytálló: Kukoricza Jancsi alakja közös indo-európai eredetű. S mégis: Petőfi hőse olyan »tőről pattant magyar alak, melynél magyarabb nem lesz ezen a világon«. Petőfinek ez az eljárása legyen a minta és a mérték.

Hogyan alkalmazhatjuk mindezt a fordítás elméletére? Ennek dokumentálására egy anekdotát mesél el *Luther és Melanchton* fordítási eljárásáról. A két fordító összekapott a biblia egy kifejezésén. »Hiszen én csak a görög kedvéért akarnám úgy« — védekezett Melanchton. »Én pedig a németéért így« — felelte nyersen Luther — és Melanchton engedett. Vagyis műfordítást mindig ahhoz a nyelvhez kell alkalmazni, amelyre a fordítás történt. Helytelen az a felfogás, hogy a fordítás az eredetit akarja helyettesíteni. Ez nem feladata s s nem is lehet az! A műfordítás célja csak az lehet, hogy betömje az átvevő irodalom réseit. Tehát a műfordítást szerinte nem a *parte linguae textus originalis*, hanem a *parte linguae textus translati* kell szemlélni. Éppen művészi igényességét tekintve »egy elsőrangú fordítás alak tekintetéből mindig egy önálló koncepció jelentőségére tart igényt.²⁸ E felfogása ellenkezik Goethével, aki — mint láttuk — a »Weltliteratur« fejtegetése során, és *Schopenhauer*-rel, aki a spanyol irodalommal kapcsolatban a legtökéletesebb fordítást is, az eredetivel összevetve, »elégtelennek« érezte.

Természetesen Meltzl sem *minden* műfordítónak nyújtja át az elismerés koszorúját. Ő a fordítókat három osztályba sorolja. A műfordítók élén az igazi, a valódi művészeket találjuk. Igazi műfordító azonban kevés van s keveset is fog dolgozni, mert egy szón, kifejezésen esetleg hetekig is elgondolkozhatnak. E kategória tagja maga is minden ízében kongeniális művész, aki biztos kézzel alkotja meg, szinte újjáteremti a fordítandó művet. A kiváló műfordító, a teremtető művész sajátja a *formális* hűség, ebben látja Meltzl a fordító művészet csúcspontját. Az ilyen művész kezéből kikerült fordításról írta *Tomaseo Cannizzaro*, maga is Petőfi egyik igényes fordítója: »Une bonne traduction doit refléter son original comme la surface plane et transparente d'un lac reproduit ses contours sans en troubler l'image par ses ondulations.«²⁹

Ha a valódi műfordítók állnak a sor egyik végén, akkor az ellentétes pólusra sorolja azokat, akik a »modern európai irodalmak türelmes hátán élösködnek«. Ebbe a kategóriába Meltzl főleg azokat a fordítókat osztályozza, akik a gyakran efemer értékű eredetit lélektelenül másolják, majmolják, fordítik, s a fordító nevet meg sem érdemlik. Ezek nem képesek megküzdeni sem a formával, sem a tartalommal, s fordítói munkájukat mechanikusan végzik. Őket nem lehet művésznek nevezni, legfeljebb csak naturalistáknak. Szemléltető képpel érzékelteti, hogy milyennek látja a fordítóknak ezt a csoportját: szerinte az ilyen kontár munkájának az a viszonya az eredetihez, mint ama gyermek rajzának, aki az ablakra téve rajzolja utána az eredeti körvonalait. E harmadrendű műfordítókról szólva odavág a napi sajtó kritikusaiknak is. Ezek feladata — szerinte — az irodalmi újdonságok *bejelentése*

²⁸ Uo. 15. l.

²⁹ Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok, II. 131. l.

lenne, »nem pedig róluk improvizált „bírálat”-tal előállva, magukat a szaklap-irodalom s a tudomány előtt karzati connaisseurré tenni.«³⁰

A műfordítók e két csoportja között helyezkedik el egy mind számban, mind pedig adottságban közepes réteg: azok a műfordítók, akikben van ugyan tehetség, de hiányzik a lángész, hiányzik az igazi költői ér. Ezek korszakalkotó jelentőséget nem érhetnek el, mégis ők alkotják a műfordítói gárdának talán legértékesebb rétegét, mert irodalmukat »idegen remekművek szorgalmas és tőlük kitelhetőleg hű, gyakran commentált átültetésével gyarapítják«. Az elsőrendű műfordító *formai* hűsége mellett e közepes garnitúrát a *tartalmi* hűség jellemzi, az, hogy éppen művészi igényük következtében nem fordulnak az időleges érdekű és élettartamú művek felé. E kategória művészi eljárását is szemléltetően mutatja be: az ilyen műfordító olyan »derék mesterhez hasonló, aki a rajzai készítésében körzöt és vonalzót is használ, vagy ahoz az arcképfestőhöz, a ki photographussal készítteti a kör-rajzot festménye alá.«³¹

Meltzl kis műve befejezéséül bölcseletileg is meg akarja alapozni felfogását a műfordításról, s ezért táblázatban foglalja össze eddigi elmélkedésének eredményeit. Táblázata áttekinthetően szemlélteti »a nézete szerint helyes viszonyokat« a műfordítókról, s azt a célt kívánja szolgálni, hogy »a kritika s aesthetika untalan botlásainak elejét vegye«:

Fordítások scalája

Rangra	Jellemre	Íróra	Számra s becsre
I. Nemzetközi	Reproductio vagy műfordítás (pl. magyaráítás, <i>Verdeutschung</i> stb.)	Költő. Genie	Legcsekélyebb számú, de legnagyobb becsű
II. Nemzeti	Hű fordítás, vagy egyszerűen fordítás. (<i>Übersetzung</i>)	Aesthetikus Kritikus Philosophus	} Talán-csekélyebb becsű
III. Localis	Hanyag fordítás. Majmolás. (<i>Abklatschung</i> .)	Dilettáns. Kontár.	
			Legnagyobb számú, legcsekélyebb, vagy semmi becsű.

Rövid összefoglalásban kívántuk ismertetni a magyar összehasonlító irodalomtörténetnek és e tudomány egyik legjellemzőbb művelőjének, Meltzl Hugónak a felfogását a műfordításról. Látjuk, ez a kép sem nem egységes, sem pedig nem mentes ellentmondásoktól. Nem egységes, mert maga Meltzl is két kategóriát, az összehasonlító irodalomtörténetet a maga tárgyvizsgálásával itt-ott összekeveri a műfordítás elméletével, s nem egyszer ez utóbbi számára idegen elemekkel kíván bizonyítani. De ellentmondásokat is felfedezhetünk. Ellentmondásnak kell tekintenünk azt, hogy mint pozitivistá tudós elvben — és ismételt kijelentéseiben is — szembeszáll a filozófiával, s mégis, amikor elméletét meg kívánja alapozni, ehhez a művelethez a filozófiai kategóriákat veszi igénybe, s a pozitivistából előbukkan az idealista felfogású polgári tudós.

³⁰ A műfordítás alapelvei. 19. l.

³¹ Uo. 17. l.

Fogyatékoságai ellenére is működése a műfordítás elmélete terén előremutató: felfogásában lehetnek hézagok, következetlenségek, ám gyakorlatával igazolta, hogy a műfordítást hivatásnak, sőt küldetésnek érzi, és képes arra, hogy elméletét átvigye műfordítói gyakorlatára. Csodálata tárgyát, Petőfit egész életében fordította, bár Petőfi-fordításai nem mindig a legsikerültebbek. Az ő táblázatán neki csak a második csoportban, a tehetségesek között lenne helye, de a genie szikráját pótolja lelkesedése, amellyel irodalmunkat a külföld előtt népszerűsítette, s idegen irodalmakat a magyar olvasók számára tolmácsolt. Gondoljunk csak arra, hogy kis lapja útján nem egyszer egészen ritka nyelvek irodalmát, — pl. az izlandit is — éppen az ő fordításai révén ismerte meg a magyar olvasóközönség. Elméleti munkássága mellett ez a fordítói tevékenység olyan korszakban, amikor irodalmunk a világirodalom remekeinek a legkiválóbb magyar költők által történő tolmácsolása révén tervszerűen gyarapodott, kétségtelenül komoly érdem, amely ha feledtetni nem is képes, de legalább megbocsáthatóvá teszi fogyatékoságait.

Berczik Árpád

A HOLNAP SZÜLETÉSE*

Emőd Tamás 1936-ban egy Ady-ról szóló emlékezésében azt írja, hogy A Holnap valójában 1907 őszén alakult meg.¹ Révész Béla² és Ady Lajos³ 1908 áprilisára teszik A Holnap megalakulásának dátumát. Dutka Ákos dátumszerűen nem nyilatkozik erről, csupán 1908 tavaszát emlegeti.⁴

Emőd Tamás idézett visszaemlékezésében így ír a megalakulás körülményeiről:

»Dr. Dénes Sándor — ügyvéd, széplélek, író, gazdaember és Ady legmeghittebb barátja — főutcai lakásán, az Apácák templomával szemben lévő ház első emeletén volt az esti összejövetel. Nagy izgalom, sok szó és vita, — Ady igen fáradtan érkezett meg az esti gyorsal, beleült egy hintaszékbe és magát ringatva részben figyelt, részben szunyókált — éjjél felé járt és még mindig nem volt döntés, hogy mi legyen az új alakulás neve. Név, amely a programot egy szóban kifejezi. Antal Sándor író, a váradi konspiráció lelke, Dénes doktor és Berkovits René, egy kiválóan művelt, finomízű ideg orvos, a lo-bogó svádájú Kollányi mérnök, Nagy Miska, Ady legrajongóbb embere, a ki-tűnő Wertheimstein Viktor, dr. György Ernő, Manojlovics Teodor, a szerb származású és európai látókörű poéta vitték a szót; címek, nevek, tippek röpködtek, de egyik sem elég új, elég rövid, elég erőteljes. Hét poétáról lévén szó, valaki a Göncölszekér nevet ajánlotta.⁵ alluzióval a Göncöl hét csillagára; Juhász Gyula viszont az ősi zamatú Hétmagyarok mellett kardoskodott. És még vagy száz cím röppent fel, de közmegegyezéssel egyik sem találkozott. Végül — azóta utána nyomoztam ennek a részletnek — Dénes Sándor oda-fordult Adyhoz: — Bandi, te nagy címkitaláló vagy, te mond meg, mi legyen a társaság neve? — Ady, aki bóbiskolt, felrezzent; hagyjuk, most fáradt va-gyok. Majd holnap. Dutka Ákos abban a nyomban nevetve ugrott fel: — Jó, hát ha holnap, akkor legyen a társaság neve is A Holnap. Dutka extemporéját nagy nevetés fogadta. Ady helyeselt, meglett A Holnap. A név külön is tet-szett, mert hét betűből állt, amint valaki gyorsan kisütötte. Lényegében ugyanis hét poéta harcos társulásáról volt szó, mindazokkal szemben, ami kivénhedt, hivatalos és maradi.«

Nagy Mihály is így emlékezik, de Dutka szerepéről már semmit sem tud.⁶

* Részlet A Holnap története és jelentősége c. dolgozatból.

¹ Emőd Tamás: Ady és A Holnap. Pesti Napló, 1936. márc. 13.

² Révész Béla: Ady trilógiája. Bp. 1935. 204. l.

³ Ady Lajos: Ady Endre. Bp. 1923. 120. l.

⁴ Dutka Ákos: A Holnap városa. Bp. 1956. 143—153. l.

⁵ Ez a valaki valószínű, hogy Juhász Gyula volt. Vö. a Késő szüret c. köteté-nek történetével. Juhász Gyula összes versei és műfordításai. Sajtó alá rendezte Péter László és Ilia Mihály. Bp. 1960. l. k. ? l.

⁶ Nagy Mihály: Ady emlékek. Ady Múzeum. II. 133—146. l.

Dutka Ákos regényes korrajzában⁷ lényegében ugyanezt olvashatjuk A Holnap név keletkezéséről, csupán ő nem Dénes Sándor lakását, hanem Sarkadi Lajos házat jelöli meg a megalakulás helyéül. Dutka Emőddel szemben még azt is állítja, hogy ezen az összejöveten nem a társaság, hanem csak a készülő kötet címeént merült föl A Holnap név. Ady mondta ki, ő pedig — Dutka — ezzel jelölte meg a kiadásra váró kötetet.

Ezt a történetet mondja el Juhász Gyula is 1911-ben, 1920-ban és 1928-ban.⁸

A holnapos társaság megalakulásának és a megjelent két kötetük nevének ez a legendája már erősen beleivódott a köztudatba. Hiszen a kortársak, a jelenlévők elbeszéléseiből került a nyilvánosság elé, nehezen lehetett benne kételkedni. Pedig ezek az elbeszélések és emlékezések néhány helyen kiegészítésre szorulnak. A visszaemlékezők egy kicsit összemossák a dolgokat. Két jól megkülönböztethető mozzanat van A Holnap indulásánál, amely fényt deríthet ezekre a homályos legendákra: az egyik a társaság megalakulása, a másik pedig a nevük.

Emőd Tamás 1907 őszére teszi A Holnap megalakulásának idejét. Ebben az állításban van is valami részigazság, ha szavait úgy értelmezzük, hogy ezek a tervezgetések, összejövetelek nem 1908 tavaszán kezdődtek, hanem már jóval előbb megindultak Váradon.

1908 tavaszán Ady biztos állás nélkül, zaklatott idegekkel, szinte állandóan útban van Budapest és Érminszt között. Be-benéz Váradra is. Találkozik régi ismerősökkel, ismerkedik a fiatalokkal. Egy ilyen találkozásról szól Kardeván Károly írása is: A váradiak és Ady egy estéje Váradon⁹ (1908. február 27-én). Ezen az estén a sok vitatéma közül előkerült Ady vesszőparipája is, hogy ti. Petőfi vagy Arany a nagyobb költő. A vita hevében erős kifejezéseket is használhattak, mert a különben szelíd. Arany-párti Juhász Gyula így vágott vissza Ady egyik megjegyzésére: »Petőfi úr volt, Arany János paraszt, Ady Endre úr, Juhász Gyula paraszt.«¹⁰ Ebből kölcsönös megsértődés lett, amely azonban nem tartott soká.

Ady két nappal később már békülő levelet írt Juhásznak:

»Kedves Gyulám!

remélem, hogy hírhedt, de érthető érzékenységed nem szenvedett az én lár-mázásomtól. Ha nagyon szerencsétlen vagyok, szeretek küzdelmet szerzőn kötnödni azokkal, akik még érdekelnek. Közöld ezt Dutkával is, és hidd el, hogy szeret Adyd.«¹¹

Juhász sem késlekedett békülékenységének jelét adni: március 7-én *Válasz Ady Endrének* címmel küldi el versét Adynak és benne arról tesz hitet, hogy milyen nagy hatással volt rá Ady: Magyar Pimodán c. vallomása.¹²

Ezen az estén már olyan gondolatokat pendítenek meg a résztvevők,

⁷ Dutka Ákos: i. m. 147. l.

⁸ Juhász Gyula: Ady és A Holnap. Ady-Múzeum. I. 59—64. l. A Holnap városa. Nagyvárad, 1911. dec. 24. Szakállszáritó. Délmagyarország, 1928. júl. 29.

⁹ Kardeván Károly: A váradiak s Ady egy estéje Váradon. Ady Múzeum, II. 78—86. l.

¹⁰ Emőd Tamás: Ez a város, Szabadság, (nagyváradi) 1936. márc.

^{11—12} Ady levelét közölte Juhász Gyula: Ady Endre különös élete c. cikkében. Tűz. 1919. jan. 30. Juhász Gyula: Örökség. I. 140. l. Juhász Gyula versét közölte: Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady. Bp. (1943). 264. l.

melyek A Holnapra emlékeztetnek (társaság, folyóirat stb.). Határozott lapalapítási szándékkal 1908. március 8-án este jöttek össze a váradiak. A dátum hitelességét csak kerülő úton tudjuk igazolni. Először is Antal Sándornak március 11-én kelt, Adyhoz írott levele lehet támaszunk.¹³ Ebben a levélben olvashatjuk:

„Talán az idők jele, hogy egy kis kártyaszobába hozták el hódolatuk mirháját a napkeleti és napnyugati tanárok. Én emberek közt még soha olyan jól nem éreztem magam. Tisztességes polgárok töltötték meg a kis kártyaszoba nagyobbik részét, és mégis benne voltam egy nagy harmóniában. Láttam Önt — nem bolondok és sakálok között, hanem az új nép között, amely nép teleszívta magát az új ritmussal, az Ön poézisével.»

„A lap ügye jól áll, van egy csomó irodalmi hajlandóságú pénzember. Május elsejére, vagy még hamarabb felveheti a kívánt 400 korona előleget. Tréfán kívül fogunk ott tartani, hogy minden sor írást szerényen honorálhatunk. Juhász írt egy szép szelíd riadót, én átírtam tárogatóra, vasárnap fog megjelenni... Ha a lap dolgában valami történik, értesíteni fogom.»

Néhány nappal a találkozó után írta Antal Sándor ezt a levelet. A megbeszélés után bizonyára egy kicsit tájékozódott a vállalkozószellemű pénzembereknél. A levél érdekessége még, hogy ezen az összejövetelen szó sem volt társaságról vagy éppen A Holnap nevű lapról. Antal Sándor csak a »lapról« ir. A fölhívás, melyet Juhász és Antal Sándor írt, nem jelent meg. A lapalapítási tervek tehát március 8-án vagy 9-én indulnak el a megvalósulás felé.

A társaság megalakulása:

A nagyváradi Szabadság című napilap 1908. ápr. 19. számában a következő hír jelent meg:

»A Holnap. Ez a címe annak az új irodalmi társaságnak, amely most alakult Nagyváradon. Egy pár erős tehetségű, fiatal, modern poéta és prózaíró összeverődött most a város falai közé. Ezenkívül együtt vannak mindazok, akiknek lelki szükséglete az a sok szépség és kincs, amit az esztéta embereknek az irodalom és művészet nyújthat. A társaság célja: felolvasásokkal, matinékkal terjeszteni az irodalmi kultúra szeretetét. Első matinéját, amelynek részletes programja még nincs megállapítva, máj. 3-án tartja a városháza közgyűléstermében.»

Tehát április 19-én már volt Holnap nevű irodalmi társaság. A megalakulás pontos dátumát egy kis kerülővel tudjuk csak meghatározni. Az emlékezőknek annyit elhihetünk, hogy Ady jelen volt ezen a megbeszélésükön.

Nagy Mihály, Kollányi Boldizsár, Juhász Gyula és Manójlóvics Theodor 1908. április elején Adyt készülték meglátogatni Érmindszenten.¹⁴ A látogatást a hónap közepére tervezték. Ady április 15-i levelében írja Nagy Mihálynak: »én hétfőn vagy kedden elutaztam volna, de most már az istennek sem. Nagy szertettel kérlek s várlak benneteket. Legfeljebb annyi kifogásom van, hogy kevés időt tölthetünk együtt.»¹⁵

Az április 15-én kelt levél kb. április 17-re érhetett Váradra. Nagy Mihály szerint a látogatás elmaradt, mert Adynak sürgősen el kellett utaznia. Valószínű, hogy a gyors utazás sem akadályozta meg abban, hogy Váradra

¹³ Ady Endre válogatott levelei. 191. lap.

¹⁴ Nagy Mihály: Ady emlékek. Ady-Múzeum. II. 144. l.

¹⁵ Nagy Mihály: ih.

betekintsén. A Nagy Mihálynak szóló levél megírása után két-három nap múlva elutazott Ady Erőindszentről, szokása szerint Nagyváradon keresztül. Április 17-én vagy 18-án Váradon volt. A váradiai Ady megjelenését használták föl arra, hogy társaságukat létrehozzák. Az április 18. dátum bizonyosabb, mert Nagyváradon nehezen történhetett valami a három nagy napilap tudta nélkül, különösen nem A Holnap társaság megalakulása, hiszen tagjai újságírók is voltak és másnap már közölték is a történeteket.

A Holnap név keletkezéséről a kortársak emlékezéseivel a következőket fűzhetjük hozzá: egy kicsit a megszépítő emlékezés nyomait viselik magukon. Bár igaz, hogy Dénes Sándor, A Holnap elnöke már 1908 szeptemberében Dutkához, Emődhöz, Juhászhoz és Nagy Mihályhoz hasonlóan mondja el a névtörténetet,¹⁶ de azt hisszük, hogy a hitelesség érdekében nem hanyagolhatók el a következő vélemények sem:

Ady Lajos érdeklődött Ady Endrétől a névlegendáról és a következőket írja: »Évek múltán megkérdeztem ez anekdotára nézve Bandit, ő elmosolyodott reá és azt felelte: „Látod, hogyan keletkeznek a legendák?”⁷¹ Tehát Ady nem vállalta a névlegenda által neki tulajdonított szerepet.

Nagy Andor, aki ebben az időben Váradon élt és jó ismerője volt a holnaposok társaságának, a következőket írja: »a valóság szerint A Holnap szó nem véletlen szülötte, nem egy félreértés eredménye: meggondolt, újveretű kifejezője volt ez mindannak, amit Ady és hívei jelentettek.«¹⁸ Ezek is nyomós ellenérvek a kortársak névlegenda elbeszéléseihez.

A holnaposok lapkiadási tervéből nem lett lap. Kevésnek bizonyult az irodalompartól Wertheimstein Viktor pénze. A lapalapításról gyorsan le is mondhattak, mert rövid idő alatt egy antológia állott kiadásra készen, előszóval és a költők életrajzával.

Ady nem szeretett klikkbe, társaságba tartozni. A holnaposoknak az antológiát előkészítő munkálataiban sem vett részt, azokat a verseket, melyeket a kötetbe szánt, megküldte nekik, nevét adta a mozgalomhoz, de a szervezés munkájában nem vett részt. Ezt a munkát Juhász Gyula és Dutka Ákos végezte.

Juhász Gyula egész életében csak kétszer volt ilyen harcos, szervező, hadakozó kedvében: 1908-ban A Holnap körüli munkában, és 1918–19-ben, a forradalmak idején. Juhász gazdag tapasztalatokkal fog az antológia munkálataihoz. Egyetemi hallgató korában ő volt a híres Négyesy-szeminárium titkára. Az *Egyetemi Lapok* és a *Tűz* című folyóirat szerkesztőségének lelkes tagja és a Komjáthy-kör egyik alapítója. Nem csoda tehát, ha az egyébként visszahúzódo természetű Juhász Nagyváradon olyan széleskörű, nyilvános szereplésre szánja el magát: otthonosnak érezte A Holnap körüli munkát. 1911-ben nagyon szerényen így jelölte meg saját szerepét: »...meglett A Holnap pénz nélkül, Budapest nélkül, a maga szakállára. Nem mondom, hogy én csináltam, de én is a bábák között voltam.«¹⁹

Dutka, Emőd visszaemlékezéseiből az derül ki, hogy már az általuk alakuló összejövetelnek tekintett beszélgetéseken eldöntötték, hogy kik írja-

¹⁶ Dénes Sándor: A Holnap. Szabadság, 1908. szept. 6.

¹⁷ Ady Lajos: i. m.

¹⁸ Nagy Andor: A Holnaposok. Esti Kurír, 1934. ápr. 5.

¹⁹ Juhász Gyula: A Holnap városa. Nagyvárad, 1911. dec. 24.

nak az antológiába. E szerint már a kezdet kezdetén csak a váradiak szereplésével, részvételével számoltak. Pedig nem így volt. Juhász Gyula, aki minden külön megbízatás nélkül magára vállalta a szükséges anyag összegyűjtését, lázas munkába kezdett, hogy egykori egyetemi barátait, Babitsot, Kosztolányit és Oláh Gábort is megnyerje az ügynek.

Az kézenfekvő volt, hogy a váradi költők, Ady, Juhász, Dutka, Balázs, Emőd, Miklós Jutka versei fogják megtölteni az antológia nagyobbik felét. De Juhász az egész fiatal magyar irodalmat szembe akarta állítani »a fővárosi irodalommal«.

Ezért kérte föl Kosztolányit is. Csak részben igaz az, hogy Kosztolányi Adyra való féltékenysége, illetve haragja miatt nem állott be holnaposnak. Kosztolányi valószínűleg vidékies, sőt parlagias mozgalmat látott a váradiak megmozdulásában, ezt pedig nem tudta összeegyeztetni a maga »arisztokratikus« irodalmi nézeteivel. A visszaemlékezések azt is tudni vélik, hogy a váradiak tiltakoztak volna Kosztolányi bevonása ellen.

Juhász Oláh Gábort is szeretete volna maguk között látni. Oláh Gábor sem amiatt nem lett holnapos, mintha árulásnak tekintette volna a debreceni Bokréta-kör odahagyását. Őt inkább az Adyval való tisztázatlan viszony tartotta távol a váradiaktól.²⁰

Mint egykori egyetemi társára gondolt Juhász a Fogarason tanító Babits Mihályra. Babits 1923-ban, Juhász Gyula szegedi jubileumán elmondott beszédében így emlékezett vissza a holnaposokhoz való csatlakozására:

»...emlékszel-e? Nagyváradra, A Holnapra, ahol először hoztad néhány darabomat, meg sem kérdeztél, világ szeme elé kipellengéreztél, a világ szeme előtt, magad mellett abban a könyvben, ami úgy szólt akkor, mint a feltörő érc zengése a régi kapukon? Gúnyosan küldted aztán a könyvet utánam egy sor levél nélkül, mintha mondanád: látod, itt vagy te is! Velünk vagy te is! Harcolsz te is! Szenvedni fogsz te is! Többet nem írtál; s mikor nagyon zaklattalak a levélért, akkor egy másik aláírást küldtél a magadé helyett, egy nevet, mely szimbolikus névvé vált azóta, melyet a halál is megszentelt azóta, s melyet kimondani még ma is tüntetés: az Ady Endréét.«

Azonban Babits is rosszul emlékezett! Az ő versei már jóval az antológia megszerkesztése előtt Juhásznál voltak bírálatra. Ezeket a verseket, mint Dutka és Emőd emlékezéseiből egyöntetűen kitűnik, már a megjelenésük előtt ismerték a váradiak. A Holnap Társaságában való közreműködésre Juhász két levélben is kérte Babitsot. Az egyik:

Kedves Miskám, nagy dologról van szó. Modern magyar antológiát akarunk szerkeszteni, Adyval az élen. (Poètes d'aujourd'hui mintájára.) Azonnal küldj még egy bokrétát a verseidből, mert terád nagyon számítunk! Föltétlenül. A verseket egy prosateurokból álló társaság válogatja össze. Az antológia egy hónap múlva készen lesz... A Golgotai csárdát mutattam Antal Sándornak és másoknak és ujjongó gyönyörűséggel olvasták.«²¹

²⁰ Oláh Gábor a hozzá írott Juhász-levelekre nem válaszolt. Később ráírta erre a levélre. »Nem léptem be a Holnap gárdájába.« Oláh levelei Juhászhoz. Kilényi hagyaték.

²¹ Juhász Gyula levele Babits Mihályhoz. 1908. ápr. 28. Babits Mihály—Juhász Gyula—Kosztolányi Dezső levelezése. Sajtó alá rendezte Belia György. Bp. 1959. 170—71. l.

Babits hallgatott és ekkor Juhász még sürgetőbb levelet írt hozzá:

»Kedves Mihályom, már irtam Neked, hogy egy nagy, modern antológia készül (Adytól kezdve) és abban Neked is méltó módon benne kell lenned. Választ eddig hiába vártam, újra sürgetve kérlek, egy csomó verset légy szíves postafordultával küldeni címemre: Premontrei főgimn. Nagyvárad, mert az antológia egyébként már sajtó alá készen volna. Balázs Béla is benne van, én is. Hétmagyarok: ez lesz a címe. igen szép, előkelő, gazdag köntösben jelenik meg június elején, előszóval és irodalmi portrékkal. Még egyszer kérek esdve, sürgetve: Küldj!«

Ugyanezen a levélen ír Antal Sándor is Babitsnak:

»Kedves Babits Úr!

Ismeretlenül kérem, mint az említett antológia sajtó alá rendezője, hogy verseit Juhásznak sürgősen küldje el. Feltétlenül számítunk rá. Előre megnyugtatom, hogy méltó formában és társaságban fog megjelenni. Verseit várja tisztelő híve:

Antal Sándor.«²²

Ezeknek a leveleknek Babits tévedésén kívül még egy érdekességük van. Ez pedig az antológia neve: *Hétmagyarok*. Május 6-án nyomdára kész állapotban volt az antológia és a neve még mindig *Hétmagyarok* volt. Nem kell különösebben bizonyítani, hogy Dutkától Nagy Mihályig a kortársak a jóval később keletkezett névlegendát vetítették vissza A Holnap megalakulásának az idejére.

Ami a megalakulás és az antológia megjelenése közötti időt illeti, erre vonatkozóan kevés írásos adat áll rendelkezésünkre. Dutka Ákos könyvéből és Juhász Gyula emlékezéséből arra következtethetünk, hogy nagy viták folyhattak a holnaposok között a munkatársak személyét és verseiket illetően. Antal Sándor írt előszót a gyűjtemény elé. Már nem tudjuk, hogy mit írhatott ebben az előszóban, a kortársi visszaemlékezésekből is csak az derül ki, hogy »gyilkos dolgokat« írt s ezért ezt nem fogadták el a többiek, újra kellett írnia. Az első megfogalmazású előszó és valószínűleg az íróportrék is, éles kirohanásokat tartalmaztak a korabeli hivatalos irodalmi ízlés ellen. A Miklós Jutka versei elé készült kis írást a költőné családjá nem engedte kinyomtatni.²³

A budapesti lapok közül a *Független Magyarország* figyel föl először a nagyváradai megmozdulásra. Ez a lap a korabeli magyar sajtóvilágban a legliberálisabb irányzatot képviselte. Határozottan ellenzéki hangja volt. A *Független Magyarország* fölkarolta a váradiai mozgalmát, verseiket közölte és néha vitázott ellenfeleikkel. Dutka szerint Pogány Béla, a *Független Magyarország* akkori kulturális rovatának szerkesztője, Emőddel való megbeszélése után segítette a holnaposokat a *Független Magyarország* hasábjain a nyilvánosság elé jutni.²⁴ Peterdi Andor, Nagyvárad irodalmi és kulturális viszonyaival foglalkozva, a következőket írta a *Független Magyarországban* ebben az időben:

²² Juhász Gyula levele Babits Mihályhoz. 1908. máj. 6. Vö. 21. jegyz.

²³ Dutka Ákos: i. m. 151. l.

²⁴ Dutka Ákos: i. m. 161. l.

»A Holnap elnevezéssel irodalmi kört alakítottak. A tagjai mind odaváló származásúak s egytől-egyig immár ismert munkásai az új magyar irodalomnak. Onnan került ki Ady Endre és Bíró Lajos, ott van Antal Sándor, aki első kötetével, a Mozaik-kal elismerő feltűnést keltett, továbbá: Dutka Ákos, Juhász Gyula, Haraszty Lajos, Miklós Jutka, Ernőd Tamás, mind nagyváradiak és valóságos irodalmi életet teremtettek. Most A Holnap címmel egy antológiát rendeztek sajtó alá, mely magába foglalja nagyváradi poéták munkáinak színe-javát. E nagyszabású munka költségeit két odaváló irodalomkedvelő fedezi.«

Az előszó és a költői arcképek körüli vita hamar lecsillapulhatott, mert Antal Sándor már májusra újat írt.²⁵

Antal Sándor még áprilisban nyilatkozott A Holnap Társaság céljáról és terveiről:

»A társaság célja: felolvasásokkal, matinékkel terjeszteni az irodalmi kultúra szeretetét... Az új társadalom nemcsak a tudomány, ipar és kereskedelem terén ébreszt fel új szükségletet, hanem a művészet terén is... A halottakon elősködők a haza és a művészet nevében kiáltanak feszítődmeget azokra, akik nem akarják elhinni, hogy a régi négykrajcáros aranyból van. Ami nekik nem tetszik, lápvirágművészetnek nevezik, de a múltba tekintő szemük nem látja a holnapot... A vadregényes hatásvadászó műromok ellen alakult A Holnap... A Holnap be fogja mutatni a mai forrongó társadalom művészetét.«²⁶

Amint látjuk, elég harcias programot jelölt meg Antal Sándor A Holnapnak. Nem csoda tehát, hogy a Társaságra, de különösen az antológia megjelenésére fölfigyeltek. Az antológia májusban nyomdára kész volt, Antal Sándor, a szerkesztője pedig a nyári hónapokban Svédországba utazott. Juhász Gyula augusztusban írja Babitsnak: »Antológia szeptemberben, a szezon kezdetével a Singer és Wolfner bizományában meg fog végre jelenni.«²⁷

A kötet a huzavona miatt késett. Az Antal Sándor előszaváról zajló viták kiszivárogtak és a váradi lapok, valamint a váradi társaságok botrányról beszéltek.

Az egyik cikkben ilyeneket olvashatunk:

»A poéták csúfosan megjárták. Nem ismerték eléggé Antal mestert, aki... megírta szépen az előszót. De nem tömjénezőt, hanem alaposan letárgyalta az irodalmi társaságot... Némelyik poétával igazán méltatlanul bánt. Egyenesen megfosztotta minden érdemtől. Az érdekelt poéták csak későn vették észre a malíciát. Az előszó ki volt szedve s Antal Sándor már messze idegen tájakon járt, mikor csínye napfényre jutott. A poéták most bús lemondással, suttogva tárgyalják maguk közt a dolgot. Olyan kötetel, mely előszavában kemény kritikával indul, hogyan számítsanak a közönség pártolására? Nincs más hátra, mint új előszót íratni, vagy meg nem jelentetni A Holnapot. Azt hisszük, mégis csak találta valaki, aki nem lesz olyan szigorú, mint Antal mester. És megteszi őket nagyoknak s ezzel A Holnap elérte célját. De még jobb lenne, ha úgy, amint van, piacra dobna a könyvet. Az egész hiúság kérdése. Azt hisszük, hogy Antal Sándor szép előszava legalább

²⁵ Lásd A Holnap I. kötete bevezetőjének dátumát. (1908. május hava.)

²⁶ Antal Sándor: A Holnap. Nagyváradi Napló, 1908. ápr. 19.

²⁷ Juhász Gyula levele Babits Mihályhoz. 1908. aug. 26. Vö. 21. jegyz. 176. l. A levélbeli utalás arra vonatkozik, hogy a kiadó vállalatok idegenkedtek az antológia kiadásától.

biztosítaná A Holnap anyagi sikerét. Pláne, miután a publikum megtudja, miért késik A Holnap?²⁸

Dénes Sándor válasznyilatkozatából kitűnik, hogy a kötet már kész, csak a bizományos Singer és Wolfner-cég kívánságára késlekednek szeptemberig a megjelenéssel.²⁹ Nyilván a könyvpiac nyári holt szezonja után bekövetkező fellendülésre számítottak.

1908. szeptember 1-én látott napvilágot az a sárgafedélű könyv, amelyik a századeleji magyar irodalmi életben a legnagyobb vihart váltotta ki.³⁰

Mit tartalmazott A Holnap első kötete?

A hét költő verseit, Antal Sándor előszavával és a költőkről szóló kis portréival. Az antológiát Vajda János emlékének ajánlották. (Honti Nándor illusztrálta a kötetet.) Antal Sándor az előszóban körülbelül olyan hangon szól a holnaposokról, mint az előbb idézett programnyilatkozatában:

»A Holnapba, a mi társaságunkba pedig Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky tartozik. Mindazok a magyarok, akik elégték, meghaltak a holnapért... A múlt század hetvenes éveinek emlékei, a mai kritikusok és költők, hazafiatlannak, művészetlennak és értelmetlennak hirdetik az új irányt. Ők tudják, hogy miért. A mai közönséget már úgys hozzászoktatták az utolsó idők „gyengébbek kedvéért” készült irodalmához. Ha akarnák, se tudnák megérteni az új poétákat. Ezek se udvarolnak nagyon a tisztas közönségnek. Nyíltan kinevetik a burzsoá morált és negligálják az összes polgári szentségeket.«

»Ma költő áll a sereg élén — írja Antal Sándor —, ez a költő Ady Endre.«

Ady harminckilenc verse nyitja meg az antológiát, élén a *Góg és Magóg* cíművel. Szinte a teljes korabeli Ady bontakozik ki előttünk a harminckilenc versből. Az említettekén kívül itt találjuk: a *Sírni, sírni, sírni*, a *Fölszállott a páva*, az *Én nem vagyok magyar?*, *Az ős Kaján*, a *Havasok a Rivierán*, *A Hortobágy poétája*, *A Guare de l'Esten*, *Az én menyasszonyom*, a *Vörös szekér a tengeren* című verseket.

A kötet többi poétájának is egész életművükre nagyon jellemző versekkel találkozunk itt:

Babits a magyar filozófikus költészetnek olyan darabjaival jelentkezik, mint a *Theozophikus ének (I–II)*, a *Golgotai csárda* és a *Fekete ország*. Juhász Gyulának is az egész életét kísérő tulajdonságait vetik fölszínre a *Turris eburnea*, az *Anch' io...*, *Meunier*, az *Ódon ballada* és a *Szögedi interieur* című versek. Dutka Ákos, Balázs Béla, Emőd Tamás és Miklós Jutka a Petőfi és Arany epigonoktól elütő, újszerű, úde hangon jelentkeznek.

Dutka és Emőd egy-egy verse vitathatalanul az erős Ady hatásról árulkodik. (Dutka: *Elereszt a pusztá*, vagy *A fekete lány*, amelynek befejező sorai *Az ős Kajánra emlékeztetnek*. Emődnél: pl. *Rab prédikátorok éneke*.) Emőd Tamásnak a *Lellei Nagy András* című verse Adynak szól.

Antal Sándor a költők versei előtt rövid kis esszében mutatja be a szerzőt az olvasónak. Ezek a kis ismertetések találó aforizmaszerűségükkel többé-kevésbé jól mutatják be a költőket. (A versek után néhány bibliográfiai adat

²⁸ Miért késik A Holnap? Egy kis irodalmi botrány, Szabadság, 1908. aug. 20.

²⁹ Dénes Sándor válasza: Nagyvárad Napló, 1908. aug. 22.

³⁰ 1908. szept. 3-án és szept. 4-én már néhány példányt dedikáltak is a költők. Pl.: Bauer Hildának, Balázs Béla testvérének.

található az írók munkásságáról.) A portrék merész magyarázatai később módot nyújtottak A Holnap elleni támadások kibontakozására.

Antal Sándor Adyt tekinti vezérnek, de miközben igyekszik megvédeni a túlzó polgári rágalmaktól, úgy tűnik, mintha ő sem értené meg Ady igazi valóját. Például ilyeneket ír róla:

»... neki nincsen köze a nagy osztályharchoz. Ő régi úr, neki nincsen jövője... Néha rokonszenvből meg is szólal, de nem illik a proletár-ének az ő úri hangjához... Nem a nagy társadalmi forradalom lírikusa ő. Nem is modern, hanem új ember, és egyedül álló... Ady után nem következik senki. Amint-hogy senki sem volt előtte. Hatalmas egyéniség, de egyedül áll. Nem mért-földmutatója a magyar líra történetének.«

Ady társtalanságát hangsúlyozza és ezt visszavetíti a múltba is. Pedig Ady éppen arra volt büszke, hogy őskeresésében olyan elődökre bukkant, mint Csokonai, Petőfi, Vajda János.

Találóan állapítja meg Antal Sándor Juhász Gyula közeledését a l'art pour l'art-hoz, az élettől való idegenkedését és a nem primér élmények lírai megjelenítését. Antal Sándor már az antológiában megemlíti — Dutkáról írván — az Ady-hatás problémáját. Szerinte Babits kivételével egyetlen holnapos költő, de egyetlen új költő sem tudott e hatás alól kitérni. Ez a megállapítása csak részleges igazságot tartalmaz. Ady hatása alól még Babits Mihály sem szabadulhatott. Erre utal Ady válasza Juhász Gyula cikkére ez év őszén: »Hát (héberes fordulattal) elérhette volna-e Juhász Gyula, hogy engem megtagadjon, s a „magyar ugart” a maga ekéjével szántsza, ha én nem jövök? Babits Mihály nagy ember és nagy költő, de kérdezze meg pl. Babits Mihályt.«³¹ Ady-hatás másképpen nyilatkozott meg pl. Babitsnál és másképpen Dutkánál, Emődnél, akiknél minden jóindulat ellenére is erős Ady-utánzással is találkozunk.

A kötetnek nem volt nagy könyvsikere, Dutka szerint mindössze hetven darab fogyott el belőle.³² Dutkánál pontosabban emlékezik Vidor Manó, aki ebben az időben Nagyváradon volt könyvkereskedő és résztvevett A Holnap első kötetének üzleti ügyeiben.³³ Vidor Manó 1943-as nyilatkozatából kiderül, hogy Dénes Sándor önzetlen módon vállalta a garanciát a kötet nyomdai költségeinek megtérítésére, a sikertelen eladás esetén. Egy bizonyos számú kötetet átadtak a Singer és Wolfner-cégnek terjesztésre. Ezekre a kötetekre a terjesztő cég neve került. Sonnenfeld Adolf váradi nyomdász csak a nyers nyomdai költségeket számította föl, haszon nélkül, hogy ezzel is segítse a holnaposokat. Vidor Manó szerint a csalódás óriási volt. A tisztelet-példányokkal együtt csak 100 kötet fogyott el. 1500 példányt nyomtattak és így 1400 példány nyomdai költsége a garanciát vállaló Dénes Sándort terhelte. Igazi mecénási tett volt tőle, hogy kifizette a nyomdát. A kötet sikertelenségénél sokkal érdekesebb, hogy a körülötte keletkezett vitáktól két évig volt hangos a magyar irodalmi élet.

Ezek a harcok azonban nem csupán a kötetrel, a holnaposokkal voltak kapcsolatban. A hivatalos irodalom támadásai sokkal nagyobb »vadra« írá-

³¹ Ady Endre: A Duk-duk afférhoz — Válasz A Holnapnak — Független Magyarország, 1908. nov. 26. Válogatott prózai cikkek. Magyar Klasszikusok.

³² Dutka Ákos: A 35 éves Holnap. Híd, 1943. máj.

³³ H. N. (Hegedüs Nándor): Szerelmes földrajz. Nagyvárad, 1943. jún. 26.

nyultak, mint ez a kis kötet. Ady volt a támadások fő célpontja. Természetes, hogy 1908 szeptemberéig szinte minden holnaposnak jelent meg verse a konzervatív magyar irodalmi lapokban. Amikor viszont csoportba tömörültek és kiderült, hogy Adynak táborra van, azonnal ellenük fordultak. Ennek a harcnak tehát azt a címet is adhatnánk: harc Adyért és az új magyar líra polgárjogáért.

A Holnap első kötetéről az első kritikák dicsérően emlékeztek meg.³⁴ Lukács György³⁵ és Hatvany Lajos megpróbálták az új költők társadalmi szerepét és helyét meghatározni. Hatvany egyenesen forradalmat emlegetett: »Itt szakadások, különválások, alakulások vannak, itt forrong valami — ne féljünk a szótól —, itt a forradalom.«³⁶ A Vasárnapi Újság »erős legényeknek« nevezi a holnaposokat.³⁷

Juhász Gyula ujjongva írja Babitsnak: Babits Mihályt fölfedezik A Holnap révén, a fővárosi lapok (*Független Magyarország, A Hét*) először emlegetik nevét. Osváth Juhásszal üzen Babitsnak: küldjön verset és prózát a *Nyugatba*.³⁸ Az immár holnapos orgánummá váló *Független Magyarország* teret ad levelezőinek az új irodalmi mozgalomról szóló véleményük kifejtésére. Ismeretlen emberek üdvözlík A Holnapot és Ady Endrét. Ugyancsak a *Független Magyarország* »Új dal a Kárpátok alatt« címmel köszönti a nagyváradiakat, akiknek célja: haladni.³⁹

Úgy látszott tehát, hogy kedvező lesz a holnaposok fogadtatása. A holnaposok szeptember 20-ára, majd elhalasztva egy héttel, 27-ére ünnepséget szerveztek az antológia megjelenésének megünneplésére.⁴⁰ A nagyváradi város-házán gyűltek össze a matinéra, melynek bevételéből szobrot akartak állítani Vajda Jánosnak a vaáli erdőben. Ady, Lédával jelent meg a váradiak előtt. A megnyitót dr. Dénes Sándor mondta. Utána a legfiatalabb holnapos, Emőd Tamás nagy sikerrel szavalt el Ady: *Egy néhai költő* című versét. Majd Ady előadása következett. Történelmi magyarázatot adott a holnaposok, az új költők mozgalmának azzal, hogy megmutatta a magyar kultúra és irodalom fejlődésében azokat a kiemelkedő egyéniségeket, akik a haladásért égtek el. Harcra szólította föl a hallgatóságot a hivatalos irodalom ellen:

»Liberális, anarkista magyar vagyok: mondjuk, hogy egy beteg civilizáció kiirtására kerültünk a Duna-tájra, a Kárpátok alá, de akkor ne kényszerkedjünk, hanem az új ágyúkon kívül semmit se fogadjunk el a beteg civilizációból. Öljük meg Homérosztól, Dantétól, Voltairétől, aki csak útunkba akad, Beöthy Zsoltig, Rákosiig és Szabolcskáig, mert a senkiket is meg kell ölni, hiszen ezek valakiknek mutatják magukat és úgy forgatják saját fogsoraik között Goethét, sőt Shakespeare-t, mintha ezek mi ellenünk szegény, vérező nyak ellen s értünk éltek volna.«⁴¹

³⁴ Várady Zsigmond: A Holnap. Nagyváradi Napló, 1908. szept. 6.

³⁵ L(ukács) Gy(örgy): Új magyar költők. Huszadik Század, 1908. júl.—dec.

³⁶ Hatvany Lajos: A Holnap. Pesti Napló, 1908. szept. 23.

³⁷ Holnap. Vasárnapi Újság, 1908. szept. 27. (Schöppflin?)

³⁸ Juhász Gyula levele Babits Mihályhoz. 1908. szept. 19. Vö. 21. jegyz. 177. l.

³⁹ Levelek a Szerkesztőhöz. Független Magyarország, 1908. okt. 7. A Független Magyarország minden vasárnap A Holnap rovatcímével közli a váradiak verseit. Új dal a Kárpátok alatt. Független Magyarország, 1908. szept. 27.

⁴⁰ A »Holnap« ünnepe. Független Magyarország, 1908. szept. 30.

⁴¹ Ady beszéde A Holnap 1908. szept. 30-i matinéján. Ady Múzeum, 69—71. l.

Hevessy Mariska, a Szigligeti-színház művésznője, verseket szavalt a holnaposoktól. Majd Juhász Gyula Vajda Jánosról tartott emlékbeszédet, melyben »a XX. század Thonuzobájának« nevezte, aki új dalt dalolt a Kárpátok alatt.⁴² A Szigligeti-színház művészei Deési Alfréd megzenésítésében Vajda és Ady-dalokat énekeltek, Dutka Ákos pedig Vajda-verseket olvasott föl. Az ünnepséget Nagy Mihály szavai zárták be.

Az ünnepi hangulat gyorsan lelohadt a holnaposok körében. Az a folyóirat, amelyiknek az új törekvések fölkarolása lett volna a feladata, a *Nyugat*, támadásnak beillő kritikát közölt a holnaposokról, Kemény Simon tollából.⁴³ Ebben a kritikában Kemény Simon a merev meg nem értés hangján Ady-epigonoknak, az élettől elrugaszkodottaknak, szélsőségesen moderneknek nevezi a holnaposokat. »... ezeknek apjuk, anyjuk, nagyapjuk; mindenük Ady Endre. Még Babits Mihálynak legkevesbé, de neki is.« Juhász örömmel írta Babitsnak, hogy a *Nyugat* szerkesztősege nevében Osváth Ernő megvédte Kemény vádaskodásai ellen. Kéri Babitsot: »Írj a Független Magyarországra is verseket, mert az a mi orgánunkunk.«⁴⁴

A holnaposok valószínűleg éles hangon válaszolhattak a *Nyugat* szerkesztőségének, mert Ignó Juhászhoz írott levelében igyekszik békülékeny hangot megütni a váradiak irányába.

»Kedves kollegám, szépen köszönöm a Vajda-cikk visszaküldését: Hogy én Kemény Simon barátom ítéletét nem osztom, azt kegyed láthatta leveleimből, hogy szerkesztő társaim sem osztják, láthatja a csillag-jegyzetből.⁴⁵ Am azt hiszem: mindenkinek, aki Magyarországon író, igazi író, érdeke, hogy legyen ebben az országban olyan újság, melyben igazi írók igazi nézeteiket megírhatják, — ha tudnak írni és becsületesen vallják, mintahogy Kemény úr is becsületes. Érdeke még azoknak is, akik iránt jogtalanság vagy akár méltatlanság is történhetik ilyformán. Amely percben akár én, akár társaim érdekeink vagy guszatusaink szerint íratnánk, vagy nem engednénk írni, a lapunknak nem volna joga az életre, nem volna értéke, nem különböznék a többitől, s megint csak meg kellene teremteni a magyar irodalmi Szemlét. Nem szólvá arról, hogy ugyanúgy elvesztenék az igazi írókat munkatársaink gyanánt (akik azért írnak a Nyugatba, mert nincs egyéb lap, ahová meggyőződésüket megírhatnák), mint ahogy elveszítette a többi lap és legfeljebb pénzzel tud költöket, a kenyerük kényszerűségénél fogva magához láncolni. Elveszítendő csakhamar kegyeteket is, míg így bizonyos vagyok benne, hogy bármily rosszul esik kegyeteknek a Kemény külön véleménye, nem örülnének, ha a Nyugat megszűnnék. Egyben garanciát vállalhatok: abban, hogy a mi a Nyugatban megjelenik, se nem csálhatatlan, se nem inappellábilis, de szent hite és meggyőződése az írójának, aki azt olyan jól írja meg, ahogy azon időben csak tudja. Viszont becsületes bírálathoz iránt nem szabad érzékenynek

⁴² Téved Dutka Ákos, amikor az írja könyvében, hogy Juhász Gyula ezen az ünnepségen írta A Tábor hegyén c. költeményét. A vers már ápr. 5-én megjelent a nagyváradi Szabadságban. Valószínű, hogy egy olyan tavaszi (1908) összejövettel emléket őrizi a vers, melyen Ady is jelen volt.

⁴³ Kemény Simon: A Holnap. Nyugat, 1908. okt. 1.

⁴⁴ Juhász Gyula levele Babits Mihályhoz, 1908. okt. 5. Vö. 21. jegyzet, 178. l.

⁴⁵ A Nyugatban Kemény cikke alatt a következő csillaggal jelölt szöveg olvasható: »A hét költő könyvéről e szigorú ítéleteiben sok igazságnál is figyelemreméltó cikk nem utolsó szavunk. A Babits Mihály nagytehetsége csodálatos jeleinek felmutatása oly érdeme A Holnapnak, mely említetlenül nem hagyható. Minél komolyabban méltányoljuk bíráló illetékességét, annál inkább sajnáljuk, hogy — elkedvetlenedésében a milieu iránt — azok mellett is bizalmatlanul s már sietve haladt el. Szerk.«

lenni, mert ez avance, a becstelen kritika számára. Elvégre a Nyugat nyitva áll minden becsületesen és jól megírt ellenkező ítélet, vagy polémia számára is; — általában a nyitott kapu a kötelessége, hivatása és jogossága, csakis esztétikai cenzúrával. Meleg üdvözléssel kegyednek s A Holnap többi emberének igaz tisztelőjük, hívük és társuk

Ignotus.⁴⁶

Ignotus rendkívül jellemző magyarázkodó levele nem békítette ki a holnaposokat, különösen Juhász Gyulát nem, aki (talán e miatt az eset miatt is) a *Nyugattal* soha nem került szoros kapcsolatba.

A Holnap irodalmi társaság 1908. október 14-én tartotta hivatalos alakuló ülését.

Még október 7-én nyomtatott meghívókat küldtek szét a következő szöveggel:⁴⁷

Tisztelettel meghívjuk a »Holnap« irodalmi társaságnak folyó hó 14-én este 9 órakor az »Emke« kávéház külön termében tartandó alakuló közgyűlésre.

Dr. Berkovits Renée

Dr. Dénes Sándor

Juhász Gyula

Nagy Mihály.

Erre a meghívóra válaszul írja Babits Juhásznak: »Alakuló ülésekre üdvözlétemet küldöm.«⁴⁸

Ezen az ülésen Ady a következőkben határozta meg mozgalmuk jellegét:

»A Holnap nem akar éretlen, falusi, vidékieskedő forradalom lenni: amolyan irodalmi Barbizon, nem akar vidéki tüntetés lenni a fővárosi irodalom ellen... Az irodalmi, művészi egyéniségeknek akarja útját törni, hogy az egyéniség győzzön az irodalomban, hogy minden értékes irodalmi egyéniség dolgozhasson az ország kultúrelétének mélyítésén. A Holnap a felébredő kultúr-érdeklődést és irodalmi lelkiismeretet akarja ébren tartani és fokozni. És hogy erre hivatása van, — eddigi gyönyörű működése bizonyítja.«⁴⁹

Ugyanekkor ismét fölmerült a terv, hogy antológia helyett folyóiratot adjon ki A Holnap társaság.

Juhász Gyula írja ekkor Babitsnak: »A Holnap címen december közepén revü indul meg Nagyváradon, én szerkesztem, légy szíves küldj már az első számba verset, prózát.« A revü főszerkesztője Juhász Gyula és Marton Manó lett volna, Ady Endre pedig a főmunkatárs.

A hivatalos irodalom szinte szervezett támadást indított meg A Holnap ellen. Gróf Apponyi Albert kultuszminiszter Beöthy Zsolthoz intézett gratuláló levelében arra kéri az ünnepeltet, hogy »a modern, elvadulások veszedelmétől« óvja meg irodalmunkat.⁵¹ Szabolcska Mihály Tompa versére ír kenetes rigmust a holnaposok ellen.⁵² A Hét »Toll és tör« rovatában a leg-

⁴⁶ Ignotus Hugó levele Juhász Gyulához. 1908. okt. 6. A szegedi Egyetem Irodalomtörténeti Intézetében. I. (Kilényi hagyatéka.)

⁴⁷ Egyetlen példánya a címzett Eisner Manó ajándékaként, a Szegedi Egyetem Irodalomtörténeti Intézetében (Kilényi hagyaték, gyarapítás) van.

⁴⁸ Babits Mihály levele Juhász Gyulához. 1908. okt. 7. után. Vö. 21. jegyzet, 180. l.

⁴⁹ Nagyváradai Napló, 1908. okt. 16.

⁵⁰ Juhász Gyula levele Babits Mihályhoz. 1908. nov. 2. Vö. 16. jegyz. 180. l.

⁵¹ Budapesti Hírlap, 1908. okt. 3. Apponyi Albert levele Beöthy Zsolthoz, születésének hatvanadik, tanárságának huszonötödik évfordulójára.

⁵² Szabolcska Mihály: Fiaim, csak énekeljetek. — Egynémely új poétákhoz. Budapesti Hírlap, 1908. okt. 16.

különbféle véleményeknek, csipkelődéseknek ad helyet. A holnaposok nem tudnak magukra találni, kielégítően válaszolni a vádakra, hiszen saját orgánumuk igazában nem is volt. A *Független Magyarország* fölkarolta mozgalmukat, verseket közölt tőlük, megmozdulásaikat propagálta, de vitába nem bocsátkozott a különböző lapok Holnap-ellenes írásaival. A támadások közepette érte a váradiaikat a vezér Ady Endre mindent elrúgó duk-duk cikke is.⁵³

Ady cikke A Holnap történetének legmozgalmasabb korszakát jelenti. Nagy vita kerekedik Ady és a holnaposok, Ady és a vélt sértettek között, de nem hallgatott a konzervatív kórus sem: kárörvendően ócsárolta a vezér nélkül maradt tábort. Ezek a viták azonban már A Holnap történetének egy új fejezetébe tartoznak.

⁵³ Ady Endre: Duk-duk affér. Új Idők, 1908. nov. 15.

JUHÁSZ GYULA ÉS A „FEKETE BÁRÓ”

Rejtély mindmáig az irodalomtörténet előtt is, mi volt az oka annak, hogy a pesti egyetem bölcsészkarának jóhírű fiatal hallgatója, a Négyesyszemináriumok nagytekintélyű esztétája és kritikusa, Négyesy professzor titkára, az ifjú Juhász Gyula 1906-ban a neki szinte kijáró és várt egyetemi tanársegédség vagy legalábbis fővárosi középiskolai katedra helyett miért kapott kinevezést — Máramarosszigetre?

Mindezt még ma sem tudjuk teljes bizonyossággal, de néhány újabb adat közelebb visz a titok megfejtéséhez. Juhász Gyula 1903 óta rendszeres cikkírója a szabadkőműves, polgári radikális szegedi napilapnak, a neves kriminalista és irodalmárkodó Balassa Ármin 1902-ben indult hírlapjának, a *Szeged és Vidékének*. (Az ő révén itt kap először nyilvánosságot két barátja, Babits Mihály és Kosztolányi Dezső is!)¹ A téli és nyári vakációk idején Juhász Gyula naponta cikkezik, nemcsak irodalmi és kulturális, de politikai kérdésekről is. 1906 nyarán a lap egyik közleménye² a költőt »belső munkatársai« sorában említi meg. Ez év nyarán végezte el egyetemi tanulmányait, ekkor várta tanári kinevezését.

Az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1906. július 2-án tartotta 40. közgyűlését. Ezen báró Barkóczy Sándor (1857—1925) miniszteri tanácsos, a kultuszminisztérium középiskolai ügyosztályának vezetője, a híres »fekete báró«³ is beszélt. Azt követelte, hogy az állami középiskolákba »a felekezeti, és pedig kizárólag a keresztény felekezeti szellemet fokozatosabb mértékben kell bevinni«. Barkóczy beszéde országos fölháborodást keltett az ország progresszív polgári és értelmiségi köreiből.

A *Szeged és Vidéke* július 4-i számában vezércikk foglalkozik Barkóczy programjával. A vezércikk szerzője a (T—s) jelek mögé rejtőzött. Többféle érv bizonyítja, hogy a cikk írója — Juhász Gyula. Egyik a stílus rokonsága a költő ekkori prózái, publicisztikai írásaival, s a cikk eszmei mondanivalójának, egyes motívumoknak (pl. a »modernség és magyarság« gondolatának), neveknél (pl. Péterfy Jenőnek) fölbukkanása, mint ekkori gondolatvilágának jellegzetességei. A másik filológiai érv: a költő ezekben a napokban kétszer⁴ használja a *Táltos* álnevet (az egyik cikkben⁵ hivatkozik Lehotai

¹ Vö. Babits Mihály, Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső levelezése. Sajtó alá rendezte Belia György. Bp. 1959. passim.

² *Szeged és Vidéke*, 1906. júl. 15.

³ Vö. Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1940. 2. köt. 456—457. hasáb.

⁴ Táltos: Pató Pálók, *Szeged és Vidéke*, 1906. jún. 24. — Táltos: Meleg van! *Szeged és Vidéke*, 1906. júl. 1.

⁵ Meleg van! *Szeged és Vidéke*, 1906. júl. 1.

barátjára, aki nem más, mint Kosztolányi) és kétszer ugyanennek az álnévnek betűjeles változatát.⁶ Ezek egyike egy cikksorozat utolsó, negyedik része (a szegedi iskolák értesítőiről írott beszámolók, melyekből az első három még j. gy. betűjel alatt jelent meg; az utolsó, mely a szegedi katolikus tanítóképzőről szólt, s melyben egy félmondatban újból szóba hozta Barkóczyt, ugyancsak (t — s) jelzés alatt). A stílus egysége kétségbevonhatatlan, s mindez elegendő, hogy biztosak legyünk abban, az alább közölt élesen antiklerikális cikket az ifjú Juhász Gyula írta.⁸

S azt hisszük, ez a cikk pecsételte meg tanári sorsát is. Nem kellett nagy utánjárás ahhoz, hogy Barkóczy megtudja, ki a vezércikkező szegedi, hiszen a költő ekkor »belső munkatárs«, s nyilvánvaló, hogy ha egy szerkesztőségben magyar tanár van, elsősorban ő írhat szakmájába vágó témáról vezércikket. Ez elegendő volt ahhoz, hogy a költő ne kapjon állami iskolánál tanári állást. Így volt kénytelen elfogadni a piaristák ajánlatát, mely a messzi Máramaroszigetre szólt.

Nemrég került nyilvánosságra a költő 1912 januárjában kelt levele, melyet Szakolcáról írt haza édesanyjának, benne ezzel a sorral: »Az én ügyem, a Szegedre helyezés, nem tudom, hogy áll. Nem tudom, Barkóczy távozása lendít-e rajta.«⁹ Az utalás arra vonatkozott, hogy a Bulyovszky-díj elnyerése után szegedi barátai mozgalmat indítottak szülővárosába való helyeztetése érdekében, s a középiskolai ügyosztály éléről végre távozó Barkóczy többé nem volt akadály.¹⁰ Még így is csak egy év múlva, 1913-ban helyezték át a költőt, s még mindig nem Szegedre, csupán a közeli Makóra. S amikor 1914-ben öngyilkosságot kísérelt meg, a róla szóló cikkek között az egyik, barátjának, Sz. Szigethy Vilmosnak írása sejteti a valóságot: »Hát érdemes ebben az országban bármit is csinálni, ami kiemeli az embert a szürke és elszűrőkítő átlagból! Juhász Gyula még csak a szülővárosába sem kerülhet haza, idegen vidékek szomorú vándora kénytelen maradni, a pályázati kérvényeit pedig el sem olvasták. Hja, poéta! Ezt az embert meg kell bélyegezni, hiszen eredeti és új dolgokat ír a szerencsétlen, soha nem plagizált egy betűt, nem ollózott össze tankönyveket, a könyöke gyöngye volt, Mária-kongregációs emaillezott keresztet nem tűzött audienciára menet nyakkendőjébe...«¹¹

⁶ (T—s): Magyar tanárok, Szeged és Vidéke, 1906. júl. 4. — (t—s): Értesítők. Szeged és Vidéke, 1906. júl. 18.

⁷ j. gy.: Értesítők. Szeged és Vidéke, 1906. júl. 5., 8., 10.

⁸ Miután Juhász Gyulának erre az eddig ismeretlen álnévre rájöttem, s szóban közöltem ezt munkatársammal, Grezsa Ferencel, ő a Magyar Szemlében ugyanebből az időből még kilenc Tálto-cikket talált (A szegedi eset, 1906. máj. 24. — A nagy építőmester, máj. 31. — A magyar nóta, jún. 14. — Aktuális strófák, júl. 5. — A hétről, aug. 2. — Az automobil, aug. 9. — Író, közönség, kritikus, aug. 23. — Militarizmus az iskolában, szept. 6. — A pesti nyelv, szept. 20.). Ezek most már teljes bizonyossággá élelték korábbi föltevésemet.

⁹ Madácsy László: Juhász Gyula ismeretlen verse és két kiadatlan levele. Tiszatáj, 1958. március, 5. l.

¹⁰ Vö. Barkóczy élete és bukása, Szeged és Vidéke, 1912. jan. 29. — Barkóczy bukása. Szeged és Vidéke, 1912. febr. 1. — Vö. még V[ág] S[ándor]: Ki volt Barkóczy? Délmagyarország, 1958. márc. 30.

¹¹ Császtvay István—Péter László: Juhász Gyula makói évei. ItK. 1955, 326. l.

Barkóczy Sándor, a fekete báró szerepe még tisztázásra vár ebben a kérdésben; nem lehetetlen — s erre Juhász Gyulának egy névtelen kis cikke utal Babits Szegedről Fogararasra való helyezésekor¹² —, hogy Babits száműzetésében is neki volt szerepe.¹³

Juhász Gyula ifjúkori cikkének¹⁴ antiklerikális hangja meglepő lehet azoknak, kik csak az élet megtörette, balsors tiprotta költő fáradt, belenyugvó vallásos líráját ismerik. A fiatal Juhász Gyula, egy haladó, szabadszellemű baráti kör, a pesti egyetemi éveinek, olvasmányainak hatása alatt jó ideig szembefordult a katolicizmussal, s ha időnkint az elesettsége, vallásosságra hajló alkata győz is rajta, még a 18-as polgári forradalom idején is eleven benne ifjúkori antiklerikalizmusa, amint ekkori publicisztikája¹⁵ is jól mutatja. Bár vallásos alkata ifjúkori verseiben is megmutatkozik, az a megtört vallásosság, melyet általában ismerünk, csak jóval később, a forradalmak bukását követő csalódás, egyéni sorsának csődje, »egész elhibázott élete« miatti keserűsége után vált lírája egyik jellemzőjévé.

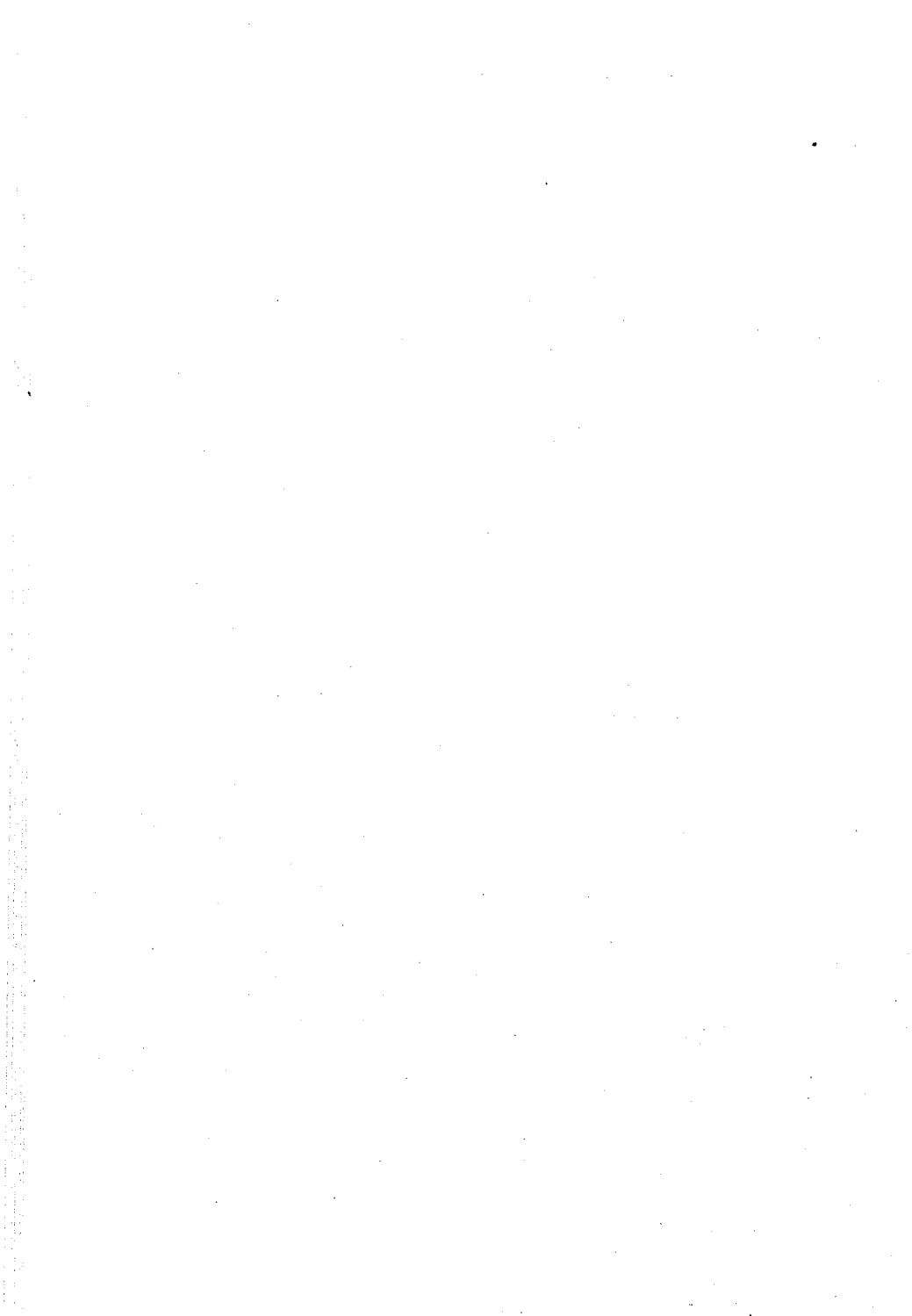
Péter László

¹² [Juhász Gyula:] Babits Mihály, Szeged és Vidéke, 1908. júl. 24. — A cikk szerzőségét megint csak több dolog is igazolja: 1. Juhász Gyula e nyári szünetben itthon van, rendszeresen ír a Szeged és Vidékebe. 2. Nyilvánvaló, hogy ha a lap ír Babitsról, akkor a barátja, Juhász Gyula ír róla. 3. Csak Juhász Gyula tudhatta, milyen írói munkát végzett Babits Szegeden, csöndben, magányban (pl. Wilde verseit fordította, és »most a nemzeti stílusról szóló, nagy értekezésén dolgozik«). 4. Csak Juhász Gyula láthatta 1908 nyarán Babits irodalmi jelentőségét úgy, ahogyan e cikk láttatja. 5. A cikk stílusa Juhászé; ő tartja Adyt »legnagyobb élő poétának« s. i. t.

¹³ Babits ezt egy nyilatkozatában (l. Babits, Juhász, Kosztolányi levelezése, 305. l.) tagadta, de tehetett-e másként?

¹⁴ (T — s): Magyar tanárok. Szeged és Vidéke, 1906. júl. 4.

¹⁵ Vö. pl. Juhász Gyula: Örökség. Válogatott prózai írások. Szerk. Péter László. Bp. 1958. 1. köt. 119—121. — j. gy.: Az igaz papság hamis tükre. Délmagyarország, 1919. márc. 6.

MAGYAR TANÁROK

(T — s.) Péterfy Jenő, akit méltán illethetünk a legnagyobb magyar tanár díszítő jelzővel, írja e mélységesen igaz sorokat, Schlauch Lőrinc középkori fölfogásával polemizálva: »Az egyház túllép körén, ha mai kultúránknak kö-zepette úgy lép föl, mint a haladásnak célmutatója. Az örök mécs világa a templom homályában csúcsíves boltozat alatt nagyon megható lehet s a képzelmet leköti. Csak barbár fogja a körülötte sereglők áhítatát zavarni. De már egészen más dolog, midőn szolgálai kihozzák azt a napvilágra, azt állítva, hogy az élet könyvét jobban olvashatni e mécs mellett, mint a nap fényében!«

E bölcs és komoly sorokat írja Péterfy Jenő, a legnagyobb magyar esz-tétikus tanár.

Báró Barkóczy Sándor az Országos Középiskolai Tanáregyesület közgyű-lésén pedig kijelenti, hogy a magyar tanárok a tanításban az egyedül üd-vözítő valláserkölcsei alapra helyezkedjenek!

Mit szólna ehhez a középkori ízű beszédhez Péterfy Jenő, akinek kollegái és utódai némán, pirulva hallgatták és helyeselték is ezt a kijelentést? Mit ért báró Barkóczy a valláserkölcsei alapon való tanítás alatt?

Felekezeti szellemet, vagy krisztusi szellemet? Az előbbi, mint részleges és változó igazságú intézmény, nem állhat meg a modern ember és nemzet színe előtt! Ez világos dolog! A krisztusi szellem pedig szellem és nem intéz-mény, nem rendszer, az általános emberi igazság, amely azonban ma már nem azonosítható egy felekezet dogmaival és intézményeivel sem. Ez is vilá-gos dolog.

Miről beszél hát báró Barkóczy? Ez az alternatíva: vagy maga sem tudja, vagy nagyon is jól tudja, csak nem meri őszintén kimondani. De elég jól ért a sejtetés művészetéhez. Beszél a »fajmagyarság zöméről«, amelynek józan gondolkodása nem engedi bejönni a külföldi hipotéziseket. Beszél a »kereszténységen kívül állókról«, akiket szintén bele akar kényszeríteni a szelíd igába. Ezt már megértjük és megértette a fekete reakció is, amely sie-tett tapsolni a sikerült beszédnek.

Ezek a részletek a maga egészében mutatják báró Barkóczy igazi ábrá-zatát. Ez az úr, a magyar kultuszminiszter kiküldötte, a becsületes, a modern magyar kultúra ellensége. Klerikális reakciós.

Ha Péterfy Jenő élne és ha Beöthy Zsoltékban lenne magyar bátorság, akkor kemény leckét kapott volna báró Barkóczy. Megtudta volna, hogy így beszélni és gondolkodni, ahogy ő teszi, ma Európában nem lehet, nem sza-

bad. A jövő nemzedék oktatása és nevelése nem lehet ancilla teologiae, az egyház szolgálója. A modern ember szabadnak született, nem rabja sem babonának, sem előítéletnek. A modern ember fegyvere a tudás és a munka. A tudást nem a középkortól kéri és nem a túlvilág számára dolgozik. A valóság minden embernek magánügye.

Az iskola embert nevel az emberiségnek és polgárt a hazának. Embert, aki a nagy, komoly létért való küzdelemben a modern haladás fegyverével meg tudja vívni az élet harcát, és polgárt, aki gondolataival és tetteivel megtermékenyíti a jövő számára azt a földet, amely ápol és eltakar, amelyen apánk vére folyt.

Hít dögében rendkívül sok vélekedés van és amiben úgy, ahogy megvan a consensus gentium, az manapság annyi, hogy ignoramus! De a tudomány emberi fáklyája mindig több és több titkos odút világít meg, elűzve a múltak minden tévedését és kimutatva az ember és föld helyét, eredetét, célját a mindenségben. És ezt csak nem fogjuk letagadni a jövőndő nemzedék előtt?

Nemzeti és emberi igazságok: ezekre tanítson az iskola!

A valláserkölcsi alap jó lepedő, amelyben a múlt minden kísértete elfér. Vagy igazság ez a kifejezés, vagy nem. A ma embere előtt egyetlen erkölcs létezik: tiszteletben tartása a természet és ember jogainak. A nagy természeti törvényhez való okos, szükséges alkalmazkodás.

Beleoltani a jövőndő nemzedék lelkébe a hazug idealizmus mérgét, elavult világnézet tömjénével hódítani el a holnapba kilépőt: ez a legnagyobb erkölcstelenség, amit egy ember, egy kor, egy nép elkövethet!

Hol vannak a nagy hazafiak, az igaz magyarok, hogy magyarán, férfiasan vétót kiáltsanak? Beöthy, a személyt meg tudják védeni minden erejükkel, de amikor az eszme van veszélyben: akkor a többi néma csend? Mindig idealizmust és hazafiságot emlegetünk és amikor erre kerül a sor: gyáván elhallgatunk! Mert egy régi világ fölfogásában neveltek még bennünket, a mában élünk és a tegnapban gondolkozunk!

Magyar tanárok, tanuljatok meg függetlenül érezni, gondolkozni: a modern magyarság jövőndője érdekében!

(Szeged és Vidéke, 1906. július 4.)

KÉT KIRÁNDULÁS

(Adalékok Mikszáth Kálmán életrajzához.)

Mikszáth Kálmán élete az irodalomtörténeti köztudat szerint a nyugalmas, eseménytelen sorsok közé tartozik. Házasságának regényes esetén kívül nincsenek benne különösebb fordulatok, kalandok. Balsorsa nem érte el Reviczky sokat emlegetett nyomorgásának mélységét, jómódja nem vetekedett Jókai gazdagságának csúcsaival. Mindössze »A tót atyafiak« és »A jó palócok« váratlan sikere, kormánypárti képviselővé választása, írói jubileumának országos megünneplése azok a feltűnőbb mozzanatok életében, amelyeket eddig különösebb figyelemre méltónak tekintett irodalomtörténetírásunk.¹

A nagy író ennyiben is — élette sora jellegével is — korára vall s ha az életrajzíró számára mindig fontosak a legkisebb adatok is, mennyivel inkább fontos az apró epizódok földerítése olyan esetben, amikor az írói egyéniség és a kor viszonyát nem jelzik messzekiáltóan drámai konfliktusok, amelyek nyomban útbaigazítanának. Ezért nyernek különös jelentőséget Mikszáth esetében is a baráti, kortársi visszaemlékezések, anekdoták, sőt egyes vonatkozásokban a pletykák, mendemondák is. Ugyancsak ezért tartja különös becsben a Mikszáth-kutató az olyan írásokat, mint Mikszáthné *Visszaemlékezései*, Mauks Kornélia *Képek Mikszáth Kálmán életéből* c. kis könyve, Gyöngyösy László *Mikszáth Kálmánja*, stb.

Vannak azonban olyan epizódjai is Mikszáth életének, amelyekről e közismert emlékezések nem írtak, szerzőik nem tudtak. Így többek között Mikszáth szegedi barátai, gyakori Szegedre utazásának körülményei többnyire ismeretlenek rokonai, későbbi barátai körében. Mikszáthné például igazán keveset tudhatott mindezekről, hiszen férje szegedi ismeretségei különválásuk idején alakultak ki s később is csak néhány szegedi barátot ismert meg közülük személyesen. (Enyedi Lukács, Kállay Albert stb.) Gyöngyösy — aki egyébként régi, jó ismerőse Mikszáthnak és Szegeden is újságíróskodott — már valamivel többet tud minderről, de csak hallomásból. Az ebben a vonatkozásban autentikus emlékezők írásai még a korabeli hírlapok köteiben porosodnak.

A következőkben két, Szegeddel kapcsolatos epizódot igyekszünk föl-tárni Mikszáth életéből, hogy hozzájáruljunk a még ezután megírandó részletes életrajz előmunkálataihoz.

¹ Lásd Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán élete és művei, Bp. 1917. 15—17.; Schöppflin Aladár: Mikszáth Kálmán, Bp. é. n. (1941) 28. l.; életének nyugalmas voltát hangsúlyozza Király István is (Mikszáth Kálmán, Bp. 1952. 94—95. l.).

A „mehádiai” út

»Mikor Endrényi Szegeden kiadta *A tót atyafiakat*, elmentem Mehádiába üdülni, ott lapot sem olvastam, csak otthon tudtam meg, hogy ezalatt az idő alatt híres író lett belőlem...« — idézi férjét Mikszáthné *Visszaemlékezéseiben*.² Hasonló rövidséggel tudósít az útról — Törs Kálmánra hivatkozva³ — Váradi Béla⁴ és Rubinyi Mózes.⁵

Ennél valamivel többet tudunk meg magának Mikszáthnak a tollából a *Szeged Könyve* II. kötetébe felvett *Mehádiai utam* című tárcáját olvasva, amelyet elutazása előtt írt szegedi barátaihoz.⁶

»De minek is beszélek? Megyek is én Mehádiára — a pokolba?... Szegeden kiszállok s ha ott egyszer kiszállok, száz forintot lehet tenni egy hitvány spielmark ellen, hogy ott maradok Mehádia helyett a porfürdőben... Én igazán nem hiszem, hogy meglátom valaha életemben Mehádiát, míg Szegedet nem építik máshová — messzebb az útból...« (A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy bár Mikszáth Mehádiát említ, tulajdonképpen Herkulesfürdőről beszél: a hajdani Szörény megyei kis Mehádia község nem volt üdülhely, hanem a tőle 7—8 kilométerre a Cserna folyócska völgyében fekvő, akkor már európai hírű Herkulesfürdő a végcélja Mikszáth útjának. Mivel azonban a vasútállomás Mehádia volt, a szóhasználat szerint Herkulesfürdőt is jelentette.)

A tréfás-komoly jelentkezésből valóságos szegedi látogatás lett, mégpedig minden bizonnyal a Mikszáth által »exnépkert«-nek nevezett újszegedi liget, a szegedi »politikusoknak« az »Arany Oroszlán«-ban, meg a »Prófétá«-ban levő törzsasztalai, a szegedi »tökéletes emberek«, köztük a szóban forgó cikkben is említett »Prófétás Gyuri« és »János« vonzóerejének hatására.⁷

Tehát 1881. augusztus 3-án — mint a Szegedi Híradó jelenti, a konkurrens lap előző napi tárcájára utalva⁸ — Mikszáth Szegedre érkezett. És bár a Híradó homályosan célzott némi nézeteltérésekre, amelyek Mikszáthnak a Pesti Hírlapban Szegedről írt tárcái miatt keletkeztek a város bizonyos köréi és az író között, a fogadtatás rendkívül szívélyes volt. Erre utal maga az a tény, hogy a szeretve tisztelt »nagy palóc« egy cseppet sem igyekezett továbbutazni Herkulesfürdőre. Tíz napot töltött el a »porfürdőben« barátai körében. A »Hétválasztó«-ban (ma Bajcsy-Zsilinszky utca 11. szám) lakott. Közben két tárcát is írt a Szegedi Naplóba, amelynek egy évvel ezelőtt még

² Bp. 1957. 188. 1.

³ Törs Kálmán: Mikszáth Kálmán, Vasárnapi Újság, 1882. 16. sz. 241—43. 1.

⁴ Mikszáth Kálmán, Bp. 1910. 81. 1.

⁵ I. m. 29. 1.

⁶ Szegedi Napló, 1881. aug. 2.; Szeged Könyve II. k. 223. 1.

⁷ Az »Arany Oroszlán« vendéglő a mai Oskola utca 8. sz. ház volt; a »Prófétá« a Kölcsey u. 6. sz. alatt. Az utóbbinak tulajdonosa a »Prófétás Gyuri« (Ferencsevis György), népszerű, tekintélyes szegedi polgár. »János« a gazdag felsővárosi tímár-kétfestő Felmayer-família tagja, színész- és újságírókörök mániákus rajongója. Mikszáth nagyon kedvelte ezt a hóbortos agglagényt. A F.-családot az árvíz idején ismerte meg közelebbről, amikor náluk lakott. Lásd szerző Mikszáth szegedi évei c. tanulmányát (128—131. 1.), továbbá az *Ott alszik a Marcsa is* c. Mikszáth-elbeszélést a Jub. kiad. 25. k. 145. 1.

⁸ »Egyről-másról« rovat.

belső, ez időben külső munkatársa vált.⁹ A második tárcza már elutazása után jelent meg, augusztus 14-én.¹⁰

A tíz nap vidáman telt el az újjáépülő városban. Erre azok a tárcák, útilevelek engednek következtetni, amelyeket maga Mikszáth és társaságának Herkulesfürdőre vele utazó tagjai írtak. Összesen négy ilyen találtunk: a már említett, Mikszáth nevének kezdőbetűivel aláírt *Minél kevesebb mozgás*,¹¹ a *Csak semmi mozgás*, amelyet »János« írt,¹² a *Fürdői levél* »Pista« aláírással¹³ és a Mikszáth akkoriban használatos »Scarron« álnevével jelzett *Mehádiai levél*.¹⁴

Ezek szerint a tíz nap jórészt mulatozással telt el. Két híres szegedi primás húzta nekik: Onody Kálmán és a »Kukac« néven közismert Urbán Lajos.¹⁵ Többen kidőltek a társaságból, gondoljuk Pósa Lajos is, aki ekkoriban éppen Mikszáth helyén dolgozott a Szegedi Naplónál és el nem maradt egyetlen Mikszáth-lejövételkor rendezett »bankett«-ről sem.¹⁶ Néhányan azonban, akiket Mikszáth hol »martyrok«-nak, hol pedig »athléták«-nak titulál, még elég erőt éreztek magukban ahhoz, hogy együtt utazzanak »palóc kollégájuk«-kal. Ennek az elszánt kompániának a tagjai voltak: egy »bűrös« (Felmayer János), egy »udvari bádgos« (valamelyik módosabb szegedi iparos), egy »fiskális« (Kalmár István, a szegedi újságírók társaságához tartozó fiatal ügyvéd, a *Fürdői levél* szerzője) és a »skibler« Mikszáth. Velük tartott még egy »méregkeverő«, azaz kocsmáros is.

Útrakelésük előtt nagy mulatozást csaptak a Felsővárosi Kaszinóban.¹⁷ Különösen a »Kocsmárosné, nekem halat süssék kend!« kezdetű nóta járta sokat.¹⁸ Induláskor a vonakodó Pista fiskalist Mikszáth tuszkolta a bérkocsiba és az ölébe ült, nehogy megszökjön. Aztán egy kis zavar támadt, mert a »nagy palóc« elvesztette az újságírói »potyajegyét« s ezért lóhalálában kellett visszahajtatnia a Kaszinóhoz.

Az illusztris társaság augusztus 12-én éjjel, illetve 13-án kora hajnalban útrakelt Temesvár felé. A vonaton ki nem fogytak egymás ugratásából. Temesvárott Mikszáth kiszállt, hogy meglátogassa Áldor Imrét,¹⁹ akit még

⁹ A szülő, aug. 7. (Szeged Könyve II. k. 226. l.); *Szegediek Pesten*, aug. 14. (Szeged Könyve I. k. 229. l.); — Mikszáth ez időbeli külső munkatársi viszonyára vonatkozóan lásd a Sz. N. szerkesztőségének nyilatkozatát a lap 1881. dec. 23-i számának »Újdonságok« rovatában.

¹⁰ Augusztus 13-án Temesvárról keltezi *Minél kevesebb mozgás!* c. útilevét. Lásd Rubinyi M. i. m. bibliográfiájának 114. lapján.

¹¹ Szegedi Napló, 1881. aug. 17. (Kelte: Temesvár, aug. 13.)

¹² Útirajz. Uo. 1881. aug. 18. (Kelte: Mehádia, aug. 14.)

¹³ Olyan divatos tárcza-féle. Szegedi Híradó, 1881. aug. 17. »Csarnok« rovat. (Kelte: aug. 14.)

¹⁴ Pesti Hírlap, 1881. aug. 17. Melléklet. (Kelte: Herkulesfürdő, jún. [?] 14.)

¹⁵ Onody Kálmán és Urbán Lajos később a külföldet is megjárták nagy sikerrel. Onody nótaszerző is volt, a fiatal Dankó Pista példaképe. (Lásd Csongor Győző: Dankó Pista, Szeged, 1958. 17. l.) Urbán az 1900-ban rendezett párizsi világkiállításon is szerepelt. (Sz. N. 1900. nov. 3.)

¹⁶ Lásd pl.: Sz. N. 1882. nov. 7. »Újdonságok« rovat.

¹⁷ A Felsővárosi Kaszinó a mai József A. sugárút és a Maros u. sarkán volt. Később a Szociáldemokrata Párt helyisége lett. A 30-as években lebontották.

¹⁸ Régi szegedi betyárnóta.

¹⁹ Áldor (Schmidt) Imre (1838–1928) fővárosi tanár, majd lapszerkesztő. Több lapnál dolgozott (Fővárosi Lapok, Divat, Magyarország és a Nagyvilág). 1879-ben Temesvárra költözött.

első pesti írói kísérletezése idejéből ismert. A szegedi kompánia továbbutazott azzal, hogy majd Herkulesfürdőn találkoznak. Áldor éppen nem tartózkodott a városban s Mikszáth Temesvárt megtekintve, megszállt a »Kronprinz« hotelben, írt egy tárcát a Szegedi Naplónak, majd ismét vonatra ült barátai után indult.

Minden szórakozási lehetőséget, amit csak nyújthatott Herkulesfürdő, végigpróbáltak: táncoltak a kursalonban, tejet ittak a Mayerhof nevű »svájci« házban, bérkocsin versenyeztek (János győzött!), megfürödtek a kénes vízben, ideált választottak maguknak és egymásnak az ott időző szépasszonyok seregéből. »A palócé nem ér egy pipa dohányt, lévén az egy vékonydongájú verseci kisasszony, aki négyszer vált gúnyát napjában, amit Párisban varrának a női „kecské”...« — írja »János«. Amikor megtudták, hogy ott van Bismarck fia²⁰ is, kikövetkeztették: a »Bismarck gyerek« csak »politikából« fekszik betegen, »hogy az európai potentátok azt higgyék az apjáról, hogy most nem diplomatizál, hanem az orvosságot adja be kávé kanállal a beteg gyerekeinek«.

Beszéltek Makart festővel s állítólag ajánlatot tettek neki, hogy jöjjön Szegedre, mert ott most nagyon sok a kifestendő új lakás.²¹ Tetszett nekik, hogy az osztrák »piktor« elismerően nyilatkozott az ott vendégszereplő lugosi dalárda magyar dalairól. Megcsodálták Pálmay Ilkát, a körülrajongott operett-primadonnát is.

Egyébként nem voltak elragadtatva a híres fürdőtől. Panaszkodtak a zsúfoltságra, a finnyás Mikszáth a poloskákat is fölemlegette. Legkellemetlenebbnek a fürdőhely fekete-sárga, »kincstári« levegőjét érezték, s azt, hogy a magyar szó miatt rosszallóan végigmérték őket. Persze erre elkészülhettek volna, hiszen a környék nyolc évvel azelőtt még katonai határőrvidék volt²² s az osztrák katonai közigazgatás szelleme még mindig fölötte lebegett, sőt látható, tapasztalható nyomai is könnyen észrevehetőek voltak. Nem is maradtak sokáig s a Baedeker által ajánlgatott, valóban festői környezetet sem tekintették meg. Hétfőn, augusztus 15-én Mikszáth Felmayer Jánossal visszautazott Szegedre, majd Jánostól búcsút véve elindult Pestre, az országos hírnév felé. A többiek Új-Orsován és Aninán keresztül Marillavölgybe, a másik híres üdülőhelyre is ellátogattak még.

A kéthetes kirándulásra vonatkozó írásokat egybevetve, a vidám, tréfára, barátai ugratására mindig kész, tekintélyeket, előkelőségeket fiatalos gatlástalansággal fitymáló Mikszáth képe rajzolódik elénk, akit a régi szegedi baráti kör — vidéki bohémek, hozzá hasonlóan szegény újságírók, módos polgárcsemeték, fiatal lateinerek — felvillanyoz. (Törs Kálmán említi idézett cikkében, hogy ez időben, a mehádiai út előtt, meglehetősen depresszióban volt!) Jellemző, hogy Szegedre közvetlenhangú, komolytan, csupa-tréfa tárcákat ír, míg ugyanaznap, talán együltében, sokkal komolyabb hangon

²⁰ Minden bizonnyal Herbert B.-ról, a kancellár idősebbik fiáról van szó (1849—1904), aki egy ideig a bécsi német követségnél is szolgált s ezen a réven ismerkedhetett meg Herkulesfürdő jó hírével. Ez időben apja magántitkára volt. Meglehet, hogy az 1870-es hadjáratban szerzett súlyos sebéből eredő betegségét kúrálta ekkor Herkulesfürdőn.

²¹ Hans Makart (1840—1884). Osztrák festőművész, korának egyik legünneltebb művésze, a XIX. századi akadémizmus jellegzetes képviselője.

²² Az 1873. XXVII. tc. csatolta Magyarországhoz és kincstári birtok maradt.

»referál« a Pesti Hírlapnak. Végeredményben azonban ez is ugyanaz a Mikszáth: a fekete-sárga szellem, a Tisza Kálmán-féle politika hazafias bírálója. (Erdekes javaslata, hogy egymilliós beruházással korszerűsítsék Herkulesfürdőt s az odaszoktatott magyar arisztokrácia — amely most külföldön költi a pénzt — bizonyára odavonzaná a »civilizált európai társaság« színe-javát is.)

A Mikszáth-bibliográfia szempontjából talán nem egészen haszontalan megjegyeznünk, hogy a *Csak semmi mozgás*, amelyet állítólag »János« írt, tulajdonképpen Mikszáth cikke. Gulyás Pál írói álnévlexikona számon is tartja az eddigi kutatások alapján Mikszáth »János« álnévét, de csak a Szegedi Napló 1878-as évfolyamában, illetve 1896-ból jelzi. Ily módon jogosnak tűnhet a kétely, hogy talán nem minden »János« aláírású szegedi cikk Mikszáthé. Ezt a kételyt táplálja a szegedi hagyomány egy része is, amely elismerve, hogy Mikszáth írt ugyan Felmayer János nevében néhány cikket, de maga Felmayer is írogatott, éppen Mikszáth példája nyomán. Más helyi források viszont azt tartják, hogy János úr ugyan »íróárs«-nak tituláltatta magát újságírói körökben, de ő maga nem írt. Mikszáthnak nagyon megtetszett a szegedi iparosságnak ez az originális figurája s a tőle hallott ötletekből, János sajátos modorában maga írt a nevében tárcákat, karcolatokat. Ezt bizonyítja többek között Györgyösy említett könyvének Mikszáth Szegeden töltött éveire vonatkozó fejezete is.²³ A Szegedi Napló 1887. január 29-i számának »Színház« rovatában viszont »János« aláírásával színházi levelet olvashatunk a balettről, amelyet a szerkesztő a következő sorokkal vezet be: »Egy régen hallgató munkatársunk ma ismét megszólalt és a következő sorokkal rukkolt be: ...« — Ez a cikk kétségtelenül *nem* Mikszáth-írás. Mielőtt az egész »János«-kérdést tisztáznánk, ehelyütt csupán azt szeretnénk bizonyítani, hogy a *Csak semmi mozgást* Mikszáth írta.

A Szegedi Napló humoros melléklapja, a Hüvelyk Matyi satírikus cikket közölt Felmayer Jánosról,²⁴ amelyben többek között a következőket olvashatjuk: »Íróárs. — Nem mintha ő is írna, ami rangján alul van, beéri azzal, hogy diktál, hanem hű társa minden nagyramenendő fiatal írónak. — Ezen mecénási szenvedélye egészen az apró irodalmi váltók leszámítolásáig terjed, vagy legalábbis terjedt még a rekonstrukció aranykorában, amikor a nagy palóc volt a János társírója... Életfilozófiája a bikkfában nyer plasztikus kifejezést. *Egyik bikkfa olyan, mint a másik bikkfa.*»²⁵ Ezen halhatatlan mondasban szűrte le Mikszáth Kálmán az ő íróársának fatalisztikus világnézetét.«

A *Csak semmi mozgásban*, amely már címével is szellemesen licitál a *Minél kevesebb mozgásra*, éppen ennek a »bikkfa-világnézet«-nek a kifejtését olvashatjuk, mintha éppen Mikszáth mondaná a hegymászásba belefáradt társaságnak s a több változatosságot ígérő kocsmákra és kávéházakra hívna fel a figyelmet. (Ugyanis mindenütt másféle a bor és másforma a kasszírónál!) Emellett a tréfás útirajz olyan kitételei, mint a »női kecské«, a »nyavalyás Bismarck gyerek«, a »Katák«, a »Borcsa« emlegetése is Mikszáthra valla-

²³ Mikszáth Kálmán, Bp. 1911., 62. l.

²⁴ *Nagy férfiak — gipszből*, VII. János. 1890. febr. 2., 2. l.

²⁵ Az eredetiben is kiemelve!

nak²⁶ és alátámasztják feltevésünket: ez esetben ő a szerző. Az, hogy talá-lunk a cikkben magára Mikszáthra vonatkozó célzásokat is, csak fokozza a János szerepében való tetszélges érdekességét és nem mond ellent az ön-íróniára egyébként is hajlamos Mikszáth-gondolkodásmódnak, de az ugra-tásokba belemelegedett társaság hangulata is magyarázatául szolgál.

Szegedi urak és tanyai parasztok között

Tíz esztendő telt el a mehádiai út óta. A »nagy palóc« közben is le-lerándult »fogadott szülőföldjére«, az árvíz utáni »rekonstrukció« számtalan gondjával bajlódó Szegedre.²⁷ 1891-ben különleges ünnepekre készülődött a »paprikák városa«. A 80-as évek katasztrófával fenyegető városgazdasági válságának tapasztalatain okulva, a tanyavilág gazdasági és kulturális föl-virágoztatását tűzve ki célul, megkezdte a tanyaközpontok létesítését. Az elsőt az ún. »Felsőtanyai kerület«-ben, a mai Balástya közelében létesítették, nem messze Pusztaszer-től. Ennek felavatására hívták meg Tisza Lajost, a »szegedi grófort«. A várakozás izgalmát csak fokozta az az örömhír, hogy az éppen itthon tartózkodó Munkácsy Mihály, aki a »Honfoglalás«-on dolgozik, szegedi rokonaihoz készül látogatába.²⁸

Ez időre készült el a Reform-korban (1829-ben) Széchenyi ösztönzésére alakult szegedi Kaszinó Egylet új, reprezentatív épülete is (Vörösmarty utca 5. sz., ma »Juhász Gyula« Művelődési Otthon) s felavatását ugyancsak a ne-ves vendégek jelenlétében tervezték megtartani.

Mikszáthot — amint maga írja kilenc esztendő múlva visszaemlékezve²⁹ — Tisza Lajos invitálta, hogy jöjjön Szegedre »Árpád apánkat keresni Mis-kával (ti. Munkácsyval, aki jellegzetes »ősmagyar fejeket« keresett nagy tör-ténelmi képéhez). Mikszáth, aki már néhányszor elkísérte Tisza Lajost sze-gedi útjaira, nem kérte magát és október 24-én — Munkácsyval az állo-máson találkoztak — még két képviselő társaságában útrakeltek.³⁰

Délután 5 órakor érkezett Szegedre. Kállay Albert főispán, Pálffy Ferenc polgármester, Lázár György főügyész, Rainer József főkapitány fogadták őket a város előkelőségeinek, a szabadelvű párt helyi vezetőinek élén. A hivatalos hangú hírlapi tudósításban szerényen húzódik meg a Mikszáth iránti meg-különböztetett szeretet halvány jele: »...országgyűlési képviselő, a mi ked-ves palócunk...«³¹

²⁶ Lásd pl. 1879—80-as szegedi cikkei.

²⁷ Így 1882-ben három alkalommal, 1883-ban kétszer (egyik alkalom ezek kö-zül a »királylátogatás« volt), 1885 augusztusában, majd szeptemberében, 1889-ben Marillára utaztában, stb.

²⁸ Hírt ad erről a Sz. N. 1891. okt. 13. és 15. száma. Munkácsy szegedi rokonai Reöck Iván mérnök, a folyammérnöki hivatal főnöke és Kelemen István ügyvéd voltak. Munkácsy ittjártáról részletesebben lásd Szelesi Zoltán cikkét a Délma-gyarország 1954. febr. 21-i számában: A »Honfoglalás« Szegeden.

²⁹ *Férfinézőben*. Sz. N. 1900. máj. 5. 1—4. l. A Munkácsy halála (máj. 2.) al-kalmából írt tárcát a Pesti Hírlapból vette át a Sz. N.

³⁰ Mikszáth 1900-ban már nem emlékezett pontosan a velük utazó képvise-lőkre. Hogy egy kártyás-anekdotát elmondhasson, Janicsáry Sándort is szerepelteti. A korabeli lapok szerint Ivánkovits és Novák szabadelvű párti képviselők jöttek ekkor vele. Janicsáry 1892. máj. 15-én járt Mikszáthtal Szegeden. (Sz. H. 1892. máj. 15. 2—3. l. »Tisza Lajos Szegeden«.

³¹ Sz. N. 1891. okt. 25. »Üjdonságok«.

A polgármesteri üdvözlés egyedül a Tisza Lajos iránti hódolat jegyében szólt s a kegyelmes úr volt kénytelen válaszbeszédében felhívni a »hivatalos« figyelmet még Munkácsyra is. Mikszáthról szó sem esett ezúttal. A főispán vacsorára hívta a vendégeket. Munkácsyt rokonai maguknak követelték, Mikszáth az urakkal »komájánál«, Berci fia keresztapjánál, Kállay Albertnél vacsorált.³² Meglehet, hogy Pestről ismerte, még belügyminisztériumi tisztviselő korából, a közismerten arisztokratikus, Szegeden inkább félve tisztelt, mint népszerű dzsentri főispánt, de az bizonyos, hogy összebarátkozásukban nem kis szerepe volt Szegednek. Ugyanis Kállay a várost ujjaépítető kormánybiztosság tagja volt s Mikszáthtal már 1879—80-ban többször találkozott, majd leveleztek is, 1882. november 6-án, amikor Mikszáth ifj. Ábrányi Kornéllal és Bartók Lajossal — mint a Petőfi Társaság küldöttségének harmadik tagja — Szegedre jött, a Hungária étteremben (ma Somogyi Béla u. 7. sz.) rendezett díszvacsorán jó hangulatban sokáig együtt voltak.³³

Másnap, október 25-én délelőtt 10 órakor a Tisza szálló (ma az Államrendőrség épülete) előtt lovasúton indultak az Osztrák Államvasutak »indóházához« (ma Szeged-pályaudvar, a szegediek »Nagyállomás«-a). Onnét különvonattal mentek a 102. órházig, ahol már várta őket az árvalányhajás, felpántlikázott, zászlós lovasbandérium a Rákóczi-indulóval.³⁴ Kocsin, a bandérium által kísérve folytatták útjukat az új központi telepre. Ott a városi főmérnök ünnepélyesen átadta az új épületek kulcsait, Ivánkovits János szegedi apátplébános, a város II. választókerületének szabadelvű párti képviselője felszentelte a kápolnát, a temetőt s utána megkezdődött a népünnepély.

Tisza Lajos a táncolók közé vegyült s — mint Mikszáth négy esztendő múlva emlékezve írja — »fiatalosan, daliásan, úgy, ahogy az isten tudni adta«, roptat a csárdást a tanyai menyecskékkal. Munkácsy követte példáját, ha talán — már elég feltűnően jelentkeztek rajta gyógyíthatatlan betegségének jelei — nem is olyan »fiatalosan, daliásan«. Ámbár könnyen megiehet, Tisza Lajos sem táncolt olyan hetykén, mint ahogy Mikszáth emlékszik rá, mert a szegedi szakértők, elsősorban a virtusáról híres Beck Pista, a szegedi polgárőrség kapitánya, megállapították, hogy »a kegyelmes úr nem ért a csárdáshoz«. Kállay főispán elbújt a csárdás előtt, mire a rosszmájú szegediek megjegyezték, hogy »persze, a méltóságos úr jobb' szeret fűtyülni, hogy úgy táncoljunk rája«. Miután a »kegyelmes, méltóságos és nagyságos rokkantak« eleget tettek a népszerűség megkövetelte táncnak, végighallgatták a főlköszöntőket, megcsókolgatták a főlköszöntőket mondó, kimosdatott parasztgyerekeket.³⁵

»A főprogramot bizonyos rengeteg *bürgepaprikás* hazafias elfogyasztása képezvén, a tanyai *kultúrának* első áldozata éppen egy zseniális magyar író, a nagy palóc léssen, ha ugyan Zombory (Antal) szenátor (a város »gazdája«) bölcs előrelátással nem gondoskodik egy kevés becsinált csirkéről. Mert a

³² Sz. H. 1891. okt. 24. »Hírek«.

³³ Levelezésükből: MTA Kézirattár, Levéltár; Sz. N. 1882. április 30. A mi udvarunk titkaiból. — nov. 7. »Üjdonságok«.

³⁴ Sz. H. 1891. okt. 27. — Mikszáth 1895-ben már a színhelyre is rosszul emlékszik, ugyanis Csengelet említi, holott Balástya a szóbanforgó helység. *Párbaj — kabátokkal*. Az én kartársaim Jub. Kiad. II. k. 33. l.)

³⁵ Az idézett rosszmájú megjegyzések a Hüvely Matyi 1892. máj. 22-i számából valók. (Ítélet a tanyai központosításról. 2. l.)

tanyai kultúra áldásainak ártalmatlan élvezéséhez mindennek előtt igen jó gyomor kell» — írja maliciózan aznap a Szegedi Híradóban Lipcsey Ádám, Mikszáth azév nyarán történt súlyos gyomorvérzésére is célozva.³⁶ A jelek szerint mégiscsak volt becsinált csirke is, Mikszáth nem lett a »tanyai kultúra áldozata«, de különösebb jókedve sem lehetett.

Ugyanaznap este volt a kaszinó avatása. Ha lehet, még nagyobb fénnel folyt le, mint a tanyai ünnepség. A szegedi 83. közös »Degenfeld—Schomburg« gyalogezred tisztikara is a Kaszinó tagságához tartozván, a katonazenekar térzenét adott, Paczor Kálmán altábornagy úr, a szegedi honvédkerület parancsnoka is személyesen jelen volt.

Egymást érte a sok beszéd, szónoklat, volt társasvacsora is, felköszöntő untilig. Az utóbbiból jutott végre a Munkácsy mellett ülő Mikszáthnak is. Káplány Géza, a szegedi ítélőtábla bírása — maga is palócvidék szülötte — mint »földi«, palóc dialektusban köszöntötte föl s ízetlen szellemességét a következő befejezéssel toldotta meg: »... a Krisztus áldja meg és a jó fene egye meg — minden ellenségét!«³⁷

Talán mondanunk sem kell, hogy bármily fényes volt is ez a vasárnap, Mikszáth korántsem érezte olyan jól magát, mint tíz esztendővel azelőtt. A sok evés-ivás idején a gyomorbetegség nem szoktak jókedvűek lenni. Amint maga írja Munkácsy halála után, a nagy festő elszomorító idegállapota is megzavarta. A hivatalos ünnepségek és »népünnepélyek« sablonjai szerint lezajló program kegyetlenül sivár lehetett számára, a mesterkelt lelkesedés, a fölköszöntések, a »hivatalos« érzelemnyilvánítások a szokás szerint hamisak, hízelgők, vagy esetlenek voltak, mint amilyen éppen neki is jutott. Megírta ugyan a Szegedi Napló, hogy »a jóízű palóckirály elszórt most is maga körül egypár fényes adomát és jól érezte magát az őt környező társaságban, amely untilig marasztalta, de menni kellett haza, mert a „T. Ház“ vár reá«.³⁸ Hanem azokat a »fényes adomákat« nem közölte, pedig azelőtt, ittjártakor a szegedi Mikszáth-rajongók, barátok, minden elejtett szavát, tréfáját, megjegyzését fölzsedegették és elutazása után napokon keresztül közzölték a helyi lapokban.

Ügylehet, ezek a Mikszáth-adomák némiképpen megzavarták volna az ünnepi hangulatot. Maga a szabadelvű párt helyi »orgánuma«, a Szegedi Híradó is (méginkább az ellenzéki Szegedi Napló!) fagyalogva írt a fényes vasárnapról. A Napló keddi tárcájában ilyeneket olvashatunk: »Halbür Förgeteg Jánosék civilizálódásának megvetődött az alapja... Lesz már ezentúl tisztességes temető, amelyben valóságos gyönyörűség lesz halottnak lenni...« és nem kell éjjel, titokban, hónalatt vitt gyermekkoporsóval elsettenkedni

³⁶ Vasárnap. Sz. H. 1891. okt. 25. A cikk aláírása P(asquin)-ó. A Mikszáth azév nyarán történt megbetegedésére vonatkozó utalás egybeesik Mikszáthné i. m. 235—36. lapjainak kitételeivel.

³⁷ Kaszinó avatás. Sz. N. 1891. okt. 27., Kulinyi Zsigmond: *Szeged új kora*, Szeged, 1901. 287—88. l. — Czimer Károly szerint az idézett mondat így kezdődött: »Az én istenem áldja meg, ...« stb. (A Szeged-Belvárosi Kaszinó százéves története, Szeged, 1929. 188. l.)

³⁸ Mikszáth »itthon«. Sz. N. 1891. okt. 27. »Üjdonságok«.

³⁹ A »Párbaj — kabátokkal« c. 1985-ös, isza Lajosról szóló anekdotát például — feltehetően Mikszáth elbeszélése alapján — Békefi Antal írta meg először: *Már megint!* Sz. N. 1893. okt. 14., 5. l.

a legközelebbi homokbuckáig s ott elásni a kis halottat. A tárca szerzője, bizonyos »Pelargos« így fejezi be írását, idézve a tanyaiakat: — Münk fűzetjük mög ezt is!⁴⁰

A Hüvelyk Matyi hangfogó nélkül gúnyolódott a »központi ebéd«-en. Kajánul leleplezte, hogy az urakat fölköszöntő tanyaiak háta mögött sűgők diktálták a hódoló szólamokat. (»Mért lett volna ez az izé csúnya komédia? Azért, mert hogy itt is közreműködött a sűgó?«) Nyíltan utalt arra, hogy az ünnepség a közelgő, 1892-es képviselő választás érdekében folytatott kormánypárti korteskedés volt, azért buzgólkodott annyira Ivánkoviťs »képviselő páter« is. (Ugyan hiába buzgólkodott, mert 1892-ben megbukott!) »Derék ebéd volt az pajtás. Nagy haladás, hogy a városi urak a birkát, izé, nem csak nyírják, hanem meg is eszik!« — jegyzi meg »Drót Pál«, az élclap »bemondó«-ja.⁴¹

A kaszinóavatást sem fogadta osztatlan tetszés.

Közügyekbe a kaszinó
Magát sohasem ártja,
Elfoglalja a »kultúra«,
Vagy magyarán: a kártya.

— írja »Csípi-Csóka«, a Hüvelyk Matyi háziköltője.⁴²

Egy percig sem kétséges előttünk, hogy a 80-as évek parlamenti karcolatainak, a *Tiszteľt Ház* (1886), a *Club és folyosó* (1888) élesszemű, a politikai és társadalmi élet kulisszatitkait oly jól ismerő írója ne vett volna észre egyet-mást a színpalak mögötti machinációk közül, ha a helyi viszonyokban nem volt is olyan tájékozott, mint a szegedi újságírók. Hogy adomái, megjegyzései esetleg a felsorolt, leleplező baklövésekre vonatkoztak, csupán föltevés részünkről. Az azonban tény, hogy sem a szegediek nem jegyezték föl őket, sem ő maga nem írt az idő tájt az egész kirándulásról, csak 1895-ben, majd Munkácsy halála alkalmából 1900-ban. Jót nem igen írhatott volna, s hogy a rosszat nem írta meg, az elsősorban talán Szeged iránti tapintatának, Kállay Alberthez és Tisza Lajoshoz, a tanyaközpont és a Kaszinó két patrónusához fűződő személyi kapcsolatainak tudható be.

Kedvét, szájízét különösen ronthatta az a tény is, hogy maga is neves irodalmi társaságok ünnepelt tagjává, kormánypárt képviselővé, akadémiai levelezőttaggá, országos, sőt európai hírv íróvá lévén, az ünnepségen a közéleti tekintélyek, a nagyurak társaságába rekesztve, nem talál-

⁴⁰ Az új tanyavilág, okt. 27. — Számos jel mutat arra, hogy a titokzatos »Pelargos« Tömörkénnyel azonos, aki éppen ebben az évben kezd a Sz. N.-ba írogatni. Ortutay Gyula hasonló álnevét (»Pelargó«) számon is tartja (*Tömörkény István*, Szeged, 1934. 117. l.), az említett cikket nem. — Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a tanyaközpontok létesítése kétségtelenül javára vált a szegedi tanyavilágnak. (Iskola, orvos is került a rendőrszobák, kápolnák mellé.) A szegedi ellenzék gyanakvása mégsem volt indokolatlan, a »tanyai reform« tipikus közigazgatási jellegű félmegoldás volt s végső soron a földbirtokos város fokozott felügyeletét biztosította a Szegedtől, a világtól egyre jobban elszakadni, elmaradni indult tanyák fölött.

⁴¹ Drót Pál a központi ebédről. H. M. 1891. nov. 1., 3. l. (A kiemelések eredetiek!)

⁴² Kaszinó avatás. Uo. 1891. okt. 25. 2. l.

hatta meg azokat az őszinte, igazán meleg baráti, pajtási kapcsolatokat Szegeden, amelyek tíz évvel korábban tíz napig ittmarasztották s még nyomdában lévő könyvéről is megfélekezett miattuk.

No, persze. akkor fiatalabb is volt tíz esztendővel.

Most állítólag »várt reá a T. Ház!« — Október 26-án délelőtt Pestre utazott.

Hja, »tempora mutantur...!«

Nacsády József

SZAKDOLGOZATOK JUHÁSZ GYULÁRÓL

A Magyar Irodalomtörténeti Intézetben folyó Juhász Gyula-kutatások keretében a Juhász Gyula-munkaközösség tagjai időről időre tanári szakvizsgálati dolgozatokat készítettek Juhász Gyula élete és munkássága köréből.

Császtvay István *Juhász Gyula makói évei* című dolgozatának (1951) főbb eredményei nyomtatásban is megjelentek (ItK. 1955, 319. kk.). Süle Sándor *Juhász Gyula és a Horthy-korszak* című dolgozata (1952) a forradalmak bukása utáni néhány esztendő publicisztikája alapján ad vázlatos képet a költőnek a szegedi munkásmozgalommal és liberális ellenzékkel való kapcsolatáról és az ellenforradalmi rendszer elleni harcáról. Katona Irma *Juhász Gyula élet-tavasza* című dolgozata (1952) a költő gyermekkorával foglalkozik, aprólékosan összeszedett életrajzi adatok (pl. családfa, iskolai bizonyítványok stb.) föltárásával. Elsősorban ez a tény-gazdagság adja meg a munka értékét. Holecska Jolán *A fiatal Juhász Gyula* című írása (1953) alig több, mint az addigi irodalom földolgozása, Varsányi Péter *Juhász Gyula szépprózája* című tanulmánya (1953) pedig elnagyolt elemzése az *Orbán lelke* c. kisregénynek. Burián Éva szép, alapos tanulmánya *A művészetek Juhász Gyula műveltsége és költői fejlődése tükrében* címmel (1954) a »kulturált költő« Zolnai Bélától bevezetett fogalmát világítja meg a festészet, szobrászat, zene oldaláról. Ha hiányossága van, az elsősorban életrajzi és bibliográfiai jellegű: nem ismeri eléggé a költő életének a festészettel, szobrászattal, zeneművészettel való számos kapcsolatát, nem veszi figyelembe az e tárgykörbe vágó fontosabb irodalmat. Nagyjából ugyanez a hibája Domokos László *Juhász Gyula és színház* című dolgozatának (1954), amely elemzi a költő daljátékának, az Atalantának szövegét, Juhász színházi írásait, de nem tud áttekintést adni a kérdés egészéről, irodalmáról. Ezek a hibák még fokozottabban megmutatkoznak a többi, ezeknél gyöngébb dolgozatokban. Közülük legjobb még Vágvölgyi Andrásnak *Juhász Gyula publicisztikai munkássága (1903—1906)* című munkája (1954). Kenderes Istvánné *Juhász Gyula tárcanovellái* (1954) című dolgozata alig több a Kilényi-hagyaték anyagában őrzött újságkivágatokon szereplő tárcák tartalmi ismertetésénél. Juhász Nagy Etelka *Juhász Gyula publicisztikai munkássága (1921—1924)* című munkája (1954) sokat markol, de csak általánosságokat fog. Őrsi Tóth László *Juhász Gyula publicisztikai munkássága (1918—1920)* című dolgozata (1954) alig több, mint Garamvölgyi József nyomtatásban megjelent tanulmánya (It. 1952, 186. kk.), sőt olykor onnét is meríti idézeteit. Bármennyire kevés invencióval is íródott Lóczi

Margit Juhász Gyula életének utolsó szakasza című dolgozata (1954), mely a költő 1929-től haláláig eltelt életét tekinti át, az összeszedett szóbeli adatok s néhány korabeli cikk beledolgozása alkalmassá teszi a további kutatás kiindulópontjaként való fölhasználásra.

Greza Ferenc Juhász Gyula Máramarosszigeten című dolgozata (1956) a legjelentősebb a Juhász Gyuláról készült szegedi szakdolgozatok között; nem véletlen, hogy nyomtatásban is napvilágot látott (ItK. 1957, 349. kk.). Tényanyaga nélkülözhetetlen a majdani életrajz számára, s elvi kérdésfelvetései — ha néhol vitathatók is — ugyancsak a lényeges pontokon ragadják meg Juhász Gyula világnézeti és költői fejlődésének kérdéseit. Somogyi Erzsébet Adatok Juhász Gyula szerelmi költészetéhez című dolgozata (1956) a költő szerelmi költészetével s ennek kapcsán szerelmei történetével foglalkozik. Somogyi György Juhász Gyula és a munkásosztály című tanulmánya (1956) a költő munkásmozgalmi kapcsolatairól szól és 1907-től, az első Nép-szava-beli versektől kezdődően, a forradalmakon át, az ellenforradalom üldözései közepette vállalt szolidaritásig, a költő utolsó betegség-korszakáig, 1929-ig tárja föl — nem teljes alaposággal — kapcsolatait a munkássággal. Ennek mintegy kontrasztjaként Oroszi Zsuzsa Juhász Gyula és a »Magyar-ság« c. munkájában (1956) a költőnek a Magyarság c. napilappal kialakult kapcsolatára vet világot, bár ezt csak külsőlegesen oldja meg; a költő világnézetében rejlő ellentmondásokat, melyek őt a Magyarsághoz kapcsolták, a dolgozat nem tudja kielégítően bemutatni. Érdekes föladatra vállalkozott Beke József Juhász Gyula mondattana című munkájában (1956). Kopasz Júlia Juhász Gyula költészetének népies vonásai címmel (1956) a költőnek a népiességről alkotott nézeteit s a költészetében érvényesülő népi tendenciákat foglalja össze.

Ilia Mihály Juhász Gyula költészete a magyar irodalomtörténetben című dolgozata (1957) a költő irodalomtörténeti sorsát, fogadtatását és kritikai megítélését rendszerezi és megállapítja törvényszerűségeiket. Kunos Ferenc Juhász Gyula történeti tárgyú versei (1957) című munkájában a magyar föld történelmi és a magyarság irodalmi hagyományainak tükröződését vizsgálja Juhász lírájában. Nagy László Juhász Gyula: Atalanta című írásának (1957) újsága Domokoséhoz képest, hogy összeveti az Atalantát forrásával, Pierre Louÿs Afrodite című regényével. Páj Gábor A szegedi táj és jelleg Juhász Gyula költészetében címmel (1957) a költő tájszemléletét vizsgálja.

Magas mércét állítanánk föl, ha egyszerű tanárvizsgálati dolgozatoktól jelentős tudományos teljesítményt várnánk. Új eredményeket többnyire nem hoznak. Ennek ellenére az elkészült dolgozatokat általában hasznosaknak tartjuk, mert még a leggyöngébbek is nagyjában-egészében összefoglalják a kérdés addigi szakirodalmát, s egy-egy új adattal vagy szemponttal gazdagítják is, lehetővé téve, hogy a téma új kutatói e kézíratos dolgozatokat kiindulópontként hasznosíthassák. Néhány dolgozat, mint Katona Irmáé, Burián Éváé, Ilia Mihályé, átdolgozás és tömörítés után publikációra is alkalmas, mint ahogyan Császtvay István és Greza Ferenc eredményei megérdemelten kerültek közlésre.

TARTALOM

VILÁGIRODALOM

<i>Koltay-Kastner Jenő</i> : Ugo Foscolo II.	5
<i>Halász Előd</i> : Az idő funkciója a »Varázshegy«-ben	47
<i>Pósa Péter</i> : Burns és az angol romantika költészetének néhány kérdése	55
<i>Berczik Árpád</i> : Az összehasonlító irodalomtörténet és a műfordítás néhány problémája	75

MAGYAR IRODALOM

<i>Ilia Mihály</i> : A Holnap születése	89
<i>Péter László</i> : Juhász Gyula és a »fekete báró«	103
<i>Nacsády József</i> : Két kirándulás	109

BESZÁMOLÓK

P. L.: Szakdolgozatok Juhász Gyuláról	119
---	-----

B 203561

A kiadásért felelős a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja

Példányszám: 500 — Terjedelem: 10,5 (A/5) ív

Készült linó-szedéssel, íves magasnyomással, az MNSZ 5601-54

és az MNSZ 5602-50 A szabványok szerint

Szegedi Nyomda Vállalat 58-3045